

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній рівень – магістр

на тему: «Шлюб та сексуальні стосунки у працях теоретиків фемінізму та анархо-фемінізму в Європі та США (кінець 18-XX ст.)»

Виконав/ла: студент/ка 2-го року навчання,

спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньо-наукової програми «Історія»

Мацкевич Єва Олегівна

Науковий керівник: Діса К.Л.,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Мартинюк О.В., старший викладач, PhD

Магістерська робота

захищена з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

“ _____ ” _____ 2022 р.

Київ – 2024

Декларація академічної доброчесності

студентки НаУКМА

Я, Мацкевич Єва Олегівна, студентка 2 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія” адреса електронної пошти: evamatskevich20@gmail.com, підтверджую, що написана мною магістерська робота на тему «Шлюб та сексуальні стосунки у працях теоретиків фемінізму та анархо-фемінізму в Європі та США (кінець 18-XX ст.)» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1- 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи StrikePlagiarism.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Підпис

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної / магістерської роботи

Тема: « Шлюб та сексуальні стосунки у працях теоретиків фемінізму та анархо-фемінізму в Європі та США (кінець 18-XX ст.)»

Автор: студентка 2-го р. н. другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія»

Науковий керівник: Диса Катерина Леонідівна

Захищена: " ____ " _____ 2024 р.

Короткий зміст роботи:

Кваліфікаційна робота є комплексним дослідженням питань шлюбу та сексуальних стосунків в працях провідних теоретиків фемінізму та анархо-фемінізму, а також передтеч цих рухів.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків (загальних і до кожного розділу) та списків використаних джерел і літератури. У першому розділі представлені праці та їхнє порівняння передтеч фемінізму та анархо-фемінізму – Олімпії де Гуж та Мері Волстонкрафт, в другому – проаналізовано праці засновниць «другої хвилі» фемінізму, а саме Симони де Бовуар та Бетті Фрідан, представлене їхнє порівняння, а також згадані суфражистки, що писали про шлюб та сексуальні стосунки. У третьому розділі представлений аналіз та порівняння праць засновниць анархо-фемінізму – Емми Гольдман, Вольтарини де Клер та Люсі Парсонс.

Для роботи було залучено масив теоретичних праць з ідеології фемінізму та анархо-фемінізму для аналізу, а також історіографію, що стосується шлюбу,

соціальних ролей чоловіка та жінки, ставлення до жінок та їхньої сексуальності, для опису контексту досліджуваної доби.

У кваліфікаційній роботі представлено детальний аналіз думок та ідей провідних теоретиків фемінізму та анархо-фемінізму кінця XVIII-XX ст. Задля пояснення ідей цих мислительок висвітлено контекст доби та історію фемінізму. Порівняння ідей теоретиків щодо шлюбу та сексуальних стосунків дає уявлення про еволюцію поглядів та їх відмінності в залежності від часу, в якому жили вибрані інтелектуалки та домінуючих ідей, які могли впливати на їхнє ставлення до цих питань.

Зміст

Вступ.....	2
Розділ 1. Передтечі фемінізму та анархо-фемінізму.....	10
1.1. Олімпія де Гуж.....	10
1.2. Мері Волстонкрафт	15
1.3. Висновки.....	27
Розділ 2. Феміністки.....	30
2.1. Погляди суфражисток на шлюб та сексуальні стосунки	30
2.2. Симона де Бовуар.....	32
2.3. Бетті Фрідан.....	54
2.4. Висновки	68
Розділ 3. Анархо-феміністки	71
3.1. Емма Гольдман.....	71
3.2. Вольтарина де Клер	81
3.3. Люсі Парсонс.....	89
3.4. Висновки	93
Висновки	95
Список використаних джерел та літератури	99

Вступ

Фемінізм, як рух за права жінок, офіційно виник у ХІХ ст. та як ідеологія продовжує свій розвиток і досі. Дослідники виділяють «три хвилі» фемінізму в історії, а нещодавно популярності набирає концепція «четвертої хвилі» - сучасного фемінізму.¹ «Перша хвиля» (ХІХ-початок ХХ ст.) - це суфражистки, що боролись за виборче право для жінок, мало зосереджуючись на інших питаннях (економічна, сексуальна, суспільна нерівність тощо), однак не оминаючи їх повністю. Занепад феміністичного руху цієї хвилі обумовлений отриманням виборних прав жінками більшості країн Європи та США. Феміністки «другої хвилі», що виникла в середині ХХ ст. вже протистояли фактичній дискримінації жінок в усіх сферах життя, зосереджуючись на питаннях реформування інституту шлюбу, сексизму у працевлаштуванні, сексуальності та репродуктивних прав жінок. Початком «третьої хвилі» фемінізму вважаються 1990-ті роки, ця хвиля характеризується увагою до ідентичності, конструювання гендерних ролей, відповідно появою квір-теорії, а також включає в себе антирасизм (феміністки перших двох хвиль зосереджувались в основному на білих жінках середнього та вищого класів, натомість «третья хвиля» вже звертаються до жінок всіх рас, національностей та прошарків суспільства), екофемінізм, проблеми трансгендерності, тощо.² «Четвертій хвилі», що виникла в 2010-х, притаманні увага до сексуальних домагань, бодішеймінгу та культурі згвалтування.³ Крім того, фемінізм має безліч напрямів, які часто доповнюють або суперечать одне одному, наприклад, ліберальний фемінізм, радикальний, лесбійський, марксистський, чорний, тощо.⁴

¹ Parry D. *Feminisms in Leisure Studies: Advancing a Fourth Wave*. Routledge, 2019. С. 11.

² Конціцка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. С. 41-57.

³ The fourth wave of feminism. URL: <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-fourth-wave-of-feminism> (дата звернення 20.05.2024).

⁴ Конціцка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження

Одним з таких напрямів фемінізму є анархо-фемінізм, або анархічний фемінізм, який також вважається однією з течій анархізму. Суть цього руху в тому, що він розглядає державу як основний чинник підкорення жінок чоловіками, адже держава і патріархат є надто пов'язаними з давніх часів, тому задля повної економічної, психологічної та сексуальної емансипації жінки має бути знищено патріархальну систему суспільства, вслід за якою впаде і держава.⁵ Анархо-фемінізм виник в кінці ХІХ ст., по суті як відповідь на ідеї різних течій анархізму, що не достатньо торкались жіночих питань, або були доволі дискримінаційними щодо жінок з точки зору фемінізму,⁶ а також як відповідь на фемінізм «першої хвилі», діяльність якої показала, що політичні права жінки не дають їй повної емансипації.⁷

Зважаючи на таку довгу історію та різноплановість фемінізму, можна припустити, що представниці різних хвиль та напрямків цього руху мають не однакові думки з приводу різних аспектів жіночого визволення, в тому числі питання шлюбу та сексуальних стосунків. Під шлюбом розуміється не лише сам інститут шлюбу, а й гендерні ролі чоловіка і жінки в сім'ї та суспільстві, народження та виховання дітей, розлучення. В сферу сексуальних стосунків можна віднести не лише сам статевий акт, а і ставлення до нього, ролі, контроль за народжуваністю, аборти, питання гетеро- та гомосексуальності, проституцію.

Однак говорячи про фемінізм та анархо-фемінізм, не можна упускати той факт, що жінки і раніше намагались досягти рівності прав для себе. Прикладом може слугувати Мері Астелл, що жила в ХVІІ ст. і добивалась

феміністських рухів у політиці. С. 57-92.

⁵ Там само. С. 83-84.

⁶ Див. Мацкевич Є. Гендерне питання в працях провідних теоретиків анархізму кінця ХVІІІ-ХХ ст. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/39f8e55e-7c4e-4268-879d-e73f4290cf41> (дата звернення: 21.05.2024).

⁷ Черненко Ж. «Анархо-фемінізм»: содержание и происхождение термина. URL: <https://akrateia.info/anarkho-feminizm-soderzhanie-i-proiskhozhdenie-termina/> (дата звернення 21.05.2024).

для жінок рівності в освіті на рівні з чоловіками.⁸ Однак основними передтечами фемінізму (та анархо-фемінізму) стали Олімпія де Гуж та Мері Волстонкрафт, що написали свої основні праці в кінці XVIII ст., та чий ідеї формували феміністичні думки протягом XIX-XX ст.⁹ З огляду на це, праці цих двох передтеч не можна пропустити в цьому дослідженні. Враховуючи, що суфражистки майже не писали про шлюб та сексуальні стосунки, для аналізу були обрані праці засновниць фемінізму «другої хвилі», чий ідеї доцільно буде порівняти з ідеями засновниць анархо-фемінізму, як одного з найбільш радикальних і неоднозначних напрямів фемінізму.¹⁰ Праці феміністок «третьої» і «четвертої» хвиль свідомо опущені через специфіку цих хвиль, які розвивались і розвиваються з епоху технічного прогресу діджиталізації.¹¹ Це вже новітня доба, з іншими проблемами та викликами для феміністок. Вибірка праць теоретикінь базується на популярності цих праць (як основних та найвідоміших), а також тематичному спрямуванні (праця могла бути не дуже популярною в свій час, однак вона конкретно розкриває питання шлюбу та сексуальних стосунків).

З постанням «четвертої хвилі» фемінізму, в сучасному суспільстві виникають дискусії про те, якими взагалі були поступали фемінізму, особливо ставлення до сексуальності та пов'язаним з нею насильства, проституції та шлюбу, тому буде доцільним зробити огляд ідей фемінізму, а також порівняти їх з ідеями анархо-фемінізму, на який також часто опираються сучасні феміністки.¹² З огляду на незначну досліджуваність даної теми раніше, а також сучасній проблемі ставлення до фемінізму та

⁸ Walters M. *Feminism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2005. С. 26-29.

⁹ Там само. С. С. 30, 34.

¹⁰ Конціцка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці. С. 83.

¹¹ Там само. С. 56; *The fourth wave of feminism*. URL:

<https://www.britannica.com/topic/feminism/The-fourth-wave-of-feminism> (дата звернення 20.05.2024).

¹² Parry D. *Feminisms in Leisure Studies: Advancing a Fourth Wave*. С. 2.

його постулатів, впливає **актуальність** цієї роботи – різні дослідники не вивчали цю тематику загально, а лиш точково – окремо висвітлювали питання міжстатевих стосунків у працях вибраного теоретика фемінізму чи анархізму, або зосереджувались лише на певному аспекті – наприклад, сексуальності. Проте питання жінок, шлюбу, девіацій та загалом соціальних ролей є дуже важливим у формуванні ідеології як фемінізму, так і анархо-фемінізму, а також створенні суспільства рівних людей, якого ці ідеології прагнуть.

Мета роботи полягає у тому, аби, проаналізувавши теоретичні праці ключових засновниць фемінізму та анархо-фемінізму, дослідити різноманітність та зміну їхніх думок стосовно шлюбу та сексуальних стосунків протягом двох століть.

Для реалізації мети було поставлено такі **завдання**:

- порівняти основні праці передтеч фемінізму та анархо-фемінізму проаналізувавши в них основні питання роботи – шлюб та сексуальні стосунки;
- розглянути ідеї суфражисток та проаналізувати теоретичні праці засновниць «другої хвилі» фемінізму на предмет шлюбу та сексуальних стосунків, порівняти ці ідеї;
- проаналізувати праці засновниць анархо-фемінізму, прослідкувати схожість/відмінність їх ідей щодо питань шлюбу та сексуальних стосунків між собою та між ними та передтечами і феміністками, прослідкувати еволюцію поглядів всіх обраних інтелектуалок.

За основу **методологічної бази** було взято, біографічний та порівняльний методи. Так як дослідження базується на інтелектуальній історії, в ньому при аналізі будуть контекстуальні виступи, тому що контекст епохи та текст, який в цю епоху написаний не можна розглядати окремо, вони тісно переплітаються та не існують окремо один від одного.

Контекст дає змогу пояснити текст, навіть той, що «говорить сам за себе», не переосмислюючи ідеї на сучасне сприйняття,¹³ адже кожна з мислительок мала власний контекст становлення своїх ідей, чим обумовлена різниця або схожість їхніх поглядів. Таким чином, очевидно, що думки передтеч, що жили в епоху Просвітництва, матимуть багато спільних аспектів між собою, як і думки революційно налаштованих анархо-феміністок, що активно діяли на зламі ХІХ-ХХ ст., в тому числі брали участь в робітничих та анархістських рухах, а також феміністок «другої хвилі», чие становлення, припало на першу половину ХХ ст., занепад «першої хвилі» фемінізму, Другу світову війну, Холодну війну тощо. В той же час, погляди інтелектуалок з різних століть та історичних контекстів мають значно різнитись. Крім того, на становлення ідей часто можуть впливати особисте життя, знайомства з людьми та ідеями філософів, ідеологів, або якісь ключові історичні події. Всі ці інтелектуалки в певній мірі впливали одна на одну, а також вплинули на наступні хвилі та напрями фемінізму.¹⁴ Також можна відзначити вплив анархо-феміністок на більш пізні течії анархізму.¹⁵

Хронологічні рамки дослідження охоплюють час, коли жили і писали свої праці обрані теоретики анархізму – кінець ХVІІІ – ХХ ст. Нижня межа обумовлена працями Олімпії де Гуж та Мері Волстонкрафт, як передтеч фемінізму, а верхня – працями Симони де Бовуар і Бетті Фрідан, які написали свої ключові праці в середині ХХ ст.

¹³ Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas. History and Theory 8, issue 1, 1969. P. 3-53.

¹⁴ Charen M. Sex Matters: How Modern Feminism Lost Touch with Science, Love, and Common Sense. С. 17-33.

¹⁵ Див. Мацкевич Є. Гендерне питання в працях провідних теоретиків анархізму кінця ХVІІІ-ХХ ст. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/39f8e55e-7c4e-4268-879d-e73f4290cf41> (дата звернення: 21.05.2024).

Об'єктом даного дослідження є ставлення теоретикинь фемінізму та анархо-фемінізму XVIII – XX ст. до питань шлюбу та сексуальних стосунків.

Предметом роботи є представлення шлюбу та сексуальних стосунків у працях ключових теоретикинь фемінізму – Олімпії де Гуж, Мері Волстонкрафт, Симони де Бовуар, Бетті Фрідан, та анархо-фемінізму – Емми Гольдман, Вольтарини де Клер та Люсі Парсонс.

Історіографія з цього питання не надто широко представлена. І хоча праць про фемінізм та анархізм дуже багато, про їхнє заснування, історію та тлумачення ідей теоретиків, однак часто дослідники більше зосереджені на аспектах економічних та політичних, особливо якщо мова іде про анархо-фемінізм.

В багатьох працях, присвячених фемінізму, зачіпаються питання шлюбу та сексуальних стосунків у передтеч та феміністок «другої хвилі», адже вони доволі часто роблять на цьому акцент у своїх працях. Наприклад, у праці «Feminism: A Very Short Introduction», Маргарет Волтерс намагається знайти витоки фемінізму ще з часів Середньовіччя, продовжуючи його історію до кінця XX століття. Однак тут багато проаналізованих праць присвячено саме виборному праву, економічній незалежності та загальним правам для жінок, а не конкретно міжстатевим стосункам, тож це питання не є ключовим для цієї праці.¹⁶

Багато праць західної історіографії розглядають фемінізм в контексті розширення сексуальних прав жінок, а також як один з ключових чинників такої еволюції, наприклад, праці Естель Фрідман, Мони Чарен (про американський фемінізм), Діани Леонард та Лізи Едкінс (про французький фемінізм).¹⁷ Однак всі ці праці акцентують сучасний фемінізм, побіжно

¹⁶ Walters M. *Feminism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2005.

¹⁷ Див. Freedman E. *Feminism, Sexuality, and Politics*. University of North Carolina Press, 2006.; Charen M. *Sex Matters: How Modern Feminism Lost Touch with Science, Love, and*

розглядаючи його історію, «першу» та «другу» хвилі, іноді зосереджуючись на конкретній праці.

Окремо можна виділити працю «Sex, Suffrage & the Stage: First Wave in British Theatre» про акторок на рубежі XVIII-XX ст. та їхній зв'язок в фемінізмом, авторства Леслі Хілл, в якій детально описані феміністичні та суспільні думки Британії того часу.¹⁸

Крім того, ґрунтовні праці Рейчел Діні, Ненсі Баєр, Елізабет Вітакер, Рут Скобі, Керол Шерман присвячені аналізу конкретних праць теоретикінь, однак в них бракує компаративу з працями інших мислительок.¹⁹

Щодо анархо-фемінізму, то наукових праць з цієї тематики обмаль, адже його розглядають більше як течію анархізму і тому зосереджуються на питаннях економічної та політичної рівності жінок. Багато дослідників звертаються до ідей лише Емми Гольдман, ігноруючи інших анархо-феміністок. Науковий доробок про неї та її ідеї представлений багатьма книгами та статтями.²⁰ В праці Джемі Гекерта і Річарда Клемінсона «Anarchism & sexuality: Ethics, relationships and power» розглядаються ці питання, однак автори не розглядають праці теоретиків анархізму, ця праця

Common Sense. New York: Crown Forum, 2018.; Leonard D. and Adkins L. Sex in Question: French materialist feminism. Taylor & Francis, 2005.

¹⁸ Hill L. Sex, Suffrage and the Stage: First Wave Feminism in British Theatre. London, 2018.

¹⁹ Див. Dini R. An Analysis of Simone de Beauvoir's The Second Sex. Macat Library, 2017; Bauer N. Simone de Beauvoir, Philosophy, & Feminism. New York, 2001; Whitaker E. An Analysis of Betty Friedan's The Feminine Mystique. Macat Library, 2017; Scobie R. An Analysis of Mary Wollstonecraft's A Vindication of the Rights of Woman. Macat Library, 2017; Sherman C. Reading Olympe de Gouges. Palgrave Macmillan, 2013.

²⁰ Див. Наприклад: Gornick V. Emma Goldman: Revolution as a way of life. Yale University Press, 2011; Shulman A. Red Emma Speaks: An Emma Goldman Reader. New York, 1983; Hsu R. Emma Goldman, Mother Earth, and the anarchist awakening. Indiana, 2021; Грязева А. Взгляды Эммы Гольдман на положение женщин в США в конце XIX – начале XX века / Наука молодых, 2020; Дамье В.В. Красная Эмма URL: <http://aitrus.info/node/1945>. (дата звернення: 11.05. 2024); Брехов Г. Женщины и анархизм: анархо-феминистическое движение в странах Европы и Соединенных Штатах Америки / Вестник РУДН, 2022. Вып. 24, № 1. С. 90-116.

є намаганням об'єднати дослідження анархізму з сучасним фемінізмом та квір-активізмом. Праця заслуговує на увагу, однак в ній також згадується лише Емма Гольдман та її погляди; думки та праці інших теоретикень анархо-фемінізму відсутні.²¹

Джерельна база дослідження представлена опублікованими теоретичними працями – книгами, брошурами, статтями провідних мислительок фемінізму та анархо-фемінізму. Це в основному дуже популярні праці, наприклад, «Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne» Олімпії де Гуж, «A Vindication of the Rights of Woman» Мері Волстонкрафт, «Le Deuxième Sexe» Симони де Бовуар, «The Feminine Mystique» Бетті Фрідан. А також невеликі тематичні роботи, в яких розкривають питання шлюбу та сексуальних стосунків, наприклад, «Marriage and Love» Емми Гольдман, «Sex Slavery» Вольтарини де Клер, «The Woman Question Again?» Люсі Парсонс .

Структура роботи представлена вступом, трьома розділами, суголосними з завданнями, висновками, списком використаних теоретичних праць як джерел та використаної контекстуальної літератури.

²¹ Heckert J., Cleminson R. Anarchism & sexuality: Ethics, relationships and power. Routledge, 2011.

Розділ 1. Передтечі фемінізму та анархо-фемінізму

1.1. Олімпія де Гуж

Олімпія де Гуж, уроджена Мері Гуж, вважається ключовою та найвідомішою фігурою в історії боротьби жінок за їхні права. Торкаючись теми фемінізму чи анархо-фемінізму, варто розглянути думки передтеч цих ідеологій та рухів, які стали їхньою основою. І хоча вона була письменницею, журналісткою та драматургинєю, найвідомішою її працею стала «Декларація прав жінки та громадянки», написана в 1791 р. у відповідь на «Декларацію прав людини та громадянина» (1789).²² Саме на неї орієнтувались суффражистки та досі орієнтуються феміністки, адже ця праця сформувала ідею рівноправ'я між чоловіками та жінками.

Вона народилась в 1748 р. у Франції, містечку Монтобан, у сім'ї м'ясника, однак прийнято вважати, що вона є незаконнонародженою донькою Жан-Жака Лефрана де Помпіньяна, про що вона сама не один раз говорила. Про її освіту відомо дуже мало і дослідники досі сперечаються чи вміла вона читати і писати, чи надиктовувала свої твори секретарям. Її рано віддали заміж за чоловіка, якого вона не кохала, а після його смерті вона більше не одружувалась і мала коханців, а в 1770 р. переїхала до Парижа і взяла собі нове ім'я – Олімпія.²³ Через її вільний, на той час популярний, спосіб життя її називали куртизанкою та розпусницею.²⁴

У Парижі вона вела активне світське життя, писала п'єси та домагалась, аби їх ставили в театрах, що часто було нелегко, адже вона мала не найкращу репутацію, через що їй часто відмовляли та навіть погрожували і вимагали її ув'язнення. Вона навіть відкрила власний театр, однак про нього мало що відомо.²⁵

²² Faucheux M. *Les droits de la femme // Olympe de Gouges*. Paris, 2018. (електронна книга).

²³ Faucheux M. *Et Marie créa Olympe // Olympe de Gouges*.

²⁴ Faucheux M. *Lever de rideau // Olympe de Gouges*.

²⁵ Faucheux M. *Le théâtre d'Olympe // Olympe de Gouges*.

Із початком Великої Французької революції Олімпія де Гуж долучилась до політичного дискурсу – брала участь у обговореннях, зустрічах різних організацій, та активно виступала проти рабства чорношкірих людей.²⁶ Також в той час вона побачила наскільки жінки далекі від громадської та політичної діяльності і наскільки вони нерівні з чоловіками, що дуже схоже на ситуацію з чорношкірими рабами.²⁷ Вона стала дуже активною у цей час – почала журналістську діяльність, відвідувала збори Національної Асамблеї, зустрічі різних клубів та організацій, ходила в кав'ярні, де інтелектуали збирались на дебати.²⁸ Вона публічно засуджувала арешти та страти тисяч людей та пропагувала конституційну монархію, відкрито називаючи себе аристократкою, показуючи свою прихильність до політики, а не кривавої революції,²⁹ хоча її ідеї були глибоко революційними на той час, адже вона прагнула не лише прав для жінок, а й емансипації суспільства загалом та уникнення тиранії.³⁰

На її думку поява конституційної монархії мала призвести до визнання політичних прав жінок, тож коли король у 1791 р. приймав конституцію, вона написала свою знамениту працю «Декларацію прав жінки і громадянки».³¹ Через її активну діяльність та непопулярні на той час думки, над нею не раз висіла загроза смерті, її намагались побити, вбити, осоромити,³² а також дуже засуджували та критикували її п'єси, особливо після того, як вона пропагувала не страчувати короля.³³ Власне її заарештували і стратили в 1793 р. саме за те, що вона пропагувала вибори державного устрою громадянами.³⁴

²⁶ Faucheux M. *La femme engagée*// Olympe de Gouges.

²⁷ Faucheux M. *Sur la scène de l'Histoire*// Olympe de Gouges.

²⁸ Faucheux M. *La caverne d'Éole* // Olympe de Gouges.

²⁹ Faucheux M. *Du sublime en politique* // Olympe de Gouges.

³⁰ Faucheux M. *Rôles et batailles d'une citoyenne* // Olympe de Gouges.

³¹ Faucheux M. *Les droits de la femme* // Olympe de Gouges.

³² Faucheux M. *Rôles et batailles d'une citoyenne* // Olympe de Gouges.

³³ Faucheux M. *Dernier acte, derniers combats* // Olympe de Gouges.

³⁴ Faucheux M. *Final : le sacrifice d'Olympe* // Olympe de Gouges.

Великим діячем революції, що вплинув на неї, був Оноре Габріель Мірабо³⁵, на честь якого вона навіть написала п'єсу «Мірабема на Єлисейських полях».

І хоча основна боротьба і відповідно праці Олімпії де Гуж присвячені боротьбі за політичні права жінок,³⁶ вона також торкалась і питання місця жінки у шлюбі та загалом у міжстатевих стосунках.

У своїй славнозвісній «Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne» (1791) вона підіймає питання нерівності статей серед людей, обґрунтовуючи це тим, що в природі немає деспотизму однієї статі над іншою, а існує співпраця статей у тварин. У людей же, виходить, що одна стать – чоловіки навіть у революційний час, прагнучи до рівності, нівелюють нерівність між статями і проголошуючи рівноправність, продовжують абсолютно ігнорувати жінок.³⁷

Повністю розуміючи, що в наявному становищі жінки опинились лише з вини чоловіків, авторка не знімає відповідальності і з жінок, у постскрипті закликаючи їх скинути кайдани і більше не підкорятись чоловікам,³⁸ самим будувати своє життя, тепер без хитрощів та зваблень, які їм допомагали в пригніченому становищі, щоб не породжувати торгівлю собою.³⁹ На її думку, мають бути прийняті закони, які б регулювали шлюб та зраду, а також матеріальні аспекти сімейного життя та розлучення, адже чоловік може покинути жінку напризволяще з дітьми, якщо його не обмежує закон.⁴⁰ Олімпія де Гуж бачить відхід від моралі та зневагу до інституту шлюбу в суспільстві і прагне повернути моральність

³⁵ Faucheux M. Du sublime en politique // Olympe de Gouges.

³⁶ Faucheux M. Rôles et batailles d'une citoyenne // Olympe de Gouges.

³⁷ De Gouges O. Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne. Les Public' de l'APFUCC, n° 1. URL: <http://box5110.temp.domains/~apfuccne/APFUCC2017/public/Extrait-Olympe.pdf> (дата звернення: 30.04.2024) С. 20-21.

³⁸ Там само. С. 28-29.

³⁹ Там само. С. 31-32.

⁴⁰ Там само. С. 33.

конституційним шляхом, адже наразі *«шлюб – це могила довіри і любові»*, адже заміжня жінка може безкарно народжувати чоловікові байстрюків, тобто зраджувати йому, користуючись його статками, тоді як незаміжні жінки, народжуючи від чоловіка не мають жодного права на його майно, як і народжені від нього діти.⁴¹ В той же час, вона пише про свободу жінки у материнстві – кожна жінка має мати право вільно сказати про те, хто є батьком її дитини, не намагаючись приховувати цього, але за умови зловживання цим, вона має бути покарана.⁴² Крім того, на думку Олімпії де Гуж, суспільство стане кращим, якщо будуть закони, які дозволять бідним жінкам віддавати дітей на усиновлення багатим, адже так не буде дітей у притулках.⁴³

Незважаючи на зневажливе ставлення до позашлюбних дітей у XVIII ст., байстрюки могли покращити свій статус, якщо їхнім батьком була людина знатна і багата, або якщо батько їх визнавав.⁴⁴ Цікаво, що під час Великої Французької революції, на яку припала діяльність Олімпії де Гуж, була навіть спроба усунути обмеження для незаконнонароджених, аби вони не страждали за гріхи батьків,⁴⁵ і авторка могла його підняти з огляду на те, що ця тема була обговорюваною.

Вона пропонує форму суспільного договору між чоловіком і жінкою, за якою буде справедливо розділене майно при розлученні, та передано в спадок у випадку смерті когось із партнерів, в тому числі розподілено між дітьми, які вважаються дітьми пари, навіть якщо комусь із партнерів вони не є рідними, а також прагне до ухвалення законів, які б захищали жінок (вдів та молодих дівчат), обдурених чоловіками, аби вони могли отримати

⁴¹ De Gouges O. Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne. С. 34.

⁴² Там само. С. 26.

⁴³ Там само. С. 37.

⁴⁴ Hunt M. Women in Eighteenth Century Europe. Routledge, 2014. С. 15-16.

⁴⁵ Там само. С. 96.

компенсацію від невірного чоловіка, і навпаки – аби такі самі закони поширювались і на жінок.⁴⁶

В Європі XVIII ст. більшість жінок фактично не мали особистого прибутку і не могли розпоряджатись власним майном, навіть будучи вдовами, адже вважалось, що їхнє майно належало більше їхнім дітям, ніж їм самим.⁴⁷ Якщо ж говорити про розлучення, то жінкам було набагато важче піти від чоловіка, аніж навпаки. Також, у більшості країн Європи діти залишались під опікою батька, і відповідно жінка втрачала і економічну стабільність, і дітей. Так як офіційне розлучення засуджувалось, пари часто розлучались неофіційно, і тоді поставали проблеми власності майном,⁴⁸ тож це дійсно є важливим аспектом, якого торкається Олімпія де Гуж у своїх працях.

Тему розлучення вона підіймає і у своїй п'єсі «La Nécessité du divorce» (1790), в якій герої дискутують з цього приводу. Тут один з героїв доводить священнику, що люди повинні мати можливість розірвати шлюб, тому має бути прийнятий відповідний закон. Він аргументує, що насправді шлюб у християнстві не завжди був нерозривним, а наявні закони церкви лише сприяють розлученням, а не запобігають їм. Розлучень стане набагато менше, адже вони будуть регламентовані, і зможуть відбуватись лише за низки умов, але це спонукатиме людей одружуватись, адже вони знатимуть, що шлюб не вічний і тому не боятимуться його. Таким чином люди будуть мати менше позашлюбних зв'язків, відповідно, кількість повій зменшиться, а мораль суспільства виросте.⁴⁹

⁴⁶ De Gouges O. Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne. С. 35.

⁴⁷ Hunt M. Women in Eighteenth Century Europe. С. 197-198.

⁴⁸ Там само. С. 70-71.

⁴⁹ De Gouges O. LA NÉCESSITÉ DU DIVORCE. URL: <https://www.olympedegouges.eu/docs/La-Necessite-du-divorce.pdf> (дата звернення: 30.04.2024). С. 5-6.

Вже наприкінці XVIII ст. розлучення стали більш поширеними і менше засуджувались суспільством, однак жінкам все одно було важко розірвати шлюб, адже вони не мали економічних можливостей існувати поза шлюбом. Тих жінок, які починали жити самотійно, як правило, засуджували, якщо вони не були доволі багатими, тож лише невелика (найбагатша) частина жінок мала можливість спокійно розлучитись.⁵⁰

Авторка торкається теми проституції і в «Декларації» – вона вважає, що хоч і розбещенню суспільства більше сприяють звичайні жінки, а не повії, останні повинні бути розміщені в спеціальних місцях (імовірно мова про борделі). Також на її думку звільнення жінки змінить ситуацію з проституцією.⁵¹ Олімпія де Гуж не засуджує проституцію, однак вважає, що це явище породжене наявним станом всіх жінок у суспільстві.

Хоч мислителька акцентує на політичних, економічних і освітніх правах жінок, вона пише і про шлюб, засуджуючи наявну для її часу систему, в якій жінка не має жодних прав у власній сім'ї і має підкорятись чоловікові, в першу чергу економічно.

1.2. Мері Волстонкрафт

Мері Волстонкрафт вважається однією з ключових предтеч фемінізму, крім того, її ідеї вплинули і на анархо-феміністок. Вона народилась у Великій Британії в 1759 р. в родині торговця, де батько був головним і знущався з матері. Вона отримала лише шкільну освіту і рано почала працювати, і тим не менш, в подальшому, працювала вчителькою, а також була письменницею.⁵² Вона постійно працювала і не хотіла виходити

⁵⁰ Branca P. A Woman's Place // Branca P. Women in Europe since 1750. Routledge, 2013.

⁵¹ De Gouges O. Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne. С. 37.

⁵² Wollstonecraft M. A brief sketch of the life of Mary Wollstonecraft // A Vindication of the Rights of Woman. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/3420/pg3420-images.html> (дата звернення: 08.05.2024)

заміж, адже не хотіла існувати як більшість жінок, будучи покірною чоловікові, застосовуючи лестоці та хитроці задля кращого життя.⁵³

Коли вона жила в Ньюінгтоні з подругою та давала дітям уроки, вона познайомилась з філософом-проповідником Річадом Прайсом, який справив на неї великий вплив.⁵⁴ Особливо вплинув на неї Ніколя де Кондорсе з працею «Про допуск жінок до міського права» (1790), після виходу якої Мері Волстонкрафт зосередилась на питаннях нерівності між статями і написала свою найвідомішу працю «A Vindication of the Rights of Woman: with Strictures on Political and Moral Subjects» у 1792 р.,⁵⁵ що на певний час зробило її найвідомішою жінкою Європи, бо ця книга стала бестселером.⁵⁶

В Парижі, куди вона переїхала в 1792 р., вона познайомилась з Гілбертом Імлеєм, з яким була разом і навіть мала спільну дитину без шлюбу, однак вони планували одружитись після еміграції до США.⁵⁷

У революційній Франції вона писала, спілкувалась з видатними інтелектуалами того часу і брала участь у русі за права жінок.⁵⁸ Вона стала свідком якобінського терору, коли були страчені жирондисти, Марія-Антуанетта, Олімпія де Гуж та інші, а її друзі англійці були заарештовані. Саму ж Волстонкрафт Імлей записав як дружину, тому вона unikнула арешту⁵⁹.

Коли вони розійшлись, вона вже в Лондоні відновила спілкування з передтечею анархізму Вільямом Годвіном (вони вже були знайомі), і через

⁵³ Tomalin C. The life and death of Mary Wollstonecraft. Penguin, 2012. С. 107.

⁵⁴ Там само. С. 54.

⁵⁵ Там само. С. 164.

⁵⁶ Там само. С. 171.

⁵⁷ Wollstonecraft M. A brief sketch of the life of Mary Wollstonecraft // A Vindication of the Rights of Woman.

⁵⁸ Tomalin C. The life and death of Mary Wollstonecraft. С. 226-228.

⁵⁹ Там само. С. 240.

рік стосунків вони одружились, адже Мері була вагітна.⁶⁰ До шлюбу вони не жили разом і не одружилися б, якби не вагітність, адже обоє були проти шлюбу.⁶¹ Під час обох вагітностей вона залишалась активною та планувала бути активною і після пологів, аби своїм прикладом руйнувати стереотипи про немічність та ніжність жінок, однак після других пологів вона померла.⁶²

Як людина епохи Просвітництва, Мері Волстонкрафт орієнтувалась і на інших просвітників - багато в чому була згодна з Джоном Локком (в аспектах виховання дітей), і дуже сильно критикувала твори Жан-Жака Руссо. Також на неї, імовірно, вплинули ідеї Клода Адріана Гельвеція⁶³ та дружба з Манон Ролан.⁶⁴

У своїй найвідомішій праці «A Vindication of the Rights of Woman» Мері Волстонкрафт звертається до питання шлюбу та сім'ї, зазначаючи, що традиційний шлюб не несе для людей, і передусім для жінки нічого доброго. Проблема криється в тому, що шлюб є єдиним способом, завдяки якому жінка може піднятися у світі⁶⁵, адже чоловік і жінка мають різні уявлення про шлюб - з дитинства хлопчиків вчать зосереджуватись на своїй майбутній професії, для них шлюб не стоїть на першому місці, на відміну від дівчат, яким доносять, що він є ключовим досягненням та сенсом їхнього життя.⁶⁶ З цього випливає проблема того, що жінки ставляться одна до одної як до конкуренток, намагаючись краще за іншу догодити чоловікові, щоб вийти заміж.⁶⁷

⁶⁰ Wollstonecraft M. A brief sketch of the life of Mary Wollstonecraft // A Vindication of the Rights of Woman.

⁶¹ Tomalin C. The life and death of Mary Wollstonecraft. С. 314-315.

⁶² Там само. С. 324, 332.

⁶³ Там само. С. 167.

⁶⁴ Там само. С. 207.

⁶⁵ Wollstonecraft M. Introduction // A Vindication of the Rights of Woman.

⁶⁶ Wollstonecraft M. Chapter 4 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁶⁷ Wollstonecraft M. Chapter 13 // A Vindication of the Rights of Woman.

Тут авторка розкриває проблему того, що жінок інакше виховують, адже вважається, що різниця між статями обумовлена біологічними відмінностями, і тому нерівність є нормою, тож і виховання має бути різним, з чим Мері Волстонкрафт не погоджується.⁶⁸

На її думку, кохання та пристрасть є швидкоплинними, в той час як найбільш міцною формою взаємодії між людьми є дружба, яка в ідеалі приходить на зміну пристрасті та любові у шлюбі, однак замість дружби часто настає байдужість. Задля створення гармонійної сім'ї та продуктивності чоловік і жінка не мають продовжувати кохати одне одного, тобто іти за емоціями та пристрастями і мати «непотрібні» думки.⁶⁹ До того ж, дуже сумно, коли розумний чоловік не має близької людини, з якою міг би поділитись своїми почуттями чи думками, так як дружина просто не зрозуміє його.⁷⁰ Однак авторка не проти одруження через кохання, просто природно воно має померти з часом.⁷¹ До того ж, на її думку, діти можуть бути нормально виховані лише у сім'ї, в якій між батьками панує дружба,⁷² і саме діти формують міцний зв'язок у сім'ї, а не кохання.⁷³

Жінок виховують як ніжних делікатних та дуже чуттєвих істот, через що вони бажають знайти чоловіка, який би пристрасно кохав їх, і ця любов росла б з кожним днем, однак це неможливо.⁷⁴ Розумна жінка знала б це, і маючи належну освіту, не мала б цих ілюзій і не була б емоційно залежна від чоловіка:

Крім того, жінка, яка зміцнює своє тіло і вправляє розум, керуючи сім'єю і практикуючи різні чесноти, стане подругою, а не покірною залежною від чоловіка; і якщо вона заслуговує на його повагу, володіючи такими істотними

⁶⁸ Timm A., Sanborn J.. Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe. A History from the French Revolution to the Present Day. . Bloomsbury Academic, 2016. P. 79-82.

⁶⁹ Wollstonecraft M. Chapter 2 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁷⁰ Wollstonecraft M. Chapter 5 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁷¹ Wollstonecraft M. Chapter 3 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁷² Wollstonecraft M. Chapter 13 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁷³ Wollstonecraft M. Chapter 5 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁷⁴ Wollstonecraft M. Chapter 2 // A Vindication of the Rights of Woman.

якостями, вона не вважатиме за потрібне приховувати свою прихильність або вдавати неприродну холодність, щоб розпалити пристрасті свого чоловіка.⁷⁵

Мері Волстонкрафт торкається теми полігамії в ісламських країнах, коли чоловік має багато жінок, і засуджує її, однак вважає, що якщо чоловік спокусив жінку, то він зобов'язаний утримувати її та дітей, і це має регулюватись законом. Жінка, що є вірною батькові своїх дітей заслуговує на повагу, і по природі чоловік не повинен мати більше однієї дружини. Однак, незважаючи на осуд сучасної їй системи відносин, Мері Волстонкрафт зазначає, що високо поважає моногамний шлюб як основу суспільства та суспільних чеснот.⁷⁶

Цікаво, що вона говорить лише про мусульманські країни, використовуючи класичну на той час полярність «християнський – мусульманський», де християни з моногамним шлюбом є кращими за полігамних мусульман, однак вона абсолютно ігнорує європейські королівські гареми, а також той факт, що полігамних шлюбів у ісламських країнах завжди була меншість – близько 2%.⁷⁷

Тим не менш, вона порівнює сучасний (для неї) шлюб із рабством для жінки, адже їх все життя вчать по-рабськи підкорятись чоловікові. Якщо ж жінка не стає рабинею у шлюбі, вона стає тираном, адже не знає як жити вільною, без примусу чоловіка.⁷⁸ В той же час, пригноблена жінка, яка звикла до сліпого послуху, не має достатньої сили характеру аби керувати домом та виховувати дітей.⁷⁹ Якщо раптом батька не стане, інші чоловіки

⁷⁵ «Besides, the woman who strengthens her body and exercises her mind will, by managing her family and practising various virtues, become the friend, and not the humble dependent of her husband; and if she deserves his regard by possessing such substantial qualities, she will not find it necessary to conceal her affection, nor to pretend to an unnatural coldness of constitution to excite her husband's passions». (Wollstonecraft M. Chapter 2 // A Vindication of the Rights of Woman). Тут і далі переклад з англійської М.Є.

⁷⁶ Wollstonecraft M. Chapter 4 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁷⁷ Hunt M. Women in Eighteenth Century Europe. С. 57-58.

⁷⁸ Wollstonecraft M. Chapter 11 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁷⁹ Wollstonecraft M. Chapter 2 // A Vindication of the Rights of Woman.

не захочуть з нею одружуватись, адже є гарніші жінки (якщо у жінок немає розуму, то і закохуються чоловіки лише у зовнішність) без дітей, і жінка залишається сама, нездатна до виховання дітей, особливо синів. Якщо ж шлюб укладений не з пристрасті, а зі щирого інтересу людей до інтелекту одне одного, то у випадку смерті чоловіка жінка спроможна виховати дітей, забуваючи пристрасть та задоволення, віддаючи себе обов'язкам.⁸⁰ Крім того, не можна надавати жінці лише домашні справи, обмежуючи іншу її діяльність, адже так вона не розвиває свій розум і стає не лише рабинею чоловіка, а й рабинею насолоди.⁸¹

Священність шлюбу вона приймає лише у тому випадку коли люди у ньому є партнерами, відповідно жінка має сприйматися не лише як коханка, а супутниця по життю. До того ж, люди самі мають обирати одне одного, а не їхні батьки, у чому їм допомогла б спільна освіта хлопчиків та дівчаток, як спосіб соціалізації між статями. Це призвело б до більш ранніх шлюбів, які, на думку авторки, мають кращі наслідки, і фізичні, і моральні.⁸²

Волстонкрафт не заперечує основної ролі жінки у веденні господарства та вихованні дітей, а зазначає, що ці справи не мають заважати їй вдосконалювати свій інтелект, адже по природі жінка має годувати дитину грудьми, і через це між народженням дітей було б достатньо часу, аби жінка мала час для себе, а не доглядала за багатьма малими дітьми. Також вона засуджує прищеплення жінкам любові до моди та одягу, адже вони витрачають на це багато того часу, який міг би бути витрачений на читання, науку чи мистецтво.⁸³

З цих слів простежується, що Мері Волстонкрафт є людиною своєї епохи, коли більшість жінок були домогосподинями і не претендували на

⁸⁰ Wollstonecraft M. Chapter 3 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁸¹ Wollstonecraft M. Chapter 12 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁸² Там само.

⁸³ Wollstonecraft M. Chapter 13 // A Vindication of the Rights of Woman.

інший статус.⁸⁴ Окрім того, вона є явним представником Просвітництва, яке культивувало розум та прагнення його розвивати.⁸⁵ А також тоді вважалось, що не можна мати статеві зв'язки під час вигодовування дитини.⁸⁶

Мері Волстонкрафт виступає також проти того, що єдиним засобом існування для жінки є шлюб, ще з тієї причини, що якщо жінка не виходить заміж – вона залишається без нормального життя, адже вона не має належної освіти для забезпечення себе, тому вона може залишитись жити, наприклад, з одруженим братом, дружина якого буде бачити в ній конкурентку за увагу чоловіка і намагатиметься її вижити з дому – таким чином обидві жінки будуть нещасні. Адже жінка буде ревнувати чоловіка до його близьких і намагатиметься хитрощами підірвати прихильність брата до сестри. Якби ж жінки були самодостатніми, то жінка могла би забезпечувати себе сама, а дружина мала б рівні стосунки з чоловіком, кохаючи його за добрі якості, не намагаючись отримати його прихильність хитрощами.⁸⁷

Однак, у XVIII столітті вважалось, що робота це чоловіча справа і руйнує жіночність, тому освічених жінок, які працювали, займались мистецтвом та наукою, зневажали та засуджували. Також вважалось, що розумова активність призводить до безпліддя та божевілля через відтік крові від статевих органів та притік її до мозку, а також заважає жінці бути доброю дружиною і матір'ю.⁸⁸ Шлюб дійсно був для жінки ледь не єдиним та найкращим засобом для існування, навіть якщо вона працювала, адже її дохід був меншим за дохід чоловіка.⁸⁹

⁸⁴ Branca P. *Women at Work: Beasts of Burden* // Branca P. *Women in Europe since 1750*.

⁸⁵ Schmidt J. *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*. University of Carolina Press, 1996. С. 66-67.

⁸⁶ Діса К. *Історія повсякденного життя в Ранньомодерній Європі*. Київ, 2014. С. 90.

⁸⁷ Wollstonecraft M. *Chapter 4 // A Vindication of the Rights of Woman*.

⁸⁸ Fuchs R., Thompson V. *Women in Nineteenth-Century Europe*. Palgrave Macmillan, 2005. С. 101-116.

⁸⁹ Branca P. *Women at Work: Beasts of Burden* // Branca P. *Women in Europe since 1750*.

У своїй праці «Thoughts on the education of daughters: with reflections on female conduct, in the more important duties of life» (1787) Мері Волстонкрафт пише, що ранні шлюби це зупинка на шляху до вдосконалення для жінки, адже вона намагається сподобатись чоловікові та вийти заміж, замість того, щоб навчатись і вдосконалювати свій розум. Таким чином нерозумна молода жінка виходить заміж за чоловіка, якого не вибрала б, будучи старшою та розумнішою, а навіть якщо її чоловік виявляється дійсно гідною людиною, вона все одно не цінить його, адже на тлі неосвіченості буде мріяти про коханців, як у любовних романах.⁹⁰ Однак це суперечить її ж словам у «На захист прав жінок», де вона писала про доцільність ранніх шлюбів.

Тут же вона пише, що жінка має бути розумною, аби бути хорошою матір'ю, адже ніхто краще не виховає жінку, ніж її мати,⁹¹ яка постійно вдосконалюється заради кращого виконання своїх обов'язків у сім'ї.⁹²

У своїй книзі «Maria; Or, The Wrongs of Woman» (1798) вона також розкриває проблему шлюбу, в якому жінка має в усьому підкорятись чоловікові, якого, як правило, не кохає і не поважає, і може бути корисною лише для хатніх справ. Однак вона також зазначає, що якщо жінка готова підкорятись чоловікові лише щоб не працювати, то вона не має права скаржитись на своє життя.⁹³ Тобто вона надає жінці вибір бути у тих стосунках, які її влаштовують.

⁹⁰Wollstonecraft M. Thoughts on the Education of Daughters: with reflections on Female Conduct, in the more important Duties of Life. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/67466/pg67466-images.html> (дата звернення: 08.05.2024)

⁹¹ Там само.

⁹² Там само.

⁹³ Wollstonecraft M. Maria; Or, the Wrongs of Woman. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/134/pg134-images.html> (дата звернення: 08.05.2024)

У цій праці вона також звертається до теми розлучення, зазначаючи, що шлюб був нестерпним рабством для людей до того часу, поки не стало простіше розлучатись. Найбільш обґрунтованою причиною розлучення авторка бачить зраду, особливо якщо від неї народились діти, адже часто чоловік може зраджувати дружині зі служницею, і жінка мусить їхніх дітей утримувати та виховувати, що є принизливим.⁹⁴ До того ж, часто одружені жінки мають коханців, прикриваючись шлюбом, хоча з простою процедурою розлучення могли б спокійно бути разом з коханцем і не залишатись із чоловіком, обдурюючи його.⁹⁵ Саме розлучення, на думку авторки, може зберігати святість шлюбу, адже воно зменшить кількість зрад і обманів.⁹⁶

Тут її думки співзвучні з думками Олімпії де Гуж, яка також писала про позитивну роль розлучення у стосунках між статями.

Окрім шлюбу та розлучення, Мері Волстонкрафт у своїх працях торкається теми сексуальних стосунків та цнотливості. У «*A Vindication of the Rights of Woman*» вона зазначає, що панівне уявлення про сексуальність підриває моральність суспільства, а щоб люди вдосконалювались, цнотливість має панувати.⁹⁷

Людей, що прагнуть до сексуальних насолод, вона називає розпусниками, які часто одружуються лише задля постійної можливості сексу. В той же час є багато жінок, які прагнуть до насолоди навіть відразу після народження дитини, адже не миряться з тим, що чоловік тепер ставиться до неї не як до об'єкту насолоди, а як до друга, і є чоловіки, які

⁹⁴ Wollstonecraft M. Maria; Or, the Wrongs of Woman.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Wollstonecraft M. A brief sketch of the life of Mary Wollstonecraft // *A Vindication of the Rights of Woman*.

прагнуть близькості з дружиною, яка тільки народила, і тому забороняють їй годувати груддю.⁹⁸

В Ранньомодерну добу лікарі вважали, що 40 днів після пологів статеві стосунки є небезпечними для чоловіка, а в період вагітності та грудного вигодовування коїтус нашкодить дитині, що було на користь деяким жінкам, що були виснажені постійним дітонародженням.⁹⁹

Вона проти намагання чоловіків завоювати обраницю лише задля сексуальних стосунків, якщо в даному випадку не присутня пристрасть чи почуття.¹⁰⁰ У шлюбі є нормою, що між людьми є пристрасть, однак з часом вона має вщухати і поступатись дружбі та повазі між людьми,¹⁰¹ адже якщо люди мають багато спільного, то навіть якщо виключити з їхніх стосунків статеве життя, вони все одно будуть прихильні та прив'язані один до одного (в контексті хвороби чи старості, коли люди не можуть мати статевого акту).¹⁰²

Її також дивує, що жінок вчать бути скромними та цнотливими і при тому ж навчають бути гарними коханками для чоловіків.¹⁰³ До того ж, як вона розкриває у романі «Maria; Or, The Wrongs of Woman», жінки також мають сексуальні бажання і пристрасті:

Коли романісти чи моралісти вихваляють як чесноту жіночу холодність і відсутність пристрасті; і змушують її піддаватися палкості коханого з чистого співчуття або заради холодного плану майбутнього комфорту, я відчуваю огиду.¹⁰⁴

⁹⁸ Wollstonecraft M. Chapter 4 // A Vindication of the Rights of Woman.

⁹⁹ Діса К. Історія повсякденного життя в Ранньомодерній Європі. С. 90.

¹⁰⁰ Wollstonecraft M. Chapter 4 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹⁰¹ Wollstonecraft M. Chapter 7 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹⁰² Wollstonecraft M. Chapter 12 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹⁰³ Wollstonecraft M. Chapter 5 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹⁰⁴ «When novelists or moralists praise as a virtue, a woman's coldness of constitution, and want of passion; and make her yield to the ardour of her lover out of sheer compassion, or to promote a frigid plan of future comfort, I am disgusted» (Wollstonecraft M. Maria; Or, the Wrongs of Woman).

Вона вважає, що серед чоловіків набагато більше скромності та цнотливості, адже вони розумні, а жінок не вчать вдосконалювати розум. Скромність та стриманість мають бути притаманні обом статям, що допоможе стримувати пристрасть розпустити, а не лише жінкам, аби чоловіки могли без потурання розважатись.¹⁰⁵

Говорячи про культ жіночої цноти у суспільстві, авторка зневажає лицемірство, за яким честь сприймається лише як фізична цнота жінки, а не її поведінка та моральність, тобто по суті мова іде не про поведінку, а про репутацію. Таким чином виходить, що заміжня жінка не робить нічого поганого, коли зраджує чоловікові, адже вона не втрачає цноту з коханцями.¹⁰⁶ На думку Волстонкрафт скромність та честь це не про цноту в буквальному розумінні, а скоріше про те, аби не спокушати чоловіків, не бути спокушеною ними, не бути марнотратною та не нехтувати сім'єю та дітьми.¹⁰⁷ В праці «Maria; Or, The Wrongs of Woman» вона також засудливо говорить, що в суспільстві утвердилась фальшива мораль, за якою чесноти жінки полягають у цнотливості, покірності та прощенні кривд.¹⁰⁸ Тобто по суті, авторка вбачає проблему у тому, що фізичну цнотливість жіночого тіла возвели в культ, замість того, щоб сприймати честь та цноту обох статей як велику чесноту та вияв інтелекту, через що страждає моральність в цілому. Розпусні нецнотливі чоловіки шкодять суспільству навіть більше ніж такі жінки, адже вони не несуть покарання за свої вчинки, часто роблячи жінок безплідними,¹⁰⁹ тим часом як незаміжні дівчата, що втратили цноту, постійно зазнають принижень та осуду.¹¹⁰

¹⁰⁵ Wollstonecraft M. Chapter 7 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹⁰⁶ Wollstonecraft M. Chapter 8 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹⁰⁷ Wollstonecraft M. Chapter 8 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹⁰⁸ Wollstonecraft M. Maria; Or, the Wrongs of Woman.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Там само.

Насправді в часи життя авторки жінок карали за подружню зраду, адже це було питання не лише її честі, а й честі її чоловіка¹¹¹, тож більше мова іде про статус честі, аніж фізичну цноту.

Що стосується вищезгаданої зради, то Мері Волстонкрафт різко засуджує її, кажучи що такі люди не поважають самі себе і є найбільш негідними із людей.¹¹²

Крім того, вона згадує про жінок, які «неосвічені істоти, чий час і думки зайняті гомосексуальними розвагами або планами підкорення серцець».¹¹³ Тобто про одностатеві стосунки між людьми вона відгукується негативно. Пізніше, в цьому ж розділі, вона пише про те, що дівчат розбещують у школах-інтернатах, де вони постійно разом сплять і миються. Там їм розповідають про правильну поведінку для жінки, торкаючись тем, про які дитячий розум не подумав би. Через такі умови виховання жінки надто добре знають одна одну і надто близько спілкуються, на відміну від чоловіків.¹¹⁴

Торкаючись сексуальних стосунків не можна не згадати про проституцію. Мері Волстонкрафт характеризує повій як жінок, які пишаються своєю ганьбою, топчуть свою сором'язливість і є більш розпусними, ніж найбільш розбещені чоловіки, і тому такі жінки викликають відчуття жалю і огиди.¹¹⁵ В той же час вона зазначає, що жінки стають повіями коли втрачають цноту і думають, що це вже не виправити, адже на ній ніхто не одружиться, але проблемою цього є те, що жінки не вміють самі себе забезпечувати і не мають альтернатив, на відміну від чоловіків: *«Необхідність ніколи не робить проституцію справою*

¹¹¹ Діса К. Історія повсякденного життя в Ранньомодерній Європі. С. 91.

¹¹² Wollstonecraft M. Maria; Or, the Wrongs of Woman.

¹¹³ «the ignorant beings whose time and thoughts have been occupied by gay pleasures or schemes to conquer hearts». (Wollstonecraft M. Chapter 7 // A Vindication of the Rights of Woman.)

¹¹⁴ Wollstonecraft M. Chapter 7 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹¹⁵ Там само.

чоловічого життя; хоча жінок, які систематично стають порочними, незліченна кількість».¹¹⁶ На її думку чоловік принижує себе та ослаблює своє здоров'я, відвідуючи повій.¹¹⁷ Також «легальною проституцією» вона називає шлюб, коли жінка виходить заміж лише заради утримання чоловіком.¹¹⁸

Слова Мері Волстонкрафт про втрату цноти та відсутність альтернатив як причину проституції серед жінок не зовсім відповідають дійсності, адже найчастіше у XVIII ст. повіями ставали жінки, що мали професію – прачки, швачки, торговки, і самостійно обирали цей спосіб заробітку.¹¹⁹ Однак багато жінок дійсно займались проституцією через брак грошей, заради виживання, що часто спричиняло певну терпимість до повій з боку влади або суспільства.¹²⁰ Також терпимість до повій була спричинена ставленням до них як до «рятівниць» сім'ї, які задовольняли хтивість та розпусні бажання чоловіків вищих класів, аби їхні дружини не були «заплямовані» різними сексуальними практиками і відповідно залишались би «чистими» та пристойними жінками, матерями їхніх дітей.¹²¹

Мері Волстонкрафт засуджує шлюб з огляду на те, що він є єдиним способом для реалізації жінки. Вона робить акцент на недосконалості освіти для жінок як основної причини нещастя жінки, в тому числі вона бачить у цьому причину проституції та гомосексуальності.

1.3. Висновки

¹¹⁶ «Necessity never makes prostitution the business of men's lives; though numberless are the women who are thus rendered systematically vicious» (Wollstonecraft M. Chapter 4 // A Vindication of the Rights of Woman).

¹¹⁷ Wollstonecraft M. A brief sketch of the life of Mary Wollstonecraft // A Vindication of the Rights of Woman.

¹¹⁸ Wollstonecraft M. Chapter 9 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹¹⁹ Дуса К. Історія повсякденного життя в Ранньомодерній Європі. С. 98.

¹²⁰ Hunt M. Women in Eighteenth Century Europe. С. 206.

¹²¹ Hill L. Sex, Suffrage and the Stage: First Wave Feminism in British Theatre. London: Palgrave Macmillan, 2018. С. 29-30.

Проаналізувавши праці двох основних передтеч фемінізму – Мері Волстонкрафт та Олімпії де Гуж можна простежити багато спільного у їхніх думках, хоча, вони, живучи в один час, не були знайомі одна з одною.¹²² Обидвох жінок, з їхніми ідеями, можна вважати характерними представницями доби Просвітництва, з його ідеями творення громадянського суспільства на основі освіченого абсолютизму, культом розуму та свободи людини, рівності та прав людей.¹²³

Вони обидві критикують наявну ситуацію зі шлюбом, в якій жінка опиняється незахищеною та вразливою. Олімпія де Гуж більше акцентує правові та майнові засади, а той час як Мері Волстонкрафт, окрім цього, ще зачіпає аспекти розуму та почуттів. Однак вони обидві не проти шлюбу та визнають його важливим елементом суспільства. Це обумовлюється лише зародженням думки про свободу та рівність жінки у суспільстві XVIII ст. Примітно, що жодна з них не торкається теми шлюбу за домовленістю батьків, що був дуже популярним у всі часи.¹²⁴

Обидві жінки виступають за розлучення, як складову суспільного життя, яка допоможе людям не боятись шлюбу, та економічну самодостатність жінки, і засуджують проституцію, хоча і зазначають, що це явище породжене становищем жінки у суспільстві. Вони також торкаються теми материнства, як складової шлюбу. Мері Волстонкрафт пише про виховання дітей матерями, а також про можливість і навіть необхідність для жінки, за бажання, мати меншу кількість дітей, а Олімпія де Гуж акцентує на свободі материнства та батьківства, при якій кожен зможе визнати дитину своєю.

Олімпія де Гуж не торкається теми сексуальних стосунків, однак з її твердження про свободу материнства можна потрактувати, як таке, що не

¹²² Todd J. Mary Wollstonecraft: A Revolutionary life. Bloomsbury Publishing, 2014. С. 185.

¹²³ Schmidt J. What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions. С. 1-4.

¹²⁴ Westermarck E. The History of Human Marriage. London, 1901. С. 401.

засуджує народження позашлюбних дітей, якщо це відбувається відкрито, відповідно, і неприховані сексуальні стосунки між людьми можна сприймати позитивно. В той час як Мері Волстонкрафт багато пише про цей аспект, як такий, що є обмеженим для жінки, адже вона змушена бути скромною, і при цьому задовольняти свого чоловіка. Вона зосереджується на аспекті жіночої цноти як на хибному уявленні, адже скромність у всіх аспектах для обох статей для неї важливіша, а ніж фізична цнота жінки.

На відміну від Олімпії де Гуж, Мері Волстонкрафт торкається і теми гомосексуальних стосунків між жінками (але не згадує про чоловіків), однак з її слів не простежується явного засудження або схвалення таких практик.

І хоча у багатьох аспектах думки цих двох інтелектуалок є доволі схожими, можна простежити різні акценти, адже Олімпія де Гуж зосереджується на правових, політичних та економічних засадах міжстатевих стосунків, а Мері Волстонкрафт – на аспектах розуму, свободи та рівності всіх людей, що не дивно, адже перша була активною громадською та політичною діячкою часів Просвітництва, в той час як друга була письменницею, що мала справу з багатьма філософами Просвітництва та їхніми ідеями.

Розділ 2. Феміністки

2.1. Погляди суфражисток на шлюб та сексуальні стосунки

Говорячи про фемінізм доцільно починати з його «першої хвилі», яку називають «давньою хвилею». Це саме рух жінок за надання їм виборчого права – суфражизм, що є міжнародним.¹²⁵ З огляду на його мету, більшість представниць цього руху не зосереджувались на питаннях шлюбу та сексуальних стосунків між статями, тож ця робота не потребує аналізу їхніх праць, однак деякі теоретикині та їхні праці заслуговують на увагу, адже торкались зазначених аспектів.

Початком суфражистського руху вважається конгрес американських жінок в Сенека-Фоллс (США) в 1848 р., на якому було прийнято «Seneca Falls Declaration of Sentiments and Resolutions», написану Елізабет Кейді Стентон.¹²⁶ Саме в цій декларації вже підіймається питання шлюбу та розлучення – авторка зазначає, що чоловіки змусили жінок бути слухняними та підкореними у шлюбі, їх можна позбавити свободи і навіть покарати. А закони про розлучення є абсолютно несправедливими, потребують якихось вагомих причин, а також передбачають, що діти залишаться з чоловіком, незважаючи на бажання жінки, адже він вважається вищим за неї. Засуджуючи наявний стан речей, «Декларація» проголошує рівність чоловіка та жінки, і скасування законів та правил, які дискримінують жінок.¹²⁷

Однак ще до цього конгресу та документу жінки вже боролись за свої права у різних сферах. Так, шотландська письменниця та феміністка Маріон Рейд опублікувала свою працю «A Plea for Woman» (1843), в якій вона

¹²⁵ Конціцка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці. С. 42.

¹²⁶ Там само. 42-43.

¹²⁷ Stanton E. The Seneca Falls Declaration 1848. URL: <https://www.let.rug.nl/usa/documents/1826-1850/the-seneca-falls-declaration-1848.php> (дата звернення 14.05.2024).

звертається до теми шлюбу, в якому жінка зрікається себе і мусить виконувати хатні справи, хоча немає жодних об'єктивних причин, чому вона має обмежуватись домом, адже вона також є раціональною та відповідальною людиною, як і чоловік. До того ж, заміжня жінка не має прав на власне майно та дітей, вони належать її чоловікові.¹²⁸

Критику рабства жінки в шлюбі висловив ще раніше, в 1825 р., Вільям Томпсон, який писав під впливом своєї дружини Анни Вілер, а також Джон Стюарт Мілль в 1869 р. під впливом дружини Гаррієт Тейлор, зазначаючи, що нерівність між статями не є природною, а поняття «жіночності» є штучно сконструйованим.¹²⁹

Проти обмежень прав жінок у шлюбі виступала і Керолайн Нортон, яка після розлучення втратила можливість спілкуватись з власним дітьми, тож добивалась справедливих законів про розлучення.¹³⁰ Про шлюб як причину страждань жінки писала і Френсіс Пауер Кобб, яка в основному зосереджувалась на прагненнях якісної жіночої освіти.¹³¹

Ще однією суфражисткою, що переймалась життям жінки у шлюбі, була Барбара Лі Сміт Бодішон, яка у своїх працях, окрім акценту на виборче право та освіту, виділяла і те, що у шлюбі жінка втрачає всі свої права і стає повністю поглинена чоловіком. Жінка не може бути хорошою матір'ю, якщо сама не має якісної освіти.¹³²

Такі суфражистки, як Гарієт Мартіно, Елізабет Гаррет та Флоренс Найнтінгейл активно виступали проти Законів про інфекційні хвороби, прийняті у Великій Британії в 1864 році (потім в 1869), за якими будь-яку жінку, підозрювану в занятті проституцією, можна було заарештувати для перевірки на захворювання, що передаються статевим шляхом, та

¹²⁸ Walters M. *Feminism: A Very Short Introduction*. New York, 2005. С. 41-43.

¹²⁹ Там само. С. 43-47.

¹³⁰ Там само. С. 48-49

¹³¹ Там само. С. 54.

¹³² Там само. С. 58-59.

утримувати її в лікарні.¹³³ Проти цих законів висловлювалась і лідерка «Національної жіночої асоціації за скасування Законів про інфекційні захворювання» Джозефіна Батлер, яка зазначала, що ці закони по суті узаконюють рабство та показують всю суть суспільства з подвійними стандартами, які гноблять не лише повій, а й звичайних жінок, адже на чоловіків – користувачів сексуальними послугами закони не поширювались.¹³⁴

Вже на рубежі XIX-XX ст. такі феміністки як Маргарет Сенгер, Марі Стоупс та Енні Безант підіймали на той час доволі непопулярне та табуйоване питання контролю народжуваності, контрацепції та абортів. Вони писали в основному про те, що жінка має такі ж сексуальні потреби, як і чоловік, тому має право на задоволення від статевого акту без страху завагітніти, адже постійне дітонародження шкодить здоров'ю жінки.¹³⁵

І хоча на початку XX ст. суфражизм поширився на більшість країн Європи та Америки, Австралію та Нову Зеландію, а також утворилось безліч міжнародних жіночих організацій, вже в 1920-х рр. рух почав поступово занепадати, коли держави почали надавати жінкам виборче право. Однак, всупереч думці багатьох суфражисток про те, що вони досягли повної емансипації, поява «другої хвилі» фемінізму в 1960-х рр. показала, що це не так.¹³⁶

2.2. Симона де Бовуар

«Друга хвиля» фемінізму вже постала як боротьба не за політичну, а фактичну рівність жінок та чоловіків. Цей рух виступає вже за доступність освіти та можливості кар'єрного зростання для жінок, за скасування безлічі

¹³³ Walters M. *Feminism: A Very Short Introduction*. С. 64.

¹³⁴ Там само. С. 64-66.

¹³⁵ Там само. С. 91-94.

¹³⁶ Конціцка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці. С. 44-45.

заборон для жінок, таких як заборона абортів.¹³⁷ Засновницею «другої хвилі» вважається Симона де Бовуар, яка написала ґрунтовну працю про становище жінки у суспільстві – «Друга стаття» (1949), в якій вона стверджує, що жінка та чоловік від природи мають однакові здібності, однак патріархат поставив жінку у безправне становище лише з огляду на стаття, і в усі часи відмовляв жінці у праві творити, винаходити та бути суб'єктом у суспільстві та особистих стосунках. За прикладом Бовуар, представниці «другої хвилі» фемінізму детальніше зосереджуються на питаннях шлюбу, материнства, сексуальності, проституції тощо.¹³⁸

Вона народилась в Парижі в 1908 р. в родині, де батько був атеїстом, а мати дуже релігійною католичкою, тому певний час вона переживала кризу щодо віросповідання, але врешті решт стала атеїсткою. В 1928 р. вона закінчила філософський факультет Сорбонни.¹³⁹ Саме в 1920-х роках вона познайомилась з Жаном-Полем Сартром, після чого вони були партнерами все життя, однак не одружувались заперечуючи моногамію. Вони підписали угоду, за якою мали бути один одному «головними» коханцями, але, за бажання, мати і інші стосунки. Тож Симона де Бовуар мала багато різних сексуальних стосунків, в тому числі одностатевих, один з її партнерів особливо кидається в очі – Нельсон Алґрен, якого вона, здається, кохала набагато сильніше, ніж Сартра, з яким була у вільних стосунках все життя.

140

Симона де Бовуар протягом життя займалась літературною діяльністю, а також викладала в школі, і після кількох спільних публікацій з Сартром, який мав на неї значний вплив як філософ, вони стали

¹³⁷ Конціцка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці. С. 50.

¹³⁸ Walters M. *Feminism: A Very Short Introduction*. С. 98.

¹³⁹ Tidd U. *Simone de Beauvoir*. Routledge, 2004. С. 2-3.

¹⁴⁰ Simone de Beauvoir. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/beauvoir/> (дата звернення 14.05.2024).

провідними фігурами французького атеїстичного екзистенціалізму і разом заснували літературно-політичний журнал «Сучасність» в 1945 р. А в 1949 р. видала свою найвідомішу працю «Друга стаття», чим започаткувала «другу хвилю» фемінізму.¹⁴¹

Вона пережила нацистську окупацію Парижа, що змінило певні її погляди і зробило її більш зосередженою на питаннях свободи та моралі особистості в конкретних обставинах.¹⁴²

Симона де Бовуар мала комуністичні погляди, однак з 1950-х рр. відмовилась від цих ідей, стала більше цікавитись політикою, підтримувала боротьбу Алжиру за незалежність від Франції.¹⁴³ Незважаючи на відхід від комунізму, мислителька стверджувала, що фемінізм за визначенням є лівим рухом, адже передбачає повну рівність людей, однак вона усвідомлювала що соціалізм не дорівнює рівності чоловіків і жінок, адже в «нових» соціалістичних країнах (СРСР, Чехословаччина) все ще домінував патріархат та укорінені його цінності.¹⁴⁴

Протягом життя вона брала активну участь у феміністичному русі, друкувалась у феміністичних журналах, виступала за легалізацію абортів, тощо.¹⁴⁵ Вона написала і підписала у 1971 р. Маніфест 343 жінок, що зізнавались, що робили аборт, який на той час ще не був легалізований у Франції (до 1975 р.).¹⁴⁶

¹⁴¹ Tidd U. Simone de Beauvoir. С. 4.

¹⁴² Simone de Beauvoir. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/beauvoir/> (дата звернення 14.05.2024).

¹⁴³ Tidd U. Simone de Beauvoir. С.4.

¹⁴⁴ Там само. С. 79.

¹⁴⁵ Там само. С. 6.

¹⁴⁶ Simone de Beauvoir. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/beauvoir/> (дата звернення 14.05.2024).

На погляди Симони де Бовуар, окрім Сартра, значно вплинули ідеї Георга Гегеля, Карла Маркса,¹⁴⁷ Серена К'єркегора, Едмунда Гуссерля, Мартіна Гайдеггера,¹⁴⁸ Альбера Камю,¹⁴⁹ Моріса Мерло-Понті,¹⁵⁰ а в «Другій статі» вона посилається на Олімпію де Гуж, Мері Волстонкрафт,¹⁵¹ Зигмунда Фрейда¹⁵² та Клода Леві-Строса.¹⁵³

У своїй найвідомішій праці «Друга стаття» Симона де Бовуар пише, що у давні часи, в племенах, шлюб не був чимось сакральним та важливим, і не поневолював жінку, адже вона була частиною племені, а не власністю конкретного чоловіка,¹⁵⁴ однак це не означає рівності між статями, адже жінка була способом обміну між чоловіками і скоріше об'єктом стосунків та власності, а ніж суб'єктом.¹⁵⁵ Вже тоді шлюб мав важливу соціальну вагу, адже навіть у суспільствах з вільними сексуальними стосунками, жінка з дитиною мала бути одруженою, а батько утримував нащадків, до того ж чоловіки жінку купували або міняли на щось, і з часом вони почали усвідомлювати свою зверхність над жінками, а ставлення до жінки як до чогось життєдайного та сакрального, не допомогло рівності, жінка все одно була власністю.¹⁵⁶ Вона вважає, що велику роль у поневоленні жінки відіграло християнство, адже воно особливо демонізує жінку, і у шлюбі, який тепер є публічним та громадським явищем, вона підкоряється чоловікові, не може звертатись до правосуддя тощо. Однак шлюб тепер дуже шанують.¹⁵⁷ Авторка зазначає, що шлюб також є способом контролю над народжуваністю, адже в часи криз та злиднів держави підвищували вік

¹⁴⁷ Tidd U. Simone de Beauvoir. С. 4.

¹⁴⁸ Там само. С. 22-24.

¹⁴⁹ Там само. С. 40.

¹⁵⁰ Там само. С. 58.

¹⁵¹ Де Бовуар С. Друга стаття. У двох томах – Київ, 1994. Т. 1. С. 134.

¹⁵² Там само. С. 55.

¹⁵³ Там само. С. 80-81.

¹⁵⁴ Там само. С. 76.

¹⁵⁵ Там само. С. 80-81.

¹⁵⁶ Там само. С. 82.

¹⁵⁷ Там само. С. 95-97.

вступу у шлюб.¹⁵⁸ Таким історичним оглядом Симона де Бовуар підкреслює важливість шлюбу як соціального інституту в усі часи, а також аналізує причини, з яких жінка отримала другорядну роль у суспільному житті.

Говорячи про сучасне (для неї) становище жінки, авторка зазначає, що воно неоднозначне, адже, з одного боку вона має всі можливості вчитись і працювати, а з іншого – *«шлюб, як і колись, вважають найпрестижнішою кар'єрою, що вивільняє жінку від будь-якої участі у колективному житті»*¹⁵⁹, через що її освіта менш якісна за чоловічу, адже її готують до заміжжя, однак через декларовану рівність та незалежність вона більше не хоче бути покірною дружиною. Крім того: *«Економічні переваги, суспільна значущість чоловіків, престиж шлюбу, необхідність чоловічої підтримки — усе «підстьобує» бажання жінки подобатися сильній статі»*.¹⁶⁰ Тобто, по суті, для жінок ситуація змінюється не в кращу сторону.

Наразі шлюб вже є добровільним союзом людей, які можуть його розірвати з ініціативи обох партнерів, а народження дітей та материнство не є єдиним обов'язком жінки, а її вибором, однак застарілі цінності все ще живуть у суспільстві. Жінку все ще сприймають через призму її чоловіка і вона стає залежною від нього після одруження, виконуючи дві функції – дітонародження та задоволення сексуальних потреб чоловіка і домашнє господарство. А без шлюбу жінку вважають неповноцінною, чого не можна сказати про чоловіків, для яких шлюб це *«лише спосіб життя, а не доля»*¹⁶¹ По суті для обох статей шлюб є просто вигідною угодою, де жінка отримує певний статус і можливість нормального життя, а чоловік зручності шлюбу. І насправді у жінок немає вибору, брати шлюб чи ні.¹⁶² Жінка не може займатись справою, яка принесла б якісь конкретні результати, і відповідно,

¹⁵⁸ Де Бовуар С. Друга стаття. Т. 1. С. 121.

¹⁵⁹ Там само. С. 141.

¹⁶⁰ Там само. С. 142-143.

¹⁶¹ Де Бовуар С. Друга стаття. У двох томах – Київ: Основи, 1995. Т. 2. С. 6-10.

¹⁶² Там само. С. 16.

перебуває у підлеглому стані від когось, чому виною не чоловіки, а сама система та уклад шлюбу.¹⁶³ І коли жінка бачить, що чоловік та діти можуть обходитись без неї, їй стає самотньо і вона стає нещасною.¹⁶⁴ Також на шлюб впливає і система суспільства, в якій виходить, що чоловік у своєму житті часто підкоряється комусь іще (як правило начальству на роботі), і, повертаючись додому, намагається панувати хоча б вдома, де він має беззаперечний авторитет, що сприяє його тиранії над своєю родиною.¹⁶⁵ Через постійне пригноблення з боку суспільства і навіть власного чоловіка, жінка часто «відігрується» на власних дітях, показує свою владу над ними, б'є їх, зганяючи злість та образи, змушує поводитись лише певним чином, відповідати її уявленням про них, тощо.¹⁶⁶ Тому варто звільнити жінку, дати їй займатись чимось у цьому світі, окрім дому та дітей, аби шлюб став союзом двох самодостатніх індивідумів.¹⁶⁷

Симона де Бовуар чітко відрізняє шлюб від кохання, адже перше це залежність і неволя, а кохати може лише незалежна людина.¹⁶⁸ До того ж, шлюб – це договір, який з коханням немає нічого спільного.¹⁶⁹ Крім того, кохання виникає раптово, а шлюб є дуже обдуманим кроком, який не гарантує виникнення почуттів.¹⁷⁰ Шлюб вбиває всю сексуальність жінки, яка часто не знає як буде відбуватись перший коїтус, до того ж, перша шлюбна ніч є важливим ритуалом, від якого суспільство багато очікує.¹⁷¹ Шлюб не може перерости в кохання, адже він заснований та соціальних та моральних інтересах, і нерозумно думати, що такі люди матимуть почуття на пристрасть один до одного. Також вона зазначає, що часто шлюб,

¹⁶³ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 61.

¹⁶⁴ Там само. С. 102-103.

¹⁶⁵ Там само. С. 77-78.

¹⁶⁶ Там само. С. 147-149.

¹⁶⁷ Там само. С. 103-104, 107.

¹⁶⁸ Там само. С. 19.

¹⁶⁹ Там само. С. 23.

¹⁷⁰ Там само. С. 26-27.

¹⁷¹ Там само. С. 31-32.

укладений через кохання, а не з розрахунку, розвалюється через його ідеалізацію, адже почуття не може тривати довго та бути завжди ідеальним.¹⁷²

В усі часи історії людства шлюб дійсно був саме контрактом, і вважався справою суспільною, адже часто батьки могли домовлятися за шлюб дітей, особливо доньок, коли вони тільки народжувались, або домовлялись навіть за вже дорослих дітей.¹⁷³

Авторка зазначає, що на чоловіків шлюб також має негативний вплив, адже вони одружуються аби не бути самотніми, однак вже опісля з'ясовують, що дружина є для нього тягарем, до того ж, вони можуть бути дуже різні інтелектуально, через що не розуміють одне одного.¹⁷⁴ Тут її думки схожі з думками Мері Волстонкрафт, яка пише про важливість однакового інтелектуального рівня та присутності елемента дружби між чоловіком та жінкою.¹⁷⁵ Симона де Бовуар прямо пише, що:

Лише між вільними і фактично рівноправними чоловіком і дружиною можуть виникнути стосунки, засновані на вірності та дружбі. Доки чоловік користується економічною незалежністю, доки він за законом і традицією перебуває в привілейованому становищі просто тому, що він — чоловік, він нерідко виступатиме як тиран і тим самим спонукатиме жінку до бунту.¹⁷⁶

Цим вона явно підтверджує, що люди у шлюбі мають мати якісь спільні інтереси, аби жінці не доводилось хитрощами та звабленнями завжди намагатись утримувати чоловіка біля себе, що формує сучасний інститут шлюбу.¹⁷⁷

Крім того, Симона де Бовуар, як і її попередниця, підіймає тему виховання та освіти, пишучи, що чоловіки та жінки мають різні цінності та уявлення про світ через різницю у вихованні, і тому по різному дивляться

¹⁷² Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 39.

¹⁷³ Westermarck E. The History of Human Marriage. London, 1901. С. 224.

¹⁷⁴ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 69.

¹⁷⁵ Wollstonecraft M. Chapter 3,5 // A Vindication of the Rights of Woman.

¹⁷⁶ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 87.

¹⁷⁷ Там само. С. 86-87.

на шлюб та одне одного – жінка, який прищеплювали цнотливість та скромність, не розуміє, чому чоловік, якого вона так любить і поважає, як захисника та основу шлюбу, хоче робити з нею різні непристойні речі.¹⁷⁸

Незважаючи на масове залучення жінок до освіти в ХІХ-ХХ ст., за жінкою в ХХ ст. все ще був сильно укорінений образ матері і дружини, а її освіта, на думку багатьох консерваторів, мала бути більш практичною, ніж чоловіча: вони мали вчити математику, але практичне обчислення, а не теоретичну алгебру, шиття, та кулінарію, окрім загальних предметів, тобто акценти були на речі, що пригодяться в домашньому господарстві. І хоча протягом ХІХ ст., завдяки зусиллям феміністок та інтелектуалів, освіта ставала більш доступною та універсальною для обох статей, для жінок вона залишалась більш акцентованою на «жіночу роль» та не включала статевого виховання.¹⁷⁹

Ще однією проблемою класичного сімейного життя авторка бачить те, що чоловіки сприймають все, що робить дружина, її обов'язком і не цінують цього, адже це гарантовано інститутом шлюбу. Також чоловіків не цікавлять думки та почуття їхніх дружин, їхні бажання і це породжує ненависть між людьми в той час, коли вони настільки пов'язані, що не можуть обходитись одне без одного.¹⁸⁰

Вона критикує ідею заводити дітей задля зміцнення шлюбу, тому що часто діти лише віддаляють людей одне від одного, а до того ж, чоловік може бути не радий вагітності, і тоді жінка буде нещасною, що завагітніла.¹⁸¹ Адже дитина принесе радість лише коли вона бажана просто так, а не задля якоїсь вигоди, як збереження шлюбу чи віднайдення тепла для жінки, яка не отримує цього від чоловіка. І насправді діти не є шляхом реалізації для жінки, і материнська любов не є безумовною, і дуже дивним

¹⁷⁸ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 71-72.

¹⁷⁹ Branca P. From Behind Closed Doors: Women in Society // Women in Europe since 1750.

¹⁸⁰ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 91-92.

¹⁸¹ Там само. С. 125.

є те, що жінці не довіряють нічого із суспільної діяльності, обмежують її у багатьох аспектах, однак довіряють їй мабуть найважливішу справу людства – виховувати нових людей. А людина, яка не отримує адекватної освіти та не розвивається, є неповноцінною та скаліченою особистістю, не може нормально виховувати дітей.¹⁸² До того ж, жінка незадоволена своїм життям намагається керувати життям доньки і насадити їй свої уявлення та бажання, обирає їй чоловіка, з яким хотіла б бути сама, прагне для дитини багатства або слави, якої не здобула сама, навіть якщо дитині це не потрібно. Це спричиняє конфлікти та ненависть матерів до доньок та зятів.¹⁸³

Вона зазначає, що материнство це функція жінки, що спричиняє найбільше проблем, адже суспільство не дозволяє жінці контролювати народжуваність у шлюбі, в той же час засуджуючи неодружених матерів, а позашлюбні діти страждають через осуд, і тому вільне материнство, не залежне від шлюбного статусу вирішило б цю проблему, однак все одно залишається проблема того, що наявність дитини не дасть жінці розвиватись у якійсь сфері, адже материнство потребує багато часу та сил, тож жінці доводиться обирати – або діти, або кар'єра.¹⁸⁴ Тому суспільство має забезпечувати жінці, що народила, оплачувану декретну відпустку, а також піклуватись про дитину, не лишаючи її лише жінці чи обом батькам.¹⁸⁵

Насправді така проблема існувала та існує з самого початку доступу жінок до освіти та роботи, адже жінці доводиться поєднувати материнство, догляд за домом та кар'єру, не маючи достатньої підтримки ні від держави,

¹⁸² Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 160-163.

¹⁸³ Там само. С. 238.

¹⁸⁴ Там само. С. 354.

¹⁸⁵ Там само. С. 383.

ні від найближчого оточення, тому що хоч жінки вже працюють, але досі є уявлення про те, що саме жінка має займатись домом та дітьми.¹⁸⁶

Також авторка торкається питання про те, що шлюб змушує жінку розірвати зв'язки з родиною, батьківським домом і почуває себе дуже самотньою, не маючи змоги спілкування у суспільстві, як чоловік. Розмови заміжніх жінок дуже примітивні, адже їм потрібно постійно нести тягар сімейного життя, про що вони і говорять – діти, чоловіки, рецепти тощо, в той час як чоловічі розмови більш інтелектуальні – це обмін думками, ідеями, задумами тощо.¹⁸⁷

На її думку, вільний шлюб, легке розлучення та узаконення абортів надає жінці свободу нарівні з чоловіком.¹⁸⁸

Щодо розлучення, авторка пише, що як раз таки недоступність розлучення для жінки в усі часи робило її залежною від чоловіка і обмежувало її можливості для розвитку.¹⁸⁹ Її радує, що прогрес не стоїть на місці і тепер жінка може також подати на розлучення, якщо чоловік її зрадив,¹⁹⁰ однак проблемою залишається те, що жінки часто не хочуть розлучення, тому що бояться втратити свій статус.¹⁹¹ Також, поки жінка не є економічно незалежною, розлучення це лише абстрактне право жінки, адже вона лише отримуватиме невеликі виплати від колишнього чоловіка, і не зможе нормально себе забезпечувати.¹⁹² Але, принаймні це право існує, і якщо жінці є до кого або куди піти, вона може це зробити, і не бути нещасною та незадоволеною у шлюбі.¹⁹³

¹⁸⁶ Branca P. The Coming of Age: Women in Modern Society // Women in Europe since 1750.

¹⁸⁷ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 182-183.

¹⁸⁸ Там само. Т.1. С. 133.

¹⁸⁹ Там само. С. 112.

¹⁹⁰ Там само. Т.2. С. 6.

¹⁹¹ Там само. С. 84-85.

¹⁹² Там само. С. 105.

¹⁹³ Там само. С. 195.

У революційній Франції було дозволено розлучення, але вже в 1816 р. їх було знову заборонено, що тривало до кінця ХІХ ст. З 1884 р. було дозволено розлучення через жорстокість партнера чи травму (подружня зрада не була вагомою причиною для цього), однак це було вкрай обмеженою функцією, яка з часом розширювалась і кількість розлучень зростала, навіть з інших причин.¹⁹⁴

Що стосується вищезгаданої зради, Симона де Бовуар приділяє їй доволі багато уваги, пишучи, що не так давно, у ХІХ ст. жінка все ще могла бути вбитою або засудженою до ув'язнення за подружню зраду, в той час як чоловік міг хіба що сплатити штраф,¹⁹⁵ що засвідчує нерівність між статями у шлюбі. В більшій мірі це обумовлено історичними традиціями патріархату – жінка є власністю чоловіка і ніхто не має права користуватись нею, а також важливим аспектом є можливість народити дітей не від чоловіка.¹⁹⁶

Подружня зрада може зникнути лише якщо зникне сам шлюб, адже чоловік перестає з часом бажати свою дружину, і починає зраджувати їй.¹⁹⁷ Переживають через зраду чоловіка лише жінки, які не пізнали справжнього кохання у шлюбі, тому у них виникають нездорові ревності, через які вона виражає своє незадоволення.¹⁹⁸ Жінки бояться, що коханка займе їхнє місце, тому бояться зрад, але не хочуть надто виражати своє невдоволення, щоб не налаштувати чоловіка проти себе.¹⁹⁹ Брак кохання також спричиняє зраду жінки, яка таким чином намагається викликати ревності чоловіка, тобто щоб він звернув на неї увагу.²⁰⁰ Жінки часто зраджують, аби відчуті себе важливою та бажаною, чого немає з чоловіком. До того ж, зрада це

¹⁹⁴ Branca P. From Behind Closed Doors: Women in Society// Women in Europe since 1750.

¹⁹⁵ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 111.

¹⁹⁶ Там само. Т.2. С. 196.

¹⁹⁷ Там само. Т.1. С. 205.

¹⁹⁸ Там само. Т.2. С. 75.

¹⁹⁹ Там само. Т.1. С. 86.

²⁰⁰ Там само. Т.2. С. 80.

певний вияв свободи для жінки, один з небагатьох аспектів її життя, коли вона самостійно обирає та приймає рішення, тож це видається їй дуже привабливим:²⁰¹ *«Зрада — це єдина форма захисту жінки проти домашнього поневолення».*²⁰²

Сучасна жінка вже відчуває двоїстість щодо шлюбу та статевих стосунків, бажаючи бути зі своїм чоловіком і, водночас, мати сексуальні стосунки з іншими чоловіками, що породжує зради, яких можна було б уникнути договором між партнерами про свободу кожного з них.²⁰³

Практикуючи вільне кохання за договором, Симона де Бовуар, імовірно, вважала такий вид стосунків найкращим, до того ж, ще з XVIII ст. існували тенденції до визнання важливості сексуального задоволення для обох партнерів, коли видавали брошури та посібники з порадами, як партнерам задовольняти одне одного.²⁰⁴ Тож бажання жінки вже мали право на існування довгий час.

Торкаючись теми сексуальних стосунків між статями, Симона де Бовуар зазначає, що сексуальність не є чимось сталим, а скоріше одним із аспектів «пошуку буття», і особистість формується в тому числі завдяки сексуальному досвіду, що у представників різних статей відбувається по різному, адже жіноча сексуальність складніша за чоловічу.²⁰⁵

Авторка зазначає, що історія та життя людства завжди постає через призму чоловіків, які по суті і возвели фізичну цноту жінки в певний культ. В давні часи чоловіки не бажали одружуватись чи навіть мати коїтус з незайманою жінкою, адже побутували різноманітні уявлення про шкоду цноти для чоловіка, або про те, що така жінка безплідна чи не сексуальна. Однак з часом цей культ цноти переріс в кардинально інший вимір – тепер

²⁰¹ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 192-195.

²⁰² Там само.. Т.1. С. 66.

²⁰³ Там само.. Т.2. С. 197.

²⁰⁴ Branca P. A Woman's place // Women in Europe since 1750.

²⁰⁵ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 61.

стало важливо, щоб жінка мала перший статевий акт зі своїм чоловіком, чому підтвердженням має бути простирадло з кров'ю. Тут вже працює принцип власності чоловіка над жінкою та гарантія того, що їхні діти рідні чоловікові. Це дивним чином поєднується з небажанням мати стосунки з немолодими цнотливими жінками, адже дивно, що ними за багато років ніхто не оволодів. Про таких жінок навіть думають, що якщо вона не віддалась ні чоловікові, ні богові, то вона належить дияволу, адже жінка обов'язково має комусь належати.²⁰⁶ В той же час чоловік прагне через сексуальність володіти жінкою, аби вона завжди йому належала.²⁰⁷

Хоча в багато чому з авторкою можна погодитись, однак більшість стародавніх народів та племен возвеличували жіночу цноту і лише незаймані жінки могли вийти заміж, а цноту треба було довести, інакше чоловік відмовлявся від нареченої. Такі практики дійсно були зумовлені бажанням гарантії кровної спорідненості чоловіка та його нащадків. Багато таких ритуалів (як показ крові після першої шлюбної ночі) залишались актуальними і в ХХ ст.²⁰⁸

Симона де Бовуар торкається теми мастурбації та нічних полюцій у чоловіків, зазначаючи, що перше вважається гріхом, а друге – ганьбою, тому що це відбувається без присутності жінки, однак насправді жінка все одно залишається причетною до сексуальності чоловіка, адже саме через жінок чоловіки формують ставлення про себе та свої статеві органи.²⁰⁹ Християнство формує людську сексуальність також – вчить відокремлювати душу від тіла, через що тіло, особливо жіноче, постає як щось нечисте, те, що змушує чоловіка втратити контроль, а також овіяне міфами про хвороби, які йдуть саме від жінки.²¹⁰ В той же час, посилаючись

²⁰⁶ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 160-165.

²⁰⁷ Там само. С. 174.

²⁰⁸ Westermarck E. The History of Human Marriage. London, 1901. С. 122-124.

²⁰⁹ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 171-173.

²¹⁰ Там само. С. 180-181.

на Фрейда, авторка пише про різне ставлення дорослих до хлопчиків та дівчаток, що провокує у дівчат бажання також мати пеніс, адже вони думають, що з ним до них ставитимуться краще. Крім цього, на сексуальність впливає і виховання дітей – хлопцям можна і потрібно досліджувати світ і бути автономними, а той час як дівчат вчать підкорятись.²¹¹

Також на формування сексуальності у дівчат впливає їхня необізнаність у питаннях статевих стосунків між людьми. Не знаючи, як відбувається статевий акт насправді, вони уявлять собі різні процеси, як переливання крові, дефекації чи щось інше, і аж ніяк не класичний статевий акт, тому для них це уявляється «брудним» процесом.²¹² Тож коли жінка дізнається про те, як справді відбувається коїтус, їй здається що це неправда.²¹³ Необізнаність також стосується і менструацій, адже часто дівчата нічого не знають про цей процес і лякаються, коли це починається.²¹⁴ Замовчування природного процесу менструації бере початки від давніх часів, коли в багатьох племенах та народах ця кров вважалась нечистою, жінки навіть не хотіли торкатись або не дозволяли їй що небудь робити, адже все буде зіпсовано. По-суті, менструальна кров уособлює «нечистоту» самої жінки,²¹⁵ що свідчить про ставлення до жінок загалом.

Через табуїзованість теми сексуальності, дівчата-підлітки часто замовчують та ігнорують власні бажання та досвід сексуальних домагань, адже не хочуть бути причетними до цього процесу в очах суспільства. До того ж, дівчата не знають про будову свого тіла і думають, що під час статевого акту їх «проштрикнуть» статевим членом, що спричиняє страх

²¹¹ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 227-229.

²¹² Там само. С. 247-248.

²¹³ Там само. С. 249.

²¹⁴ Там само. С. 262-263.

²¹⁵ Там само. С. 155-158.

перед цим процесом. Жіноча сексуальність формується в умовах, коли, з одного боку, дівчина розуміє, що має бути незайманою, а з іншого – кожен має «непристойні» думки, які дівчина не може мати і її це дуже бентежить.²¹⁶

Феміністки «першої хвилі» вже боролись за сексуальну освіту для жінок ще з 1890-х рр., однак в більшості країн це не мало успіху.²¹⁷ Піднята Бовуар тема про табування сексуальності бере свої початки з релігійного виховання жінок, яких навчали бути цнотливими, приховувати свою сексуальність та відчувати провину за неї,²¹⁸ тож матері не розповідали донькам про статеві стосунки і багато жінок про деталі статевого акту дізнавались «по факту».

Симона де Бовуар зазначає, що жінки надто сильно бояться болю та огиди під час першого статевого акту, що часто самі собі завдають болю, аби бути готовими до першого разу.²¹⁹ Тому перший статевий досвід є дуже важливим для жінки, і може спричинити емоційні проблеми, з якими не кожна може справитись.²²⁰ Релігія та суспільство зобов'язують жінку бути цнотливою, на відміну від чоловіка, вона не може вільно задовольняти свої потреби, це обмежено шлюбом. До того ж, вважається, що статевий акт для жінки це щось типу послуги, за яку вона щось отримує, в той час як чоловік «завойовує» її та «володіє» нею, тому жінці не обов'язково отримувати задоволення.²²¹ Звідси і впливає поширений міф про те, що жінки загалом менше хочуть та потребують сексу, ніж чоловіки.²²² Однак багато жінок отримують задоволення від покірності та відчуття влади чоловіка над ними, що часто перетворюється на мазохізм, коли жінка сама себе перетворює на

²¹⁶ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 267-270.

²¹⁷ Branca P. From Behind Closed Doors: Women in Society // Women in Europe since 1750.

²¹⁸ Ray D. Sex and God: How Religion Distorts Sexuality. IPC Press, 2012. С. 76-77.

²¹⁹ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 306.

²²⁰ Там само. С. 326.

²²¹ Там само. С. 329-330.

²²² Там само. Т.2. С. 197.

річ, яка належить її чоловікові, і отримує задоволення від приниження, в той же час картаючи себе за те, що стала об'єктом для нього і відріклась від свого «я». Очевидно, що такий розвиток сексуальності не призведе до здорових статевих стосунків, та рівноправності між партнерами.²²³ Також, жінки можуть боятись першої шлюбної ночі, адже вже мали сексуальний досвід і бояться, що про це дізнаються.²²⁴

Авторка критикує міф про те, що незаймані жінки не бажають сексу, на відміну від чоловіків, адже навіть не маючи статевого досвіду будь-яка людина може мати сексуальне бажання, так само як і не мати його, і тоді партнеру потрібно його пробудити.²²⁵ Також Симона де Бовуар звертається до теми першої шлюбної ночі, до якої жінки часто не готові, тим паче, якщо цього чоловіка вона не обирала і не має до нього почуттів. Жінки почувають себе беззахисними, адже вони оголені, і бояться критики чоловіків, які ще й часто поводять себе дуже грубо, що для жінок має вигляд згвалтування. А якісь приховані образи можуть навіть зробити жінку фригідною до кінця життя. Під час першого статевого акту до шлюбу жінки бояться завагітніти, тож не можуть розслабитись і насолоджуватись процесом. До того ж, жінки часто не можуть отримати задоволення від класичного проникнення, однак через необізнаність у питаннях сексуальності виняють в цьому себе, і не хочуть отримувати оргазм іншими способами, думаючи, що це ненормально, і всі інші жінки отримують задоволення від звичайного статевого акту.²²⁶ Також авторка критикує «публічність» першої шлюбної ночі, адже це не дозволяє розслабитись.²²⁷

²²³ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 358-362.

²²⁴ Там само. Т.2. С. 18.

²²⁵ Там само. Т.1. С. 331.

²²⁶ Там само. С. 335-357.

²²⁷ Там само. Т.2. С. 29-30.

Сексуально невдоволена жінка стає надто надокучливою чоловікові, починає сильно ревнувати його без видимих причин.²²⁸ Також незадоволена жінка, яка ще й не має жодного заняття по життю, більш схильна до бажання мати дітей, скоріше від нудьги, але таким чином вона підтверджує суспільні постулати про дитину як вищу мету життя жінки.²²⁹ В той же час, є жінки, які бачать в статевих стосунках з чоловіком можливість контролю над ним, адже загалом у житті головним є він.²³⁰ Авторка детально описує такі проблеми першого (і не тільки) сексуального контакту і тим, що з ним пов'язано, вперше (до неї феміністки майже не торкались цих питань так глибоко), звинувачуючи в проблемах патріархальну систему.

Мислителька критикує те, що незважаючи на культ цноти та скромності жінки, саме її сексуальність потрібно підкреслювати у суспільстві. Жінки фарбуються, дуже за собою доглядають, носять незручний гарний одяг, що підкреслює їхні тіла, по суті, задля того, аби потішити погляди чоловіків та показати жінок як об'єкти.²³¹ Однак чоловіки, хоч і милуються ними, засуджують їх, в той час як скромно одягнуті жінки не привертають їхньої уваги.²³²

Говорячи про сучасних їй емансипованих жінок, Симона де Бовуар пише, що працююча жінка вже не занедбує себе, як раніше, і не втрачає привабливості для чоловіків, однак у неї ще є проблеми із задоволенням сексуальних потреб. Суспільство все ще може її засудити, а також вона не може просто так переспати з чоловіком, адже їй потрібно більше, ніж механічний коїтус для отримання задоволення. Крім того, якщо чоловік може просто привести незнайому жінку додому, то для неї це більш небезпечно з огляду на більшу фізичну силу чоловіка. А постійний

²²⁸ Там само. С. 73.

²²⁹ Там само. С. 161.

²³⁰ Там само. С. 80.

²³¹ Там само. С. 171-172.

²³² Там само. Т.1. С. 177.

коханець з утриманням не приваблює більшості жінок, навіть якби вони мали фінансові можливості для цього, адже це означатиме, що вона себе нав'язує чоловікові, а це руйнує класичну систему стосунків між статями, в якій прийнято, щоб чоловік добивався жінку.²³³ Всі ці фактори сприяють тому, що жінці краще мати класичні моногамні стосунки, але вони важко поєднуються з кар'єрою, адже жінка продовжує опікуватись домом та народжувати дітей, тому рано чи пізно їй доводиться відмовитись від самостійності і зайняти традиційне жіноче місце.²³⁴ Авторка не заперечує різниці в фізіології та сексуальності чоловіків та жінок, однак стверджує, що рівність між статями ніяк не знищить переваг різності людей – вони так само кохатимуть та хотітимуть один одного, однак сприймаючи партнера як суб'єкт, а не об'єкт.²³⁵ Загалом, авторка бачить безліч проблем сексуальності, що обумовлені природними чинниками, але акцент вона робить саме на суспільні та освітні причини жіночої необізнаності, незадоволення та нерівності у сексуальних стосунках.

Аналізуючи шлюб, сексуальність та статеві стосунки, Симона де Бовуар торкається не лише теми дітонародження та материнства, а й контролю над народжуваністю та абортів. З давніх часів існували методи запобігання вагітності, однак їх не схвалювало суспільство, надаючи жінці роль матері, тому жінки постійно народжували, а методами контрацепції користувались лише повії та лікарі. Лише з XVIII ст. жінки почали користуватись протизаплідними засобами. Офіційно аборти не були дозволені ніде і ніколи в історії людства, однак у деяких державах (наприклад у Римській імперії), вони не були і забороненими, тому були поширеними, адже плід вважався частиною тіла жінки. Вже християнство наділило зародок душею і визнало, що жінка вбиває його коли робить аборт.

²³³ Де Бовуар С. Друга статя. Т.2. С. 345-346.

²³⁴ Там само. С. 351-352.

²³⁵ Там само. С. 390.

Однак вже починаючи з ХХ ст., коли аборти почали дозволяти, а медицина покращилась, жінка змогла не бути заручницею вагітностей та пологів, а планувати дітей, що стало еволюцією в становищі жінки,²³⁶ адже це забезпечило їй свободу, як у чоловіка.²³⁷ Але в більшості випадків хатні справи та догляд за вже народженими дітьми все одно повністю лежить на жінці.²³⁸

Через функцію дітонародження жінка часто опинялась і досі опиняється в становищі, коли їй важко або неможливо контролювати цей процес, адже саме чоловіче завершення статевого акту спричиняє вагітність. В країнах, де протизаплідні засоби не використовуються, або неякісні, жінкам доводиться робити аборт, який також поза законом, нібито через його небезпеку для здоров'я та життя. Однак насправді, жінки ризикують саме тоді коли роблять підпільні аборти, а не у компетентних спеціалістів у лікарнях.²³⁹ До того ж, від заборони абортів їхня кількість не зменшується, а ризики, які вони несуть, збільшуються. Також жінки намагаються штучно спричинити викидень, що теж небезпечно. А церковні заборони та постулати ще й змушують жінку картати себе за вбивство дитини, через що вони більше не бажають статевої близькості або зазнають порушень психіки.²⁴⁰

Цікаво, що чоловіки часто не проти протизаплідних засобів та абортів своїх дружин або коханок, хоча й офіційно можуть це засуджувати, , адже для них важливо, щоб цей «аморальний» вчинок не заплямував їхнього імені.²⁴¹ Тож дозволений контроль народжуваності та повна легалізація

²³⁶ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 120-124.

²³⁷ Там само. С. 133.

²³⁸ Там само. С. 139.

²³⁹ Там само. Т.2. С. 108-110.

²⁴⁰ Там само. С. 108-119.

²⁴¹ Там само. С. 263-264.

абортів допоможуть жінкам не страждати і контролювати дітонародження повноцінно.²⁴²

Для Симони де Бовуар питання контрацепції та абортів є особливо актуальним, адже вона жила вільним статевим життям і за, власною заявою, робила аборт,²⁴³ а на момент написання цієї книги у Франції жінки ще не отримали зазначених можливостей. Право на контрацепцію було отримано в 1967 р., а на аборт в 1975 р.²⁴⁴

Цілий розділ книги авторка присвячує темі проституції, зазначаючи, що шлюб має у своїй основі саме це явище, адже заміжня жінка також себе продає, однак різниця між нею та повією полягає у ціні та тривалості угоди. Тим не менш у суспільстві повії сприймаються як протилежність заміжнім жінкам, і ця порочна частина жіноцтва нібито дозволяє іншим жінкам залишатись порядними. Авторка пише, що повіями стають не надто розумні жінки, що шукають собі професію, для якої не потрібні специфічні навички, а також дуже бідні жінки, що не мають іншої можливості вижити. Однак найчастіше причинами такого заняття стає або ранній статевий досвід (у віці 11-17 років), до якого дівчина не була готова, тим паче, якщо від цього народилась дитина, яку потрібно утримувати, або ангажування сутенерами (які часто маніпулюють почуттями), або віддаленість сільської дівчини від дому(коли вона живе у місті). Заробіток повій насправді дуже малий, адже вони мають платити великі відсотки сутенерам, що найбільше тисне на них, а не якісь моральні докори, адже вони швидко адаптуються до обставин такої роботи та життя. Набагато краще живеться елітним повіям – гетерам, які мають різні таланти і зачаровують ними чоловіків, використовуючи для заробітку не лише своє тіло. Такі жінки є більш незалежними за інших жінок – і заміжніх, і повій, і куртизанок, адже мають немалий заробіток і є

²⁴² Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 120.

²⁴³ Tidd U. Simone de Beauvoir. С. 75.

²⁴⁴ Там само. С. 49-50.

більше натхненницями чоловіків, а ніж сексуальним товаром. На відміну від звичайних жінок та куртизанок, які є фінансово залежними від чоловіка, повії вміють абстрагуватись та отримувати задоволення, адже вона вивищується над чоловіком в економічному аспекті – він їй платить.²⁴⁵

Несправедливість суспільства виражається в тому, що повію засуджують за розпусту, в той час як чоловікову, що користується її послугами, намагаються «відбілити» репутацію.²⁴⁶

Авторка пише, що багато повій є гомосексуальними, живуть з подругами чи навіть стали повіями через них. Такі жінки бачать одна в одній підтримку та допомогу, будучи втомленими від роботи з чоловіками.²⁴⁷

Активна урбанізація в першій половині ХХ ст. вплинула на розвиток проституції і її збільшення. Жінки приїжджали до міст і, не маючи роботи, ставали повіями. Про таку причину (бідність) пише також і Симона де Бовуар. Зважаючи на її твердження про відсутність у повій морального тиску, не видається дивним той факт, що повіями ставали і не бідні жінки, які займались цим заради предметів розкоші, а не виживання, маючи основну роботу з достатнім для проживання доходом.²⁴⁸

Торкаючись теми гомосексуальності, Симона де Бовуар розглядає її як варіант норми, критикуючи психоаналітиків, що вважають жіночу гомосексуальність неприродною, хоча це може бути для жінки як усвідомленням своєї орієнтації, так і втечею від свого пасивного становища, залежності від чоловіка. Вона зазначає, що жінкам притаманний сексуальний потяг до обох статей, а лесбійками стають через страх перед чоловіком та його домінуванням. Гомосексуальність жінок веде до

²⁴⁵ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.2. С. 199-218.

²⁴⁶ Там само. С. 264.

²⁴⁷ Там само. С. 209.

²⁴⁸ Timm A., Sanborn J.. Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe. A History from the French Revolution to the Present Day. С. 100-107.

усвідомлення своєї жіночності, а серед молодих дівчат часто виступає заміником гетеросексуальних стосунків, поки вони не мають їх, що в перспективі робить їх більш сексуально розвиненими.

Серед причин виникнення гомосексуальності у жінок авторка бачить виховання дівчинки як хлопчика, часто за відсутності матері, через що вона себе сприймає як чоловік у дорослому віці і відчуває потяг лише до жінок. Гомосексуальність може бути викликана надто близькими стосунками з матір'ю, аналог яких жінка шукатиме протягом життя, або надто поганими стосунками між донькою і мамою, які вже доросла жінка захоче компенсувати. Цікаво, що пишучи про різноманітні чинники того, чому жінка стає гомосексуальною, авторка вживає поняття «збочення» щодо гомосексуальності. Одним з таких чинників є бажання «віднайти себе» через контакт з іншою жінкою та розслабитись, адже такий статевий акт не активний, як із чоловіком, а повільний – жінка знає як влаштоване її тіло і вміє принести задоволення партнерці краще за чоловіка. Також жінка може розчаруватись в чоловіках і спробувати одностатеві контакти.²⁴⁹ Гомосексуальні стосунки можуть мати різні форми, однак через відсутність регламентації цих стосунків, вони більш щирі, ніж двостатеві, адже жінки схожі і можуть поводити себе як забажають, а не як від них цього очікують чоловіки чи суспільство загалом. Гомосексуальні жінки мають більш подвійну ідентичність, особливо більш маскулінні – в них багато чоловічого, однак і багато жіночого, однак іноді вони показово не спілкуються з чоловіками, обмежуючись лише власними спільнотами лесбійок, які авторка називає «розпутними жіночими кланами».²⁵⁰ Симона де Бовуар називає гомосексуальність «обраною життєвою позицією» жінок, а також способом деяких жінок боротись зі своїм становищем у суспільстві

²⁴⁹ Де Бовуар С. Друга статя. Т.1. С. 376-382.

²⁵⁰ Там само. С. 384-389.

та сім'ї.²⁵¹ Загалом, позицію авторки щодо гомосексуальності не можна назвати однозначною, що видається особливо цікавим з огляду на її власний досвід гомосексуальних стосунків. Поряд з висловленнями про це як норму в неї зустрічаються такі твердження як «збочення», також кидається в око те, що вона абсолютно не торкається теми чоловічої гомосексуальності, однак це може бути обумовлено тематикою праці. Однак її погляди видаються доволі ліберальними на фоні гонінь (арештів, примусових лікувань та банальних засуджень суспільством) гомосексуальних людей в Європі середини ХХ ст.²⁵²

Симона де Бовуар в цілому негативно ставиться до чинного інститут шлюбу, а також виховання дівчат у руслі патріархальних цінностей, які обмежують жіночі права на самореалізацію, вибір, контрацепцію, аборти, секс, тощо та пропонує емансипацію жінки через вільне кохання.

2.3. Бетті Фрідан

Говорячи про «другу хвилю» фемінізму, не можна не згадати ключову фігуру американської «другої хвилі», її засновницю та фундаторку жіночого руху в США загалом - Бетті Фрідан.²⁵³

Вона народилась в 1921 р. в штаті Іллінойс, США, в єврейській родині емігрантів, чії суперечки на фоні економічного спаду 1930-х років дали їй уявлення про те, як працює економіка.²⁵⁴ В 1938 році мислителька вступила до коледжу в м. Сміт, де проводила активну діяльність, стала прихильницею профспілок як вісників прогресивного соціального бачення, феміністкою та борчинею з соціальними привілеями заможних, а також захисницею

²⁵¹ Де Бовуар С. Друга стаття. Т.1. С. 389.

²⁵² Clark. A. Desire: A History of European Sexuality. Routledge, 2019. С. 246-247.

²⁵³ Betty Friedan. URL:

<https://web.archive.org/web/20170913145433/https://www.biography.com/people/betty-friedan-9302633> (дата звернення 15.05.2024)

²⁵⁴ Horowitz D. Betty Friedan and the making of The Feminine Mystique: the American left, the cold war, and modern feminism. University of Massachusetts Press, 1998. С. 17 .

свободи слова та противницею фашизму та нацизму. Все це зробило її доволі радикальною.²⁵⁵

Вона почала писати вірші і статті, зацікавилась політикою, мала виразну антивоєнну позицію та, будучи редакторкою університетської газети, виступала проти вступу США в Другу світову війну.²⁵⁶ Навчаючись на аспірантурі в Каліфорнійському університеті в Берклі, на психології, вона мала перші романтичні стосунки з Девідом Бомом, що були рівноправними, після чого почала бажати лише рівноправних стосунків у шлюбі.²⁵⁷

В 1947 р. вона вийшла заміж за Карла Фрідана, але у публіцистичній діяльності продовжила використовувати своє прізвище Гольдштейн ще до 1952 р.²⁵⁸ Однак її чоловік не поділяв її поглядів на шлюб як рівноправний союз, не хотів аби вона поєднувала сім'ю з кар'єрою та не підтримував її політичні зацікавлення,²⁵⁹ а в шлюбі жінка жила в передмісті в якості матері та домогосподарки,²⁶⁰ тож в 1969 р. вони розлучились, і Карл був радий, що його нова дружина не інтелектуалка.²⁶¹

Протягом життя Бетті Фрідан працювала в різноманітних журналах, таких як «Federated Press» та «DE News»,²⁶² пишучи статті про фемінізм, кар'єрні успіхи жінок, які вони поєднують зі шлюбом та материнством, тощо.²⁶³ Довгий час вона сповідувала соціалістичні погляди, однак в 1950-х розчарувалась з нездатності лівих рухів, таких як комунізм, вирішити

²⁵⁵ Horowitz D. Betty Friedan and the making of The Feminine Mystique: the American left, the cold war, and modern feminism. С. 33.

²⁵⁶ Там само. С. 60-61.

²⁵⁷ Там само. С. 92.

²⁵⁸ Там само. С. 121.

²⁵⁹ Там само. С. 132.

²⁶⁰ Betty Friedan: American author and feminist. URL: <https://www.britannica.com/biography/Betty-Friedan> (дата звернення 15.05.2024)

²⁶¹ Horowitz D. Betty Friedan and the making of The Feminine Mystique: the American left, the cold war, and modern feminism. С. 225.

²⁶² Там само. С. 141.

²⁶³ Там само. С. 184.

жіночі проблеми, тож вона почала акцентуватись на жінках середнього класу, а не робітничого, адже в профспілках також була розчарована.²⁶⁴

В 1963 р. видала свою найвідомішу феміністичну працю «The Feminine Mystique»²⁶⁵ і з 1960-х рр. стала активною феміністкою, будучи співзасновницею та президенткою «Національної організації жінок» (1966),²⁶⁶ однак вона вважала, що сексуальні питання мають бути особистими, і пов'язувати фемінізм з лесбійським рухом не варто,²⁶⁷ за що радикальні феміністки звинувачували її в гомофобії, а також у тому, що вона у «The Feminine Mystique» зосереджується лише на білих жінках середнього класу.²⁶⁸ Тому вже з 1970-х вона працювала в основному в університетах, іноді займаючись суспільною діяльністю.²⁶⁹

На її погляди вплинули Зигмунд Фройд, Карл Маркс,²⁷⁰ філософії екзистенціалісти,²⁷¹ Курт Коффка,²⁷² а також, як вважають деякі дослідники та феміністки, на неї мали вплинути події та руйнування Другої світової війни.²⁷³ Крім того, у «The Feminine Mystique» вона посилається на Абрагама Маслоу²⁷⁴, Альфреда Кінсі, Мері Волстонкрафт²⁷⁵, Симону де Бовуар²⁷⁶ та деяких феміністок «першої хвилі», наприклад, Люсі Стоун.²⁷⁷

Основною працею Бетті Фрідан стала «The Feminine Mystique», в якій вона зосереджується саме на американських жінках. Тут вона пише, що

²⁶⁴ Horowitz D. Betty Friedan and the making of The Feminine Mystique: the American left, the cold war, and modern feminism. 140-142.

²⁶⁵ Там само. С. 197.

²⁶⁶ Там само. С. 227.

²⁶⁷ Там само. С. 231-232.

²⁶⁸ Там само. С. 247.

²⁶⁹ Там само. С. 233.

²⁷⁰ Там само. С. 163.

²⁷¹ Там само. С. 200.

²⁷² Там само. С. 54.

²⁷³ Там само. С. 243.

²⁷⁴ Friedan B. The Feminine Mystique. New York, 2001. С. 339-344.

²⁷⁵ Там само. С. 105.

²⁷⁶ Там само. С. 47.

²⁷⁷ Там само. С. 112.

жінці завжди вселяли думку про те, що вона має бути жіночною, оберігати шлюб слідкувати за домом та виховувати дітей, що насправді вона не бажає незалежності та можливостей, за які боролись феміністки. А до кінця 1950-х в США середній вік вступу у шлюб для жінок та кількість дівчат у коледжах зменшились.²⁷⁸ Дім та кухня знову стають центром для жінки, вона не хоче будувати кар'єру, її ідеалом є домогосподарка з передмістя – ідеальна дружина і мати, але вже сприймається як рівноправний член сім'ї.²⁷⁹ Це виглядає ідеально, однак жінки відчують себе дивно – вони начебто щасливі, у них все є, але їм від цього не добре, а інші жінки виглядають задоволеними своїм життям, відповідно кожна думає, що проблема лише з нею.²⁸⁰ Суть проблеми у нереалізованості жінок, що вони більше постають як чиясь мати чи дружина, а не як окрема особистість.²⁸¹ Це явище є масовим на фоні повернення американців до шлюбів загалом, і в тому числі ранніх.²⁸² Суспільство повертає жінку до «жіночності», шлюбу та побуту, формуючи її образ як пасивний, домашній та привабливий для чоловіків, і це в той час, коли людство робить нові наукові відкриття, літає в космос, тощо. А жіночі журнали говорять жінці обмежуватись власним домом і турбуватись лише про свою красу та дітей.²⁸³ Через це жінки не бачать ніяких перспектив у житті, окрім шлюбу та народження дітей.²⁸⁴ А шлюб дуже пропагується як партнерство, у якому чоловік є чоловічим, а жінка жіночною, і тому вони щасливі.²⁸⁵ А нещасливим жінкам-домогосподаркам, які прагнуть чогось більшого, радять стати більш «жіночними» - пофарбуватись у блондинку чи народити ще одну дитину.²⁸⁶

²⁷⁸ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 44-45.

²⁷⁹ Там само. С. 46.

²⁸⁰ Там само. С. 47-48.

²⁸¹ Там само. С. 55-56.

²⁸² Там само. С. 59.

²⁸³ Там само. С. 63-64.

²⁸⁴ Там само. С. 71.

²⁸⁵ Там само. С. 84.

²⁸⁶ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 86.

Однак проблема не вирішується цим – жінка, яка не має власної реалізації, просто нудьгує, в неї немає свого життя, тому вона починає жити життям чоловіка, прагне розділити з ним усе, що він робить. Однак «спеціалісти» зі шлюбних питань не бачать у цьому проблеми, а лише радять чоловікам зробити так, щоб дружина думала, що дійсно живе його життям.²⁸⁷ А намагання жінок поєднувати шлюб та кар'єру зустрічає спротив суспільства – не можна поєднувати настільки різні речі в одній людині, адже перше вимагає самозречення, а друге – самодостатності.²⁸⁸ Також часто вибором дівчини середнього класу стає саме шлюб, адже в ньому вона отримає більший статус, аніж працюючи.²⁸⁹

Жінки навіть не намагаються вчитись в коледжі, вони скоріше шукають там собі чоловіка, мріючи про ідеальний шлюб, а отримуючи його, втрачають себе та розчаровуються.²⁹⁰ Цікаво, що дівчата, які в коледжі говорили лише про шлюб та розглядають освіту як період часу, який просто треба прожити, аби почалось нормальне заміжнє життя, не були зацікавлені в конкретному чоловікові, тобто їх вабила сама концепція шлюбу, а не кохання.²⁹¹ В той час як люди обох статей, які прагнуть кар'єри, все одно планують шлюб у перспективі, і часто є глибоко зацікавленими у конкретній особі або закоханими у неї.²⁹²

Протягом ХІХ ст. у західному світі простежується зменшення кількості шлюбів та збільшення віку вступу у шлюб, адже утримувати сім'ю стає важче і чоловікові потрібно більше часу для отримання капіталу на родину. До того ж, як правило, в більш цивілізованих спільнотах, коли жінка не сприймається лише як сексуальний об'єкт, чоловіки прагнуть до

²⁸⁷ Там само. С. 88.

²⁸⁸ Там само. С. 151.

²⁸⁹ Там само. С. 223.

²⁹⁰ Там само. С. 100-101.

²⁹¹ Там само. С. 177.

²⁹² Там само. С. 200.

шлюбу з більш розумово зрілою, відповідно, більш дорослою жінкою.²⁹³ Однак післявоєнний час в США характеризувався значним збільшенням шлюбів та народжуваності – бейбі-бумом. В той час працювали лише третина всіх американських жінок, тож вони дійсно в більшості були домогосподарками, що дуже заохочувала держава, вихваляючись на міжнародній арені комфортом жінок з пральними та посудомийними машинами, телевізорами та іншими технічними здобутками.²⁹⁴

Якщо мова іде про кризу ідентичності у чоловіка, то це сприймається нормально і йому намагаються допомогти, в той час як у жінок вважається, що такої кризи не може бути, адже її призначення вже запрограмовано з народження, однак те, що у жінок вона виникає, є свідченням того, що вони перетворюються з незрілих – «жіночних» істот на повноцінних особистостей.²⁹⁵ Авторка згадує перших феміністок, які відкидали жіночність та намагались бути схожими на чоловіків. Вони відмовлялись від шлюбу та материнства, борючись за звільнення жінок, і ставали повноцінними людьми.²⁹⁶ Вона погоджується з твердженням про те, що шлюб для жінки є рабством.²⁹⁷

Авторка бачить зв'язок між освітою та шлюбом для жінки, адже дівчата, які не планують навчатись, більше прагнуть до шлюбу, адже їхня ідентичність пов'язана з їхньою статевою роллю, на відміну від хлопців, які більше переймаються майбутньою професією. Навіть дівчата в коледжах прагнуть знайти чоловіка, чому потурає і гендерно спрямована освіта, яка не готує жінок до професійної кар'єри, а скоріше до тимчасової роботи, поки вони не вийдуть заміж, радячи їм не планувати серйозну кар'єру.²⁹⁸

²⁹³ Westermarck E. The History of Human Marriage. С. 146-150.

²⁹⁴ Blair M., Holden V., Kane M., American women's history: A New Narrative History. John Wiley & Sons, 2024. С. 180.

²⁹⁵ Friedan B. The Feminine Mystique. С. 103.

²⁹⁶ Там само. С. 111.

²⁹⁷ Там само. С. 112.

²⁹⁸ Там само. С. 187-189.

Було б краще, аби в коледжах та університетах працювало більше жінок, що поєднують роботу та сім'ю, це давало б приклад молодим дівчатам для реалізації себе і у кар'єрі, і у шлюбі.²⁹⁹ Бетті Фрідан критикує наявність в американських університетах курсу про шлюб, який по суті визначає для жінки пріоритет сексуальності над інтелектуальним зростанням.³⁰⁰ Тим паче, жінкам не потрібні такі курси і з огляду на їхню корисність, вийти заміж, виховати дітей та вести домашнє господарство вони можуть і без цього, а ось що дійсно вони мають вивчати, так це науки, думки, суспільство.³⁰¹ А для жінок шлюб часто стає найпростішим варіантом побудувати майбутнє, якщо після навчання відразу не з'являється перспектива кар'єрного зростання.³⁰² Крім того, суспільство розглядає шлюб як спосіб швидко подорослішати, тож толерує, і навіть заохочує ранні шлюби, однак на думку авторки насправді жінки просто хочуть безтурботності домогосподарки, а чоловіки – мати регулярні статеві контакти не прикладаючи до цього зусиль. Такі шлюби призводять до агресії та насилля, коли чоловік б'є дружину, а дружина – дитину.³⁰³ Ранні шлюби стають шкідливими в першу чергу для дітей – коли нереалізована матір намагається втілити в дитині свої амбіції, які є доволі інфантильними, адже колись ця матір вийшла заміж надто рано, до того як вповні подорослішала.³⁰⁴

Однак тепер шлюб набуває іншого значення, аніж раніше:

Шлюб сьогодні - це не лише кульмінація романтичної прихильності; більш усвідомлено і більш тверезо, ніж у минулому, це також рішення створити

²⁹⁹ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С.386.

³⁰⁰ Там само. С. 194.

³⁰¹ Там само. С. 386-387.

³⁰² Там само. С. 198.

³⁰³ Там само. С. 322-323.

³⁰⁴ Там само. С. 310.

партнерство у створенні затишного будинку, оснащеного великою кількістю бажаних продуктів.³⁰⁵

Дружина очікує довести власну цінність у шлюбі через створення власного світу в будинку за допомогою покупок, чому потурає суспільство та сфера обслуговування.³⁰⁶

Посилаючись на різноманітні дослідження, Бетті Фрідан констатує, що у більш освічених жінок, і у тих, що працюють чи працювали до шлюбу, більш щасливий шлюб, ніж у жінок, що мають лише шкільну освіту і ніколи не працювали.³⁰⁷ Освічені жінки вступають у шлюб в більш зрілому віці, і в такому разі шлюб це не втеча від відповідальності та роботи, а спільне зобов'язання двох людей.³⁰⁸ Жінка не має обирати між шлюбом і кар'єрою, а просто має переглянути своє життя та пріоритети, адже коли вона, наприклад, перестає прибирати по кілька разів на тиждень, то в неї з'являється доволі багато часу. Жінка, що має своє заняття та мету стають більш щасливими і перестають шукати себе через дітей чи чоловіка і просто насолоджуються часом, проведеним з родиною.³⁰⁹ Однак релігійним жінкам важко поєднувати свої зацікавлення з сімейним життям, адже образ ідеальної жінки як домогосподарки та матері закріплений у багатьох релігій.³¹⁰

Говорячи про шлюб, Бетті Фрідан також згадує розлучення, зазначаючи, що жінку вважають нереалізованою, саме якщо вона розлучилась, а не зазнала кар'єрного краху.³¹¹ І як правило, розлучення

³⁰⁵ «Marriage today is not only the culmination of a romantic attachment; more consciously and more clear-headedly than in the past, it is also a decision to create a partnership in establishing a comfortable home, equipped with a great number of desirable products» (Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 239).

³⁰⁶ Там само. С. 239.

³⁰⁷ Там само. С. 350.

³⁰⁸ Там само. С. 385.

³⁰⁹ Там само. С. 363-364.

³¹⁰ Там само. С. 371.

³¹¹ Там само. С. 79.

відбуваються саме коли цього хоче чоловік, а чоловіки останнім часом все більше прагнуть розлучень через те, що жінки «висять у них на шії».³¹² Чоловіки розвиваються, мають кар'єрне зростання, а жінки не беруть на себе жодних зобов'язань, і просто займаються домом.³¹³ Авторка стверджує, що жінки з освітою мають нижчий рівень розлучень, ніж неосвічені.³¹⁴

І хоча більшість дітей середнього класу в США мали доступ для освіти доньок ще з 1920х рр., і кількість жінок в коледжах і університетах з кожним десятиліттям зростала, дівчата відкрили для себе новий вид взаємодії з чоловіками у вигляді побачень. Так як тоді були поширені і пропаговані уявлення про шлюб як кінцеву мету жінки, то дівчата йшли навчатись заради побачень та перспективи знайти чоловіка.³¹⁵

Невід'ємною частиною шлюбу є сексуальні стосунки, про що пише і Бетті Фрідан, зазначаючи, що відсутність самореалізації та ідентичності жінки у шлюбі впливає і на статеве життя, адже жінка чекає на чоловіка вдома і постійно прагне близькості з ним, а він не може задовольнити її бажання, адже працює та самореалізовується і тому не потребує цього так часто.³¹⁶ Це обумовлюється і тим, що єдине прагнення, що дозволено мати жінці – це бажати свого чоловіка, а не прагнути кар'єри та успіхів у своєму житті.³¹⁷ Адже якщо вона буде освіченою та зароблятиме, то стане маскулінною і не буде сексуально приваблювати чоловіка, на відміну від класичної домогосподарки, яка слідкує за собою та розвиває свою жіночність та сексуальність.³¹⁸ Саме сексуальна роль жінки підкреслюється

³¹² Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 292.

³¹³ Там само. С. 321.

³¹⁴ Там само. С. 349-350.

³¹⁵ Blair M., Holden V., Kane M., *American women's history: A New Narrative History*. С. 162-163.

³¹⁶ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 57.

³¹⁷ Там само. С. 63.

³¹⁸ Там само. С. 83-84.

та цінується найбільше, вважається природною, хоча відсутність реалізації жінки в житті в тому числі негативно впливає і на сексуальність.³¹⁹ Так, багато жінок відчувають свою важливість лише завдяки сексу з чоловіком,³²⁰ однак нереалізованій жінці секс не допомагає, вона все одно відчуває себе «порожньою».³²¹ Виною таким уявленням, на думку авторки, є визначення Зигмунда Фрейда сексуальної природи жінки, яке взяло на озброєння суспільство та почало закладати це в уми жінок.³²² Фрейд розглядав жінку лише як сексуальну істоту і всі її проблеми зводив до статевої функції та сексуальності, як це роблять в Америці 1950-х.³²³

Акценти на сексуальність жінок також ставлять в навчальних закладах, адже в 1950-х викладачі більше переймаються тим, чи будуть їхні студентки мати оргазми, а ніж те, чи будуть вони успішними по життю.³²⁴ Крім того, виховання зі статевим та сексуальним нахилом відбувається ще в школі, коли дівчатам розповідають про важливість їхньої сексуальної функції відповідно, дівчата навіть не ідуть вчитись далі, адже єдині амбіції, що в них є – вийти заміж та народити дітей.³²⁵ Однак Бетті Фрідан критикує таке виховання, адже імовірніше за все, жінка в будь-якому випадку вийде заміж та стане матір'ю, однак без освіти вона не зможе мати більших інтересів, ніж біологічні функції.³²⁶ Примітно, що така освіта стосується лише дівчат, адже від хлопців очікується навчання, здобуття фаху та усвідомлення власної ідентичності,³²⁷ в той час як дівчатам все це заважатиме розвинути сексуальність.³²⁸ Несформовані дівчата сприймають

³¹⁹ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 101, 104.

³²⁰ Там само. С. 278.

³²¹ Там само. С. 280.

³²² Там само. С. 127.

³²³ Там само. С. 140.

³²⁴ Там само. С. 179.

³²⁵ Там само. С. 185.

³²⁶ Там само. С. 186.

³²⁷ Там само. С. 188.

³²⁸ Там само. С. 189.

таку інформацію і кидають навчання задля шлюбу, адже бояться стати настільки розумними, що не зможуть по справжньому насолоджуватись статевим актом. Насправді ж сама жіноча сексуальність не є справжнім бажанням жінки, а скоріше формою конформізму, пристосування та способом захисту від роботи.³²⁹ Адже таке статеве виховання призводить до відсутності ідентичності у жінки, а це добре вирішується раннім шлюбом та вступом у сексуальне життя.³³⁰

Жінок постійно готують до шлюбу та покірності чоловікові, що є ключовою причиною засудження дошлюбних статевих зв'язків, адже вони ускладнюють пристосування до подружнього життя.³³¹

Як і зі шлюбами, Бетті Фрідан посилається на дослідження, які показують, що чим освіченіша жінка, тим з більшою імовірністю вона отримує оргазм під час статевого акту, а жінки лише зі шкільною освітою можуть ніколи і не відчутти оргазм.³³² Це не означає, що у освічених жінок більше статевого життя, але воно очевидно якісніше.³³³ Адже чим більш освіченою, реалізованою і, відповідно, «домінантною» є жінка, тим більше вона може насолоджуватись статевим актом, тому що вона є більш повноцінною та вільною, і для неї неприйнятні відчуття сором'язливості, неповноцінності. Вони не бояться бути «підкореною» від час коїтусу, адже отримують від цього задоволення.³³⁴ У самореалізованих людей обох статей сексуальні стосунки мають тенденцію покращуватись з віком, адже людина краще знає себе і має гарні стосунки із самим собою, тому має кращі стосунки і з іншими людьми. Також таким людям легше розслабитись, не соромитись і отримати оргазм, а якщо цього не стається, то вони не

³²⁹ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 196.

³³⁰ Там само. С. 203.

³³¹ Там само. С. 193.

³³² Там само. С. 215.

³³³ Там само. С. 348.

³³⁴ Там само. С. 338-339.

засмучуються через це. Вони не ведуть війни між статями, де жінка має бути пасивною, а чоловік активним як в сексі, так і в житті, тому вони більш щасливі.³³⁵ Це стало можливим із сексуальною емансипацією, коли чоловіки почали дивитись на жінку, як на рівну собі, і статевий акт перестав бути підкоренням жінки бажанням чоловіка.³³⁶ Бетті Фрідан розглядає багато сексуальних аспектів з боку психології, посилаючись на психологічні дослідження, що не дивно, зважаючи на її психологічну освіту. Однак вона, як і Симона де Бовуар, постійно наголошує на суспільних та освітніх причинах наявного стану жіноцтва.

ЗМІ, телебачення, журнали і т.д. по суті перетворили жінок з нормальних працездатних людей на тих, хто постійно шукає сексу, який надто популяризується в США. Всюди надто багато сексуального підтексту, навіть в рекламі, а фільми та книги перенасичені сексуальними деталями, аж надто відвертими, все сприяє зацікавленості сексом та пробудженню фантазій і прагненню їх задовольнити. В основному це явище орієнтоване на жінок як основних споживачів таких інформаційних продуктів, тому образ чоловіка, що бажає жінку, замінюється на образ жінки, що бажає чоловіка. Так, у фільмах частіше з'являються героїні, які постійно шукають сексуальних пригод та мають їх. Звичайні жінки, наслідуючи таких кумирок, починають активно шукати сексу всюди – в книгах, фільмах і, найголовніше, в житті, адже починають масово зраджувати своїм чоловікам, які не прагнуть так сильно до статевої близькості. При чому зраджують часто з сусідами або знайомими, намагаючись отримати романтично-сексуальну пригоду та власну ідентичність через статеві контакти, адже зі своїм чоловіком все стає нудно. Деякі чоловіки розуміють це, і також зраджують дружинам, адже з іншою жінкою вони самостверджуються, а з дружиною відчують себе

³³⁵ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 344-345.

³³⁶ Там само. С. 349.

нездатними задовольнити її бажання, що виникають через відсутність ідентичності та реалізації, а також від нудного життя, заповненого з усіх сторін сексуальними підтекстами.³³⁷

В США в той час всюди почали підкреслювати важливість сексуальності в житті людини, і секс дійсно був всюди - про нього писали та говорили по телебаченню, знімали фільми. Це в певній мірі провокувало більш ранні шлюби, адже жінки хотіли сексу, а до- та позашлюбні статеві стосунки дуже засуджувались, навіть були ситуації, коли дівчат-підлітків, що завагітніли, відправляли народжувати в інше місто та забирали дітей, аби їхня репутація не постраждала і вони могли в майбутньому знайти собі чоловіка. Тож сексуальні стосунки пропагувались лише в шлюбі, одночасно з цим пропагувалась цнотливість жінок до шлюбу.³³⁸ По суті, така сексуальна політика лише зміцнювала класові, расові та гендерні ієрархії, а не звільняла людей від них, як може здатися на перший погляд.³³⁹

Такі жінки надто зосереджені не лише на сексі, а й на дітонародженні, і через постійні вагітності та пологи в дуже молодому віці мають ознаки менопаузи, та й загалом, їхня одержимість усім, пов'язаним зі статевим життям спричиняє у них багато гінекологічних та ментальних проблем, яких немає у реалізованих працюючих жінок.³⁴⁰ Також надто зациклені за сексі жінки можуть, часто несвідомо, підштовхувати своїх ще малих доньок до сексуальної активності, тому що для них щось подібне колись стало єдиним способом для створення ідентичності.³⁴¹

Бетті Фрідан бачить закономірність між реалізацією в житті і сексуальним життям людини, і якщо у чоловіків це зустрічається вкрай

³³⁷ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 280-287.

³³⁸ Blair M., Holden V., Kane M., *American women's history: A New Narrative History*. С. 183-184.

³³⁹ Freedman E. *Feminism, Sexuality, and Politics*. 29.

³⁴⁰ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 287-289.

³⁴¹ Там само. С. 321.

рідко, то для жінок як раз притаманно те, що їхні проблеми самореалізації впливають на їхню сексуальність, адже сексуальна природа людини не може вповні розвинутиись якщо потрібно нівелювати та ігнорувати інтелект, адже не можна повноцінно жити самим лише сексом.³⁴²

У післямові до книги авторка зазначає, що жінки мають право на контроль над народжуваністю та аборти, адже материнство має бути вибором, а не обов'язком. До того ж, навіть маючи вибір мати дітей чи ні, більшість жінок, на її думку, оберуть мати їх, якщо у них будуть для цього всі можливості.³⁴³ Аборти в США заборонені не були, але лікарі намагались зробити все, аби жінка народила, аргументуючи це тим, що з рівнем медицини в країні вагітність ніяк не зашкодить жінці, а аборти робили лише в крайніх випадках.³⁴⁴

Бетті Фрідан приділяє увагу і гомосексуальним стосункам, в основному чоловічим, зазначаючи, що жіноча емансипація аж ніяк не може породжувати більше гомосексуальних чоловіків, як про це говорять прихильники сексуалізації та одомашнення жінок. Вона пише, що гомосексуальні чоловіки схожі на сексуалізованих жінок – нереалізовані, незрілі люди, які виховані «жіночними» жінками-домогосподарками, які самі ніколи не були реалізовані, мали пасивну роль у стосунках і були сексуальними об'єктами. Через надмірну любов таких матерів до синів, чоловіча гомосексуальність більш поширена, аніж жіноча, а дослідження показують, що така незрілість чоловіків також пов'язана з освітою – гомосексуальність більше поширена серед чоловіків без освіти. Це їх дуже ментально споріднює з жінками-домогосподарками, і гомосексуальність є настільки ж негативним явищем, як і такі нереалізовані жінки.³⁴⁵ Також

³⁴² Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 346.

³⁴³ Там само. С. 403.

³⁴⁴ Blair M., Holden V., Kane M., *American women's history: A New Narrative History*. С. 185.

³⁴⁵ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 294-295.

гомосексуальність може бути виявом страху перед протилежно статтю, що притаманно незрілим людям з низькою самооцінкою, що виражається в надмірній сексуальній активності через відсутність іншої ідентичності, пов'язаної з іншими сферами життя.³⁴⁶ Авторка не надто толерантно ставиться до гомосексуальності, вважаючи її відхиленням, до того ж, ігнорує гомосексуальних жінок, зосереджуючись лише на чоловіках. В її ставленні до одностатевого кохання простежується великий вплив Фрейда, який писав про гомосексуальність як незрілість людини – як одну зі стадій дорослішання, яка проходить, або яку можна, за потреби, вилікувати.³⁴⁷ В 1940-50-х рр. в США гомосексуальні люди зазнавали переслідувань та процвітала гомофобія, навіть був виданий закон про заборону працевлаштування гомосексуальних людей на федеральні посади (1953),³⁴⁸ тож не дуже позитивне ставлення Бетті Фрідан до гомосексуальності може бути спричинено і цими факторами.

Загалом причину всіх проблем жінок у аспектах сімейного життя та сексуальних стосунків Бетті Фрідан бачить у системі суспільства, яке нав'язує жінці певні ролі, тож суспільство треба перебудувати таким чином, щоб жінки мали можливість робити вибір.³⁴⁹ А жінок потрібно навчати новій інтеграції ролей, щоб в їхньому житті було менше конфліктів та розчарувань.³⁵⁰

2.4. Висновки

Розглянувши основні праці феміністок-засновниць «другої хвилі» Симони де Бовуар та Бетті Фрідан можна зробити висновок про те, що вони обидві вважають сучасну їм (на середину ХХ ст.) систему сім'ї

³⁴⁶ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 297-298.

³⁴⁷ Bullough V. *Homosexuality: A History (From Ancient Greece to Gay Liberation)*. Routledge, 2019. С. 13-14.

³⁴⁸ Freedman E. *Feminism, Sexuality, and Politics*. С. 116.

³⁴⁹ Friedan B. *The Feminine Mystique*. С. 403.

³⁵⁰ Там само. С. 387.

хивною, в якій шлюб для жінки є обов'язковим, і в більшій мірі є способом виживання, а не вибором. При такому стані речей жінки залишаються нереалізованими та не є повноцінними особистостями, які перебувають у пригніченому становищі, в чому винні не самі чоловіки, а система суспільства загалом. Однак вирішення проблеми вони бачать по-різному – Симона де Бовуар прагне до повної зміни суспільних відносин, де не буде шлюбу, а натомість пропонує вільне кохання, як союз двох людей, в той час як Бетті Фрідан прагне до реформи інституту шлюбу та суспільного ставлення до нього, аби саме шлюб був тим самим союзом двох реалізованих особистостей.

Обидві мислительки зосереджуються на освіті жінок як на основній проблемі їхнього становища, адже жінок виховують не так само як чоловіків, тому вони не мають змоги чогось досягати. Також авторки пишуть детально і про сексуальні стосунки, однак акцентують різні аспекти. Симона де Бовуар пише про обмеження сексуальності жінок освітою, релігійними та суспільними нормами про цноту, тощо, через що жінки необізнані в статевих питаннях, в той час як Бетті Фрідан пише про характерне тоді для США зосередження та культивування сексуальності жінок, що спричиняє надмірне сексуальне бажання. Симона де Бовуар пише про проблеми ритуальності першої шлюбної ночі та питання жіночого статевого бажання, про яке до неї мало згадували. На думку авторок описані ними явища заважають не лише розвитку сексуальності жінок, а і їхній реалізації загалом.

Також, і Симона де Бовуар, і Бетті Фрідан засуджують недоступність контрацепції та абортів для жінок, зазначаючи, що жінкам важко бути матерями та поєднувати це з роботою, тому вони мають право на контроль над своєю дітородною функцією. Також обидві жінки виступають за можливість для жінки вільно розлучитись з партнером.

Однак феміністки по-різному бачать ряд питань, наприклад, жіночі зради, які на думку Симони де Бовуар породжені відсутністю кохання, тоді як Бетті Фрідан бачить причиною зрад нудьгу та бажання сексуальних пригод. Також по-різному вони ставляться до гомосексуальності. Якщо перша ставиться до таких людей більш нейтрально, називаючи гомосексуальність вибором та способом визволення жінок, до зі слів другої можна помітити негативне ставлення до одностатевих стосунків. Примітно, що Симона де Бовуар пише лише про гомосексуальних жінок, а Бетті Фрідан – лише про чоловіків. Важливими аспектами, про які згадує Симона де Бовуар є теми мастурбації та проституції, які несправедливо засуджуються в суспільстві через релігійні догмати. На жаль, Бетті Фрідан цих питань у своїй праці не зачіпає.

Загалом, ці мислительки, порівняно з феміністками «першої хвилі», вже менше зосереджуються на питаннях політичної та економічної рівності чоловіків і жінок (але не ігнорують їх повністю), натомість вони акцентують саме стосунки між статями – шлюбні та сексуальні, детально описуючи проблеми, які до цього часто ігнорувались, або недостатньо розглядались борчинями за права жінок.

Розділ 3. Анархо-феміністки

3.1. Емма Гольдман

Емма Гольдман вважається найвпливовішою анархо-феміністкою та жінкою, яка заклала основу цього руху. Народилась вона в Російській імперії в 1869 році, проте емігрувала до США в шістнадцятирічному віці. Ще живучи в Росії, вона була змушена працювати в дуже юному віці на заводі, тоді почала читати заборонену літературу (Тургенєва, Чернишевського), і захоплювалась історіями про героїчних жінок, як от Віру Залусич, яка вбила поліцейського. Це вплинуло на молоду дівчину, яку консервативний батько намагався насильно видати заміж. Тоді вона втекла до США.³⁵¹ Ключова подія в житті Гольдман сталась в у 1886 р. – мітинг на площі Хеймаркет у Чикаго, після якого було засуджено і страчено 4 анархістів. Ця подія вразила Гольдман, яка думала, що приїхала у вільну країну, в якій немає таких проблем як в Російській імперії.³⁵² З тих пір вона почала вести активну революційну анархістську діяльність.³⁵³ До того ж, її гнітили умови праці та обмеженість соціальних благ для іммігрантів, що також вплинуло на радикалізацію Гольдман. Вона брала активну участь у боротьбі робітників за їхні права, феміністичних дебатах, виступала проти воєн та за свободу слова, однак більш важливим в даному контексті є її теоретичний доробок – статей, брошур та книжок.³⁵⁴

На її погляди вплинули Ібсен, Ніцше, Стріндберг, Шоу, Гауптман, з ідеями яких вона знайомилась, подорожуючи Європою у 1890-х. Сама вона дуже надихала російських анархістів, зокрема Петра Кропоткіна. Вона

³⁵¹ Shulman A. Biographical introduction. // Shulman A. Red Emma Speaks: An Emma Goldman Reader. New York, 1983.

³⁵² Там само.

³⁵³ Там само.

³⁵⁴ Ferguson K. Emma Goldman. Political Thinking in the Streets. Rowman & Littlefield Publishers, INC. С. 1-2.

видавала свій журнал «Mother Earth», де і публікувала свої думки.³⁵⁵ Як доволі активна анархістка, вона була знайома з багатьма впливовими на той час анархістами: Йоганном Мостом³⁵⁶, Петром Кропоткіним, Енріко Малатестою,³⁵⁷ Вольтаріною де Клер³⁵⁸ та іншими. З одним з відомих анархістів – Александром Беркманом, вона мала любовні, але вільні (як вона і пропагувала) стосунки протягом життя (вони мали також інших сексуальних партнерів), а також довгу історію спільної анархістської діяльності.³⁵⁹

Гольдман не називала себе феміністкою (лише анархісткою), а до того ж, її сучасники не вважали її добрим теоретиком та політиком, лише «відважною активісткою», «людиною дії, а не слів», що «не мала жодних оригінальних, принципово нових ідей»,³⁶⁰ однак вона все одно вважається однією з ключових засновниць течії анархо-фемінізму разом з Вольтаріною де Клер та Люсі Парсонс, завдяки великій кількості праць, присвячених саме темі жінок у суспільстві та сім'ї, а також патріархату як системі, що пригнічує свободу особистості.

У своїй статті «Marriage and Love» (1910) Емма Гольдман пише про відмінність шлюбу від кохання, зазначаючи, що шлюб - це застаріла та шкідлива практика, особливо для жінок, адже саме вони найбільш обмежені у шлюбі. Вона проводить чітку межу між коханням та шлюбом, зазначаючи що вони мають мало спільного, адже людей, які одружились через кохання

³⁵⁵ Shulman A. Biographical introduction. // Shulman A. Red Emma Speaks: An Emma Goldman Reader.

³⁵⁶ Falk C. Love, Anarchy, and Emma Goldman. Rutgers University Press Classics, 2019. С. 26.

³⁵⁷ Там само. С. 38.

³⁵⁸ Там само. С. 13.

³⁵⁹ Там само. С. xviii.

³⁶⁰ Ferguson K. Emma Goldman. Political Thinking in the Streets. Rowman & Littlefield Publishers, INC. С. 4.

надзвичайно мало, а в шлюбі люди просто звикають один до одного, а не закохуються після одруження.³⁶¹

Вона вважає шлюб невдачею, бо люди в ньому нещасні та позбавлені свободи і кохання, апелюючи до статистики розлучень в 1870-х роках. Шлюб це по суті союз двох незнайомих людей, чужих один одному, які не мають жодного шансу пізнати один одного по-справжньому через упередження та звичаї.³⁶² Як Емма Гольдман зазначає у статті «What I Believe» (1908), люди не повинні мати відносин без кохання, так само як і діти не мають народжуватись без нього.³⁶³

На її думку рабська покірність жінок протягом століть зберігала інститут шлюбу, однак він втрачає свою роль та значення, як тільки жінка починає себе усвідомлювати як вільну істоту.³⁶⁴

Більшість жінок навчені шукати не кохання, а грошей у чоловіках, коли мова йде про шлюб, навіть якщо вона сама заробляє собі на життя, адже сприймає роботу тимчасовою, поки не вийде заміж, хоча насправді, як правило, заміжній жінці у шлюбі ще важче, адже вона працює і на роботі, і вдома по господарству, хоча по факту це навіть не її дім, а чоловіка, який вона має також лише завдяки йому.³⁶⁵

Найбільше шлюб шкодить саме жінкам, адже він робить їх повністю залежними та знищує їхню суспільну свідомість. Крім того, інститут шлюбу санкціонує материнство лише якщо воно в шлюбі, навіть якщо дитина народжується внаслідок примусу та ненависті, як це часто буває у

³⁶¹ Goldman E. Anarchism and Other Essays. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc13> (дата звернення: 16.03.2024).

³⁶² Там само.

³⁶³ Goldman E. What I Believe. URL <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-what-i-believe> (дата звернення: 16.03.2024).

³⁶⁴ Goldman E. Anarchism and Other Essays. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc13> (дата звернення: 16.03.2024).

³⁶⁵ Там Само.

одружених без кохання людей. Вона виступає за вільне материнство, поза шлюбом, адже так діти народжуються та виховуються в любові та за бажанням самої жінки, тому вона зможе дати їм найкраще, радіючи материнству. Також, на думку авторки, твердження про те, що шлюб захищає дітей є лицемірними, адже є безліч безпритульних дітей, а дитбудинки переповнені.³⁶⁶

Дійсно емансиповані жінки будуть кохати чоловіків не за гроші, а за особистісні якості, та зможуть ставати матерями, якщо цього захочуть, маючи змогу виховувати і забезпечувати дітей.³⁶⁷

В статті «Jealousy: Causes and a Possible Cure» (1915) продовжує критику інституту шлюбу та його правил, встановлених релігією та державою. Ніхто не має права втручатись у любовні стосунки двох людей, адже кохання це дуже інтимно та індивідуально, однак церква, суспільство, держава постійно прагнуть втрутитись у стосунки людей, внести туди свої правила та заборони задля контролю людьми. Через це «чистого» кохання майже немає, адже його вбиває шлюб – суперечки, гроші та суспільний статус, розлучення – все це породжує «законну» проституцію в шлюбі. Так само ревності є наслідком моногамії та інституту шлюбу.³⁶⁸

Аналізуючи проблеми емансипації жінок в статті «The Tragedy of Woman's Emancipation» (1910) Емма Гольдман зазначає, що однією з ключових проблем жінки є те, що вона після важкого робочого дня має повертатись додому та виконувати хатні обов'язки, а їх важка та

³⁶⁶ Goldman E. Anarchism and Other Essays. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc13> (дата звернення: 16.03.2024).

³⁶⁷ Goldman E. What I Believe. URL <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-what-i-believe> (дата звернення: 16.03.2024).

³⁶⁸ Goldman E. Jealousy: Causes and a Possible Cure. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-jealousy-causes-and-a-possible-cure> (дата звернення: 19.03.2024)

низькооплачувана праця змушує їх при першій можливості виходити заміж.³⁶⁹

Емансиповані жінки бояться кохання, адже думають що воно або материнство заважатимуть їм працювати та будувати кар'єру, що призводить до того, що жінки залишаються самотніми. На її думку повна емансипація жінок настане тоді, коли вони не боятимуться своїх почуттів та кохання, стати коханою жінкою та матір'ю, якщо вони самі цього хочуть.³⁷⁰

До того ж, емансипація жінки сприймається в суспільстві як падіння моральності жінок – вони стають легковажними, грішними та порочними і наразі у них немає можливості показати свої позитивні якості, як і не було, коли вона була «рабою чоловіка». Традиційний шлюб завжди був та залишається тим, що санкціонує владу чоловіка над жінкою та її повну залежність і беззахисність, маючи лише роль служниці для чоловіка та матері для його дітей. Навіть емансиповані жінки обирають шлюб таким яким він є, не намагаючись змінити його, адже бояться самотності, яка подається суспільством як щось погане.³⁷¹

Емма Гольдман зачіпає у своїх працях і тему сексуальних стосунків і їй незрозуміло, чому жінку з дитинства готують до шлюбу як до кінцевої цілі її існування та виховують саме для цього, однак нічого не розповідають про сексуальне життя, хоча це чи не єдине що їй дійсно варто було б знати, вступаючи в класичний шлюб. Це незнання породжує страждання і в перспективі розлучення, однак якщо жінка йде наперекір системі та пізнає інтимне життя до шлюбу, вона стає об'єктом для гноблення, як недостойна дружина, хоча Емма Гольдман вважає, що це неправильно:

³⁶⁹ Goldman E. The Tragedy of Woman's Emancipation. URL:

<https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc12>

(дата звернення: 20.03.2024)

³⁷⁰ Там Само.

³⁷¹ Там Само.

Хіба може бути щось більш обурливе, ніж ідея про те, що здорова, доросла жінка, сповнена життя та пристрасті, мусить заперечувати вимоги природи, мусить приборкувати свою найсильнішу жагу, підривати своє здоров'я та ламати свій дух, мусить пригнічувати свій зір, утримуватися від глибини і слави сексуального досвіду, поки не прийде «хороший» чоловік, який забере її собі як дружину? Це саме те, що означає шлюб.³⁷²

Можна помітити, що авторка вважає, що жінка також може хотіти статевого акту та може отримувати від цього задоволення, якщо немає обмежень суспільства або релігії, які намагаються за допомогою шлюбу контролювати людей.

Підтвердження цьому можна знайти у її статті «Victims of Morality» (1913) в якій вона засуджує церковну та суспільну мораль за те, що та змушує молодих чоловіків не одружуватись рано, а заробити гроші та статус, але він хоча б може мати дошлюбні сексуальні зв'язки, на відміну від жінки, яка змушена зберігати цноту, через що: *«У неї з'являються головні болі, безсоння, істерика; (вона) стає озлобленою, сварливою і незабаром стає бляклою, зів'ялою, безрадісною істотою, яка заважає собі та іншим».*³⁷³

В своїй іншій статті «The Child and Its Enemies» (1906) вона зазначає, що насправді будь-яка дитина, стаючи підлітком, прагне пізнання любові та сексу, а обмежені стереотипами та суспільством батьки намагаються боротись із цим «як зі страшною хворобою», і це надзвичайно шкодить людині, яка тільки пізнає світ та формується. В розумінні авторки в класичній сім'ї дитина не може бути вихована вільною людиною, адже її в

³⁷² «Can there be anything more outrageous than the idea that a healthy, grown woman, full of life and passion, must deny nature's demand, must subdue her most intense craving, undermine her health and break her spirit, must stunt her vision, abstain from the depth and glory of sex experience until a "good" man comes along to take her unto himself as a wife? That is precisely what marriage means». (Goldman E. Anarchism and Other Essays. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc13> (дата звернення: 16.03.2024).

³⁷³ «She has no outlet. She develops headaches, insomnia, hysteria; grows embittered, quarrelsome, and soon becomes a faded, withered, joyless being, a nuisance to herself and everyone else». (Goldman E. Victims of Morality. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-victims-of-morality> (дата звернення: 16.03.2024).

уському обмежують, тому що не можуть позбутись власних переконань про те, що вони володіють дитиною, мають на неї право власності, і тому нав'язують їй свої переконання, не даючи мислити самостійно.³⁷⁴

В своїй статті «The Traffic in Women» (1910) Емма Гольдман також звертається до цього питання несправедливості – суспільно прийнято, що чоловік може мати сексуальне бажання і має право його задовольнити, однак для жінки це неприпустимо поза шлюбом, тобто формально шлюб задля вигоди визнається нормою, хоча насправді шлюб, що укладається через економічні вигоди є проституцією: *«...акт проституції по суті дорівнює акту чоловіка чи жінки, які одружуються з економічних причин»*.³⁷⁵

Авторка заперечує твердження про те, що ревності є нормальним вродженим почуттям, якого не можна позбутись, адже вони виникли разом із моногамією, яка не є природною для людини. Коли чоловіки та жінки мали більш вільні стосунки без правил та норм моралі та інституцій, ревності не було, адже люди не належали один одному та не контролювали стосунки (в тому числі сексуальні) один одного. Це почуття з'явилося у чоловіків коли вони отримали владу над жінками та почали сприймати їх як свою власність, тож вони ревнують, коли бачать, що на їхню власність хтось зазіхається. В той час як жінки почали бачити в чоловіках та шлюбі ледь не єдиний засіб існування, і коли хтось (інша жінка) намагається це відібрати, дружина ревнує. Однак, за словами Емми Гольдман, в такій системі стосунків люди по суті ревнують тих, на кого їм насправді начхати, а не тих, кого вони кохають, тобто ревності не є наслідком кохання, а лиш наслідком

³⁷⁴ Goldman E. The Child and Its Enemies. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-the-child-and-its-enemies> (дата звернення: 19.03.2024).

³⁷⁵ «...act of prostitution is “intrinsically equal to that of a man or woman who contracts a marriage for economic reasons...” (Goldman E. Anarchism and Other Essays. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc13> (дата звернення: 16.03.2024).

системи, в якій людей змушують одружуватись «на все життя» заради певних вигод, а не через почуття. Люди, що мають вільне кохання ніколи не будуть ревнувати, адже вони мають взаємну довіру та внутрішню гармонію у стосунках, навіть якщо у когось є якісь інші сексуальні зв'язки, адже чоловік та дружина не є одним цілим - це дві окремі особистості з різними почуттями, емоціями та темпераментом (лібідо):

Кожен сам по собі є маленьким космосом, поглиненим своїми думками та ідеями. Чудово й поетично, якщо ці два світи зустрічаються у свободі та рівності. Навіть якщо це триває недовго, це вже того варте. Але в той момент, коли два світи з'єднуються, вся краса та аромат зникають, і не залишається нічого, крім мертвого листя. Той, хто зрозуміє цю істину, вважатиме ревності нижчими за себе і не дозволить їм висіти над собою, як Дамоклів меч.³⁷⁶

Тож кохання має бути відкритим та вільним, без обмежень та примусу, як це пропагує наявна система, в якій люди змушені жити все життя разом, навіть не бажаючи цього.³⁷⁷

Ревності, як і культ цноти, були поширеними ще у найдавніших племен, і люди часто вчиняли злочини через це - чоловіки вбивали і жінок, і тих, до кого приревнували. Це стосується і племен, що не мали чітко визначеної процедури шлюбу, тож говорити про відсутність ревностей у більш давні часи історії людства не доводиться.³⁷⁸

В статті «The Social Aspects of Birth Control» (1913) Емма Гольдман розкриває проблему репродуктивного насилля над жінками, які змушені постійно народжувати та виступає за контрацепцію і контроль за народжуваністю. Це має позитивно вплинути не лише на людство загалом,

³⁷⁶« Each is a small cosmos in itself, engrossed in its own thoughts and ideas. It is glorious and poetic if these two worlds meet in freedom and equality. Even if this lasts but a short time it is already worthwhile. But, the moment the two worlds are forced together all the beauty and fragrance ceases and nothing but dead leaves remain. Whoever grasps this truism will consider jealousy beneath him and will not allow it to hang as a sword of Damocles over him». (Goldman E. Jealousy: Causes and a Possible Cure. URL:

<https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-jealousy-causes-and-a-possible-cure>

(дата звернення: 19.03.2024)

³⁷⁷ Там Само.

³⁷⁸ Westermarck E. The History of Human Marriage. С. 118-121.

а й на кожну конкретну пару, адже чоловіки також бачать недоліки постійних пологів та вагітностей своїх дружин – вони втомлені, нездорові, нервові та витрачають всі свої ресурси на дітей, а якщо чоловік кохає дружину та бачить в ній друга, він не хоче аби вона страждала і хоче аби в неї були сили на нього також. Гольдман притримується думки про те, що саме жінка має вирішувати чи хоче вона народжувати дітей та скільки.³⁷⁹

В статті «Victims of Morality» вона також аналізує народжуваність, але з точки зору суспільної моралі, яка прославляє материнство настільки, що змушує жінок народжувати навіть якщо у них немає на це грошей, здоров'я, часу тощо. Авторка вірить, що насправді, відповідальність це коли ти не хочеш народжувати більше дітей, тому що не зможеш їх виховати, а не народжуєш більше дітей, не маючи на це ресурсів.³⁸⁰

На межі XIX-XX ст. жінки Європи та Америки майже не користувались контрацепцією, тому що не знали будови свого тіла, і як протизаплідні засоби працюють, а також не мали доступу до контрацепції,³⁸¹ тож на момент написання статті це питання було особливо актуальним для жінок.

В статті «The Traffic in Women» Емма Гольдман торкається теми проституції та пише про те, що жінок оцінюють лише через призму їхньої статі:

Ніде до жінки не ставляться відповідно до заслуг її роботи, а як до статі. Тому майже неминуче, що вона повинна заплатити за своє право на існування, зберегти позицію сексуальними послугами. Таким чином, це лише питання про те, чи продасть вона себе одному чоловікові, у шлюбі чи поза ним, чи багатьом чоловікам.³⁸²

³⁷⁹ Goldman E. The Social Aspects of Birth Control. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-victims-of-morality> (дата звернення: 16.03.2024).

³⁸⁰ Goldman E. Victims of Morality. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-the-social-aspects-of-birth-control> (дата звернення: 20.03.2024).

³⁸¹ Westermarck E. The History of Human Marriage. С. 189.

³⁸² «Nowhere is woman treated according to the merit of her work, but rather as a sex. It is therefore almost inevitable that she should pay for her right to exist, to keep a position in whatever line, with sex favors. Thus it is merely a question of degree whether she sells

Вона вважає, що традиційний шлюб для жінки також є видом проституції, який прийнятий за норму у суспільстві, при тому що «класична» проституція заслуговує лише на осуд, хоча різниця лише в тому, що повія має свободу та залишається особистістю, на відміну від жінки, що вийшла заміж через гроші. Авторку обурює, що повій засуджують, а чоловіків, які користуються їхніми послугами – ні, хоча ці самі чоловіки заражають своїх жінок та навіть дітей, а повії «рятують шлюби», в яких жінка необізнана в питаннях сексу. Тому жінок, які стають повіями не варто засуджувати – суспільство має зрозуміти, що явище проституції виникло через суспільні та економічні умови, тож позбутись її буде можливо лише якщо суспільство перегляне свої цінності та ставлення до жінок загалом.³⁸³

В статті «Marriage» (1897) вона також розвиває думку про шлюб для жінки як гірший вид проституції:

Єдина різниця між нею та заміжною жінкою полягає в тому, що одна продала себе в рабство за життя, заради дому чи титулу, а інша продає себе на стільки часу, скільки забажає; вона має право вибирати чоловіка, якому вона віддає свої прихильності, тоді як заміжня жінка не має жодного права; вона повинна підкоритися обіймам свого володаря, якими б жахливими для неї не були ці обійми, вона повинна виконувати його накази; вона мусить народжувати йому дітей, навіть ціною власних сил і здоров'я; одним словом, вона займається проституцією щогодини, щодня свого життя. Я не можу знайти іншої назви для жахливого, принизливого і принизливого становища моїх заміжніх сестер, ніж проституція найгіршого роду, за винятком того, що одна є законною, інша — незаконною.³⁸⁴

herself to one man, in or out of marriage, or to many men». (Goldman E. Anarchism and Other Essays. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc13> (дата звернення: 16.03.2024).

³⁸³ Goldman E. Anarchism and Other Essays. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc13> (дата звернення: 16.03.2024)

³⁸⁴ «The sole difference between her and the married woman is, that the one has sold herself into chattel slavery during life, for a home or a title, and the other one sells herself for the length of time she desires; she has the right to choose the man she bestowes her affections upon, whereas the married woman has no right whatsoever; she must submit to the embrace of her lord, no matter how loathsome this embrace may be to her, she must obey his commands; she has to bear him children, even at the cost of her own strength and health; in a word, she prostitutes herself every hour, every day of her life. I can find no other name for the horrid, humiliating and degrading condition of my married sisters than prostitution of the worst kind, with the only exception that the one is legal, the other illegal». (Goldman E.

Гольдман вважає, що будь-яка, в тому числі «законна» проституція, має бути викорінена із суспільства, і один із важливих кроків для цього є скасування інституту шлюбу як шкідливого для свободи та рівності людства.³⁸⁵ Авторка не засуджує самих повій, а скоріше систему суспільства, завдяки якій це явище існує, а також чоловіків, які користуються їхніми послугами, особливо одружених.

Загалом, Емма Гольдман, засуджуючи інститут шлюбу, виступає за кардинальну зміну суспільного ладу, де панували б вільне кохання та вільне материнство.

3.2. Вольтарина де Клер

Вольтарина де Клер, хоча її ім'я не стоїть на рівні з ключовими теоретиками анархізму загалом, є однією з ключових теоретиків анархо-фемінізму та анархізму в США, якою її визнавали сучасники та нащадки.³⁸⁶

Вона народилась у штаті Мічиган, США, в 1866 році та жила в дуже бідній родині, що її сестра назвала однією з причин радикальності Вольтарини, вчилась в монастирі в Сарнії (Онтаріо, Канада), лише до 17 років, не маючи іншої освіти. Однак монастирська освіта не зробила її релігійною, а навпаки викликала у ній відразу до католицизму, і згодом вона взагалі стала атеїсткою. Заробляла на життя вона приватними уроками, написанням творів для журналів та редактурою. Протягом життя вона часто виступала з ідейними промовами та лекціями. Також вона вела нетрадиційний спосіб життя для жінок того часу, у чому її засуджували батьки - вона багато подорожувала, знайомилась з чоловіками, і маючи з ними статеві, на той час неприйнятні, зв'язки, не виходила заміж, а від одного з них навіть народила сина. Вона рішуче відкидала традиційний

Marriage. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-marriage> (дата звернення: 19.03.2024)

³⁸⁵ Goldman E. Marriage. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-marriage> (дата звернення: 19.03.2024)

³⁸⁶ Avrich P. An American Anarchist: The life of Voltairine de Cleyre. AK Press, 2018. С. 33.

шлюб, навіть коли дуже кохала чоловіка, і навіть не хотіла з ними жити разом, аби не бути «у подружньому рабстві»³⁸⁷.

Під впливом ідей Кларенса Дерроу – відомого американського юриста та правозахисника, вона стала соціалісткою, а також почала цікавитись анархічними ідеями, однак після прочитання щоденника американського анархіста Бенджаміна Такера, вона відкинула соціалізм, і стала чисто анархісткою, що закріпилось в її свідомості після мітингу на площі Хеймаркет, після якого було засуджено анархістів до страти.³⁸⁸ Після знайомства з самим Такером, а також детально з його ідеями, Вольтарина де Клер стала називати себе «анархісткою без прикметників», тобто без акценту на соціалістичну чи індивідуалістську складову, адже незважаючи на близькість їй ідеї анархізму як такого, вона була проти скасування власності, як це роблять соціалістичні анархісти, а також проти утвердження законів, покарань та в'язниць (настільки, що аж відмовилась подавати заяву на чоловіка, який стріляв в неї 4 рази, намагаючись убити)³⁸⁹, як це пропагують анархісти індивідуалістичного спрямування:

...і соціалізм, і комунізм вимагають такої міри спільних зусиль і управління, яка породила б більше регулювання, ніж це відповідає ідеальному анархізму ... індивідуалізм і мутуалізм, що спираються на власність, передбачають розвиток приватного поліцейського, що зовсім несумісне з моїми уявленнями про свободу.³⁹⁰

І хоча вона не відносила себе до жодної «анархістської школи», серед тих, хто її надихав, були мислителі абсолютно різні: Толстой, Бакунін, Годвін, Кропоткін, Такер, Мост, Торо, Волстонкрафт (особливо її концепція окремого життя з чоловіком, а також інші феміністичні ідеї) та інші. Навіть

³⁸⁷ Avrich P. An American Anarchist: The life of Voltairine de Cleyre. С. 20-30.

³⁸⁸ Там само. С. 18.

³⁸⁹ Там само. С. 94-97.

³⁹⁰ «Socialism and Communism both demand a degree of joint effort and administration which would beget more regulation than is consistent with ideal Anarchism,” while “Individualism and Mutualism, resting upon property, involve a development of the private policeman not at all compatible with my notions of freedom»(Там само. С. 81).

індивідуалізм Макса Штірнера, який вона відкидала, все одно справив на неї велике враження.³⁹¹

На відміну від Емми Гольдман та Люсі Парсонс, вона намагалась уникати розголосу своєї практичної діяльності, адже мала перманентний депресивний стан, скрутне фінансове становище та постійно працювала, однак сучасники називали її «однією з найчудовіших жінок, яких Америка дала світу», «перлиною анархії», а також талановитою письменницею, адже вона писала не лише гостросоціальні есе та статті про анархізм, а й художню прозу та поезію. Емма Гольдман, незважаючи на певні ідеологічні суперечки між діячками, називала її «поетесою-бунтаркою, волелюбною художницею, найбільшою жінкою-анархісткою Америки».³⁹² Окрім Гольдман, в журналі якої регулярно друкувалась³⁹³, Вольтарина де Клер мала багато знайомств та зв'язків з іншими відомими анархістами, такими як Рудольф Рокер, Петро Кропоткін, Даєр Лам, Самуель Гордон, Наум Берман, Бенджамін Такер, Александр Бекман³⁹⁴ та іншими.

Зважаючи на її ставлення до міжстатевих стосунків та те, як вона їх практикувала, недивно, що в її доробку знайдуться праці, що стосуються шлюбу, сім'ї та сексуальних стосунків.

У своїй статті «The Economic Relations of Sex» (1891) Вольтарина де Клер торкається теми шлюбу, зазначаючи, що через стереотипи щодо психічної та фізичної неповноцінності жінок, їм відводять лише роль матері, хоча насправді вони обмежені у своїх діях в першу чергу економічно суспільством, яке прирікає їх на марну працю у вигляді домашнього господарства – рабської роботи, яку возвеличує шлюб та сімейне життя. Авторка заперечує поширену тезу про те, що жінка фізично слабша, однак зазначає, що навіть якби було так, то завдяки технічному прогресу це

³⁹¹ Avrich P. An American Anarchist: The life of Voltairine de Cleyre. С. 84.

³⁹² Там само. С. 33-37.

³⁹³ Там само. С. 48.

³⁹⁴ Там само. С. 84-85.

більше не має значення, адже важливо вміти щось робити, а не мати багато фізичної сили, тож жінкам більше не потрібно лише сидіти вдома, адже маючи навички роботи, вона справляються з нею не гірше за чоловіків: *«Сучасний промисловий прогрес вимагає не стільки фізичної сили, скільки вміння. Безсумнівно, фізична сила слона перевершує людину, але мені не потрібно доводити, що він не конкурент людині»*.³⁹⁵

В такому суспільстві уже можливо скасувати інститут шлюбу, адже кожна людина – і чоловік, і жінка, буде незалежною і стосунки між людьми будуть питанням співпраці та рівних стандартів. Але така рівність у суспільстві буде лише тоді, коли жінка стане повністю незалежною від чоловіка.³⁹⁶

Вона не заперечує, що існують дійсно щасливі сім'ї, де люди проводять разом час, працюють, виховують дітей та почувають себе в безпеці та щасливими, живучи разом аж до смерті, однак такі шлюби це скоріше винятки, ніж правила, про що говорить кількість розлучень. Крім того: *«... з точки зору того, що метою життя має бути розвиток індивідуальності, такі люди жили менш успішно, ніж багато хто, хто жив не так щасливо»*.³⁹⁷ Тобто людина навіть у щасливому шлюбі втрачає свою індивідуальність, а її розвиток як особистості більш повільний.

Саме розвиток індивідуальності у кожної особи сприяє тому, що люди розуміють, що їм не потрібно багато дітей, або діти взагалі, що призведе до меншої народжуваності, а відповідно до кращих умов життя для народжених. Відсутність же спільного життя призведе до людей,

³⁹⁵ «Today industrial progress demands not so much physical strength as skill. Undoubtedly the elephant has physical strength superior to man, yet that he is no competitor against man I need waste no space to prove». (De Cleyre V. The Economic Relations of Sex. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/voltairine-de-cleyre-the-economic-relations-of-sex> (дата звернення: 02.04.2024).

³⁹⁶ Там само.

³⁹⁷ «Yet from the viewpoint that the object of life should be the development of individuality, such have lived less successfully than many who have not lived so happily» (Там само).

розвинених всебічно, з різними здібностями, а не таких, що не можуть не можуть подбати про себе вдома (чоловіки) або не знають світу взагалі, адже сидять вдома (жінки). Авторка також переконана, що діти не в класичній сім'ї можуть бути так само повноцінно виховані, як і в звичайному традиційному шлюбі, який теж має свої недоліки у контексті виховання дітей.³⁹⁸

Вольтарина де Клер вважає, що аби зберегти любов і повагу, союзи між людьми мають бути недовготривалими, в яких кожен партнер є окремою особистістю, а довготривале спільне життя не руйнує кохання та не породжує презирство людей один до одного.³⁹⁹

У статті «The Case of Woman Versus Orthodoxy» (1896) авторка пише що сучасні жінки можуть бути задіяними в будь-якій сфері діяльності. Вона не заперечує, що деякі жінки хочуть бути домогосподарками, однак вона переконана, що тепер вони ними є, тому що хочуть, а не повинні ними бути, чим перемагають установи церкви про сімейне життя та побут.⁴⁰⁰ В цій же статті вона засуджує і практики минулого щодо статей – наприклад жінку за перелюб могли вбити, в той час як чоловікові просто виписати штраф.⁴⁰¹

В статті «The Woman Question» (1913) вона критикує анархістів, які не акцентують увагу на пригніченому становищі жінок у суспільстві, зазначаючи, що вони не відчують рабство жінки, яка перебуваючи у шлюбі, який, як правило, не в її інтересах, по суті, перебуває у рабстві. Вона зазначає, що чоловік може не хотіти бути тираном, однак одружуючись, як правило, стає ним, тому жінки не мають погоджуватись на шлюб та жити з чоловіком, аби не стати його особистою робітницею, а щодо дітей – вивчати

³⁹⁸ De Cleure V. The Economic Relations of Sex.

³⁹⁹ Там само.

⁴⁰⁰ De Cleure V., Presley S., Sartwell C. Exquisite Rebel: Essays of Voltairine De Cleure – Feminist, Anarchist, Genius. State University of New York Press, 2005. С. 218.

⁴⁰¹ Там само. С. 213.

тему сексу та контролювати народжуваність, щоб не заводити дітей коли немає бажання або можливості їх вповні забезпечити.⁴⁰²

У статті «The Political Equality of Woman» (1894) Вольтарина де Клер відкидає концепцію «природи жінки та чоловіка», зазначаючи, що права жінки розширюються в ході історії, і зараз (на кінець XIX ст.), капіталізм змушує жінку стати самостійною, та заробляти гроші, незалежно від того, хоче вона цього чи ні, адже економічні умови не дозволяють підтримувати класичну доктрину шлюбу, де чоловік працює, а жінка сидить вдома, як «захищена тварина», а стає особистістю, висуваючи претензії на рівність з чоловіками, яку намагається заслужити важкою працею нарівні з чоловіками.⁴⁰³

На рубежі XIX-XX ст. жінки вже масово працювали на фабриках, заводах, та в інших сферах, однак, наприклад, в США середня заробітна плата в 1900 році у жінок становила 6 доларів на тиждень, а умови праці були жахливими без можливості кар'єрного просування (на відміну від чоловіків),⁴⁰⁴ тож більшість жінок, з огляду ці фактори, мріяли вийти заміж і не працювати, хоча можливості для цього були.

Авторка зазначає що інститут шлюбу має бути скасований, замість нього варто запровадити вільний договір пари, який найкраще буде адаптуватись до кожного. Однак який саме формат стосунків буде у людей в майбутньому – моногамія чи полігамія, це потрібно вирішувати вже коли суспільство буде достатньо розвиненим.⁴⁰⁵

⁴⁰² De Cleyre V., Presley S., Sartwell C. Exquisite Rebel: Essays of Voltairine De Cleyre – Feminist, Anarchist, Genius. С. 223-224.

⁴⁰³ Там само. С. 241-243

⁴⁰⁴ Blair M., Holden V., Kane M., American women's history: A New Narrative History. С. 151.

⁴⁰⁵ De Cleyre V. Selected Works of Voltairine de Cleyre. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/voltairine-de-cleyre-selected-works-of-voltairine-de-cleyre#toc55> (дата звернення: 02.04.2024).

Торкаючись теми сексуальних стосунків між статями, Вольтарина де Клер у своїй статті «Sex Slavery» (1890) різко засуджує норми суспільної моралі та інститут шлюбу, зазначаючи, що жінка у шлюбі є рабинєю, яка змушена брати ім'я чоловіка, не володіти нічим (навіть своїм тілом), слухати його накази, в тому числі займатись з ним сексом та народжувати йому дітей, навіть якщо сама цього не бажає, і виходить що за свідомством про шлюб ховається зрада, примус та зґвалтування. Сексуальну тиранію авторка вважає найгіршою на землі, і каже, що саме шлюб її породжує. Примус також у тому, що жінка займається сексом зі своїм чоловіком без бажання, задля того, аби «втримати його» від повій.⁴⁰⁶

Також вона дивується ненависті заміжніх жінок до повій, хоча не повії винні, що їхніми послугами користуються одружені чоловіки, а самі чоловіки.⁴⁰⁷

Її дратує показна мораль суспільства, яка нападає на позашлюбних дітей, хоча, на думку авторки позашлюбні діти народжуються в любові, а не рабстві, і тому вони майже завжди більш гарні, здорові та красиві, ніж ті, кого народили у шлюбі через примус. Вольтарина де Клер винить у нерівності державу та церкву, зазначаючи, що жінкам по суті немає куди піти від чоловіків-тиранів, адже суспільство їх не сприймає і намагається контролювати їхнє життя, а економічне становище не дозволяє їм працювати навіть на низькооплачуваних роботах.⁴⁰⁸

Дітям не розповідають про те, звідки вони беруться на світ, брешуть, або говорять, що їх створив Бог, однак дитина має знати про фізіологічні процеси, назви статевих органів тощо, а все це не прийнято суспільними та релігійними нормами. Також дітей по різному виховують, не даючи

⁴⁰⁶ De Cleyre V. Selected Works of Voltairine de Cleyre. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/voltairine-de-cleyre-selected-works-of-voltairine-de-cleyre#toc55> (дата звернення: 02.04.2024).

⁴⁰⁷ Там само.

⁴⁰⁸ Там само.

дівчаткам розвиватись так само, як хлопчикам, а потім говорять, що жінка чогось не може.⁴⁰⁹

У статті «Crime and Punishment» (1903), розглядаючи різні злочини, притаманні суспільству, де Клер виділяє насильницькі злочини, що є результатом «застарілого морального уявлення про справжні стосунки чоловіків і жінок». На її думку, якби люди розуміли, що не належать один одному і не вимагали певної статевої поведінки, пригнічуючи свободу іншого, злочини через ревності припинились би відразу. Однак релігії та уряди держав підтримують наявну систему власності людини над людиною у шлюбі.⁴¹⁰

Для неї ставлення до жінок та шлюб у суспільстві є огидним, про що вона пише в статті «Why I Am an Anarchist» (1897). Вона відчуває гнів щодо чоловіків, що придумали культ жіночої «чистоти» задля керування жінками, а також щодо шлюбів, в якому жінці немає куди тікати від звірств чоловіка, адже їй не дали можливості розвиватись і тому вона економічно залежна від нього, а люди загалом змушені підкорятись нормам суспільства, що наказують їм «плодитись та розмножуватись».⁴¹¹

У статті «They Who Marry Do Ill» (1907) авторка критикує традиційний шлюб як втручання релігії та держави в особисте життя людей, яке насправді не зменшує кількість проблем, пов'язаних із надмірним сексуальним бажанням, натомість жінки змушені вдавати, ніби вони не мають сексуального потягу, адже релігія змушує їх думати, що це соромно. Крім того, люди починають жити разом і займатись сексом лише один з одним все життя, через що вичерпують насолоду один від одного, а також з часом їхні темпераменти можуть змінюватись і вони вже не

⁴⁰⁹ De Cleyre V. Selected Works of Voltairine de Cleyre.

⁴¹⁰ Там само.

⁴¹¹ De Cleyre V. Why I Am an Anarchist. URL:

<https://theanarchistlibrary.org/library/voltairine-de-cleyre-why-i-am-an-anarchist> (дата звернення: 02.04.2024).

задовольнятимуть один одного, адже хтось матиме підлаштовуватись під іншого. А може трапитись, що люди з різними цінностями опиняться у шлюбі, і тоді більш консервативному партнеру доведеться миритись із тим, як його партнер порушує його принципи, або більш розкутому партнеру доведеться не розкривати повністю своєї сексуальності.⁴¹²

Вже з кінця XIX ст. жінки почали вимагати до себе кращого ставлення у шлюбі від власних чоловіків, тому розлучались з ними через жорстокість та згвалтування, яке хоч і не вважалось злочином у шлюбі, все одно вже ставало вагомою причиною для розлучення.⁴¹³ Однак той час ще були жорсткими релігійні догмати щодо сексуальної моралі, такі як важливість цноти до шлюбу, тож ні про який розвиток сексуальності мова не йде, аж до 1920-1930-х років.⁴¹⁴

Вольтарина де Клер у своїх працях різко відкидає шлюб і всі аспекти, що він породжує, і пропонує вільне кохання, аби кожен з партнерів міг насолоджуватись одне одним.

3.3. Люсі Парсонс

Серед найвпливовіших анархо-феміністок XIX-XX століть також виділяють Люсі Парсонс, яка, хоч і була більше практиком анархізму, аніж теоретиком, зробила значний внесок в теорію та історію анархістського руху та боротьби за права жінок. Вона народилась у Вірджинії, США, в 1851 році, імовірно рабинєю, однак намагалась приховувати своє походження, тому про її дитинство та юність відомо дуже мало. У 21 рік вона вийшла заміж за білого чоловіка (що в ті часи сприймалось з осудом) Альберта Парсонса – відомого соціаліста та анархіста, якого потім засудили до страти через бійню на Хеймаркеті в 1886 році, як одного з анархістів, яких

⁴¹² De Cleyre V. They Who Marry Do Ill. URL:

<https://theanarchistlibrary.org/library/voltairine-de-cleyre-they-who-marry-do-ill> (дата звернення: 02.04.2024).

⁴¹³ Kleinberg S. Women in the United States 1830-1945. Macmillan Press, 1999. С. 141-142.

⁴¹⁴ Там само. С. 243.

звинувачували у вибуху бомби.⁴¹⁵ І хоча подружжя разом проводило активну анархічну діяльність, найбільший розквіт діяльності Люсі Парсонс почався саме із засудженням і смертю її чоловіка, коли вона активно агітувала до справедливості у своїх промовах та висвітлювала події Хеймаркету⁴¹⁶, завдяки чому стала дуже відомою – про неї випускали агітки, писали в газетах, а її постать стала на перший план, затьмаривши її чоловіка.⁴¹⁷ Вона подавала себе перед публікою як дружина і матір в традиційному сенсі, акцентуючи на тому, як страждає сім'я та діти Альберта Парсонса під час його ув'язнення та після його страти.⁴¹⁸ Вона не виступала проти інституту шлюбу як такого, однак після смерті чоловіка заводила коханців, що суперечило пропагованим нею ж ідеям. Емма Гольдман зазначала лицемірність Люсі Парсонс, яка відкрито говорила про принципи моногамії, підкреслюючи свій статус вдови-мучениці, маючи сексуальні стосунки з чоловіками без шлюбу, тобто, по суті, вільне кохання, яке так засуджувала на публіці.⁴¹⁹

Разом із чоловіком Люсі Парсонс жила в Чикаго, де вони проводили активну соціалістичну пропаганду публічними виступами, публікаціями та страйками. Звичайно ж, основним натхненником для жінки був її чоловік, який власне і познайомив її з соціалістичними ідеями, однак Великий залізничний страйк 1877 року, також показав жінці несправедливість системи та влади, розчарувавши її в демократах і республіканцях, давши їй поштовх до активної соціалістичної діяльності. Після невдач Альберта Парсонса на виборах подружжя відкинуло партійну політику, зрозумівши, що робітників не захистити політичними методами, стали анархістами.⁴²⁰

⁴¹⁵ Jones J. Goddess of Anarchy: The Life and Times of Lucy Parsons, American Radical. New York, 2017. С. 4.

⁴¹⁶ Там само. С. 115-117.

⁴¹⁷ Там само. С. 124.

⁴¹⁸ Там само. С. 127, 142-143.

⁴¹⁹ Там само. С. 167.

⁴²⁰ Там само. С. 45-51.

Однак ніколи не заперечували своєї приналежності до соціалізму чи комунізму. На становлення анархістських поглядів вплинуло багато друзів-анархістів, в тому числі і знайомство з Йоганном Мостом.⁴²¹ Крім того, Люсі Парсонс була знайома з багатьма американськими анархістами свого часу – Джейм Ллойдом, Джорджем Шиллінгом, Даєром Ламом, Еммою Гольдман⁴²² та іншими.

Неодноразово Люсі Парсонс друкувалась у різних журналах та газетах, таких як *The Alarm*,⁴²³ *The Liberator*,⁴²⁴ *The Syndicalist*⁴²⁵ та ін. , її життя по суті, було присвячено ідеї пам'яті про чоловіка та інших жертв 1887 року – вона писала статті, проголошувала промови на річниці Хеймаркету і не тільки, видавала його книжки, тощо, однак крім цього вона також писала праці та промови з абсолютно різних тем. Жіноче питання, а також питання шлюбу в її працях розглядається лише з економічної точки зору, а не з огляду на засудження патріархальної системи суспільства.

У статті «*Woman: Her Evolutionary Development*» (1905) авторка аналізує історію людства та як вона поставила жінку з нижче від чоловіка становище – в давні часи фізична сила мала вирішальну роль у виживанні, тому жінка, не маючи її в тій же мірі, що і чоловік, стала необхідним злом і тим, що чоловік може використовувати для своїх потреб. Так жінки століттями народжували дітей і не виходили з кухні, однак технічний прогрес змінив ситуацію і фізична сила більше не грає такої важливої ролі. Тепер жінка може бути не лише матір'ю та домогосподаркою, а й отримувати освіту і працювати, а її батьки пишались цим.⁴²⁶ У статті

⁴²¹ Jones J. Goddess of Anarchy: The Life and Times of Lucy Parsons, *American Radical*. С. 65-66.

⁴²² Там само. С. 158-160.

⁴²³ Там само. С. 70.

⁴²⁴ Там само. С. 182.

⁴²⁵ Там само. С. 194.

⁴²⁶ Parsons L. *Woman: Her Evolutionary Development*. URL:

<https://theanarchistlibrary.org/library/lucy-e-parsons-woman-her-evolutionary-development> (дата звернення: 05.04.2024).

«Famous Women of History: Florence Nightingale» (1905) вона також згадує про «дні коли вважалось що місце жінки вдома», зазначаючи що зараз це вже не так.⁴²⁷

В своїй промові «Speech to IWW in 1905» говорячи про відсутність виборчого права у жінок, вона зазначає, що «Ми (жінки) – рабині рабів» і що жінок експлуатують більше ніж чоловіків, однак далі вона цю думку розвиває у напрямку економічної несправедливості, а не питань міжстатетих стосунків.⁴²⁸

В період між 1890-ми і 1920-ми жінки дійсно стали більше працювати на фабриках та в сфері роздрібної торгівлі, однак вони не мали гідної оплати праці та умов для підвищення. Часто вони працювали ще з дуже молодого віку, аби збільшити дохід своїй родині і при цьому виконували багато хатньої роботи.⁴²⁹

У своїй статті «The Woman Question Again?» (1905) Люсі Парсонс розповідає про жінку, яка вбила своїх сімох дітей та покінчила життя самогубством, зазначаючи, що таких нещасних жінок в Америці багато. Авторка розмірковує, скільки б із цих дітей народилося б, якби саме жінка вирішувала коли і скільки дітей їй народжувати, адже більшість жінок надмірно народжують дітей, будучи змученими цим, через систему суспільства, яке насаджує жінці обов'язок дітонародження та послуху чоловікові. Вона вважає, що жінка не вбила би своїх дітей, якби вони були бажаними. Чим менше буде народжено дітей, тим більше вихованими вони будуть та не ставатимуть рабами «для наших володарів фабрик». В цій же статті вона розглядає протилежний випадок, коли жінка пішла від чоловіка

⁴²⁷ Parsons L. Famous Women of History: Florence Nightingale. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/lucy-e-parsons-florence-nightingale> (дата звернення: 05.04.2024).

⁴²⁸ Parsons L. Speech to IWW in 1905. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/lucy-e-parsons-speech-to-the-iww-in-1905> (дата звернення: 05.04.2024).

⁴²⁹ Blair M., Holden V., Kane M., American women's history: A New Narrative History. С. 150.

та дітей заради кар'єри. Ця жінка втратила свою індивідуальність у шлюбі, і захотіла її повернути, а дітям буде краще якщо батьки будуть розлучені, а не нещасні та сварливі разом. Такі жінки уже не лише мають економічну можливість, а й вільні від стереотипів про те, що жінка не може жити без чоловіка, лише чоловікам потрібно навчитись сприймати жінку як рівну собі: *«Чим швидше чоловіки навчаться робити зі своїх дружин товаришів і рівних, а не підлеглих, тим швидше шлюбні стосунки стануть гармонійними»*.⁴³⁰ Як бачимо, Люсі Парсонс не проти класичного шлюбу, проте вона виступає за рівність партнерів у ньому.

3.4. Висновки

Проаналізувавши праці трьох основних теоретиків анархо-фемінізму, можна зробити висновок про те, що жодну з них не влаштовує наявне становище жінки шлюбі та суспільстві. Всі вони пишуть про проблему пригнічення жінок, однак бачать основні причини цього у різних факторах. І хоча всі три мислительки зазначають про економічний фактор, що не дає жінкам стати повністю незалежними та вільними, Емма Гольдман та Вольгарина де Клер також згадують такий важливий аспект, як виховання та освіта дітей за статевим принципом. Вони акцентують на тому, що жінок виховують так, щоб вони могли лише бути дружинами та матерями і підкорятись чоловікові, обумовлюючи це особливостями статі, однак зазначають, що природні особливості жіночої статі ту ні до чого, адже технічний прогрес потребує кваліфікованих кадрів, а не фізичної сили, про що пише також і Люсі Парсонс. Перші дві теоретиків також активно виступають за сексуальне звільнення жінки і стверджують, що вона є не

⁴³⁰ «The sooner men learn to make companions and equals of their wives and not subordinates, the sooner the marriage relation will be one of harmony». (Parsons L. The Woman Question Again?. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/lucy-e-parsons-the-woman-question-again> (дата звернення: 05.04.2024)).

лише об'єктом задоволення чоловічих потреб, а й сама має потребу та бажання у статевих стосунках. Люсі Парсонс аспект сексуальних стосунків не зачіпає, зосереджуючись лише на шлюбі та материнстві, про яке згадують всі три анархо-феміністки, а Емма Гольдман наполягає на важливості доступу жінок до методів контрацепції, аби вони не народжували надто багато дітей, яких не зможуть утримувати та виховувати. І хоча Вольтарина де Клер та Люсі Парсонс прямо не зачіпають питань засобів для контролю за народжуваністю, вони зазначають, що жінка має народжувати коли вона цього хоче і має для цього можливість.

В той же час Люсі Парсонс прагне до реформування інституту шлюбу, щоб партнери були в ньому рівними, а не повного його знищення, що пропонують Вольтарина де Клер та Емма Гольдман, пропагуючи вільне кохання та материнство.

Висновки

Здійснивши це дослідження, можна зробити декілька висновків. По-перше, звертаючись до думок передтеч фемінізму та анархо-фемінізму Олімпії де Гуж та Мері Волстонкрафт, можна помітити багато спільного. Вони обидві критикують класичний шлюб, як спосіб пригнічення жінки, однак обидві не прагнуть знищити його, а лише реформувати, незважаючи на те, що обидві мислительки мали романтичні стосунки, не вступаючи у шлюб. Вони виступають за можливість розлучень та згадують проституцію як негативне явище, однак ставляться до неї по-різному, а Мері Волстонкрафт також зачіпає сексуальні стосунки, торкаючись теми жіночої цноти як хибного культу, полігамних стосунків, і навіть торкається теми гомосексуальних стосунків між жінками. Вона зазначає, що жінки також бажають сексуальних контактів, і тому мають мати можливість не приховувати цього. Вона робить акцент на освіті жінок як основі дискримінації, адже жінок виховують не так, як чоловіків, їх вчать бути цнотливими, хорошими дружинами, та в усьому підкорятись чоловікові, в тому числі економічно, про що пише і Олімпія де Гуж, не засуджуючи проституцію, на відміну від Мері Волстонкрафт, яка вважає повій деструктивним явищем в суспільстві (а також порівнює шлюб та проституцію як схожі явища, зазначаючи, що шлюб та кохання як раз таки часто є несумісними), а підкреслюючи, що це явище є наслідком економічного становища жінки.

По-друге, аналізуючи теоретичні праці феміністок «другої хвилі», а також згадуючи ідеї суфражисток, можна прийти до висновку, що їхні ідеї також мають багато спільного між собою. Симона де Бовуар і Бетті Фрідан пишуть про шлюб як єдину можливість для жіночої реалізації, що є складовою пригнічення жінки, навіть у середині ХХ ст., коли жінки вже мають можливість працювати та будувати кар'єру. Вони обидві критикують не повну можливість розлучення для жінок, освіту, яка прищеплює жінці

гендерні уявлення про її роль у житті, недоступність абортів та контрацепції з нав'язуванням жінці ролі матері, про що писали ще суффражистки. Однак мислительки, детально розкриваючи сексуальне питання, абсолютно по-різному пишуть про гомосексуальність – якщо Симона де Бовуар нейтрально ставиться до цього та вважає це позицією жінки, то Бетті Фрідан не торкаючись жіночої гомосексуальності, вважає чоловіче одностатеве кохання проявом незрілості, та певним відхиленням у розвитку. Симона де Бовуар більш детально розкриває певні аспекти сексуальності, такі як перша шлюбна ніч та страхи жінок перед нею, проституцію, яку порівнює зі шлюбом, а також менструації, як приклад необізнаності жінок у сексуальних аспектах. Обидві феміністки зазначають, що жінки так само як і чоловіки прагнуть не лише реалізації в житті, а й насолоди в сексі. Незважаючи на велику кількість спільних думок, мислительки по-різному ставляться до вирішення наявного стану жіноцтва – Симона де Бовуар виступає за вільне кохання та договір між партнерами, як альтернативу шлюбу, в той час як Бетті Фрідан пише про важливість економічної та сексуальної свободи жінки задля щасливого шлюбу.

По-третє, проаналізувавши погляди анархо-феміністок щодо питання шлюбу та сексуальних стосунків можна простежити велику схожість думок Емми Гольдман і Вольтарини де Клер, які різко критикують інститут шлюбу, як те, що поневолює жінку. Також вони критикують культ жіночої цноти та примус жінки до сексу та дітонародження. Мислительки зазначають, що жінку не можна обмежувати в її сексуальних бажаннях. Емма Гольдман багато уваги приділяє вихованню та освіті жінок, стверджуючи, що в цьому є багато причин наявного стану жінки, в той час як Вольтарина де Клер та Люсі Парсонс більше акцентують на економічній залежності жінки від чоловіка. Думки останньої особливо сконцентровані на економічній складовій, тому вона надто мало пише про шлюб та сексуальні стосунки, критикуючи шлюб як економічну залежність жінки.

Також Люсі Парсонс, як і інші анархо-феміністки, засуджує примус до народження дітей, однак на відміну від Емми Гольдман та Вольтарини де Клер, які пропагують вільне кохання, вона не проти шлюбу загалом, а лише прагне його реформування, яке стане можливим лише за повної економічної самостійності жінки. Примітно, що всі анархо-феміністки розглядають ідеальні стосунки в межах настання анархічного суспільства, де всі люди будуть рівними.

Привертає увагу, що всі обрані мислительки критикують наявний для них стан жіноцтва у шлюбі, як пригнічений та підкорений, без можливості керувати своїм життям та приймати рішення, ні сімейні, ні суспільні, ні економічні; однак мають різні шляхи для вирішення цієї проблеми. Олімпія де Гуж, Мері Волстонкрафт, Бетті Фрідан та Люсі Парсонс вважають доцільним реформування системи шлюбу, аби це був союз двох вільних партнерів, в той час як Симона де Бовуар, Емма Гольдман та Вольтарина де Клер прагнуть до скасування інституту шлюбу та встановлення вільного кохання як системи людських відносин. Всі жінки, окрім Олімпії де Гуж та Люсі Парсонс торкаються питань сексуальності та сексуальних стосунків, зазначаючи, що в цьому аспекті жінки також є пригніченими. Можна простежити спільність думок щодо шлюбу та проституції у Мері Волстонкрафт, Симони де Бовуар та Емми Гольдман, які пишуть про схожість цих двох явищ.

В той же час чітко вирізняються три «епохи» думок – передтеч, феміністок та анархо-феміністок, які часто збігаються у думках між собою, з певними винятками, що не дивно, адже вони жили в різні часи та за різних обставин – на межі XVIII-XX ст., в середині XX ст, та на зламі XIX-XX ст. відповідно. Також можна помітити вплив ідей Мері Волстонкрафт майже на всіх її наступниць (окрім Люсі Парсонс, хоча ця діячка надто мало писала про шлюб та сексуальні стосунки, аби впевнено казати про відсутність впливу), на відміну від Олімпії де Гуж, яка, незважаючи на її важливість,

мала прогресивні думки для свого часу, але імовірно, надто очевидні для її наступниць.

Список використаних джерел та літератури

1. Джерела:

1.1. Опубліковані джерела:

1. Де Бовуар С. Друга стать. У двох томах – Київ: Основи, 1994. Т. 1. 403 с.
2. Де Бовуар С. Друга стать. У двох томах – Київ: Основи, 1995. Т. 2. 403 с.
3. De Cleyre V., Presley S., Sartwell C. Exquisite Rebel: Essays of Voltairine De Cleyre – Feminist, Anarchist, Genius. State University of New York Press, 2005. 331 p.
4. Friedan B. The Feminine Mystique. New York: W. W. Norton & Company, 2001. 473 p.

1.2. Джерела в електронному форматі:

1. De Cleyre V. The Economic Relations of Sex. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/voltairine-de-cleyre-the-economic-relations-of-sex> (дата звернення: 02.04.2024).
2. De Cleyre V. They Who Marry Do Ill. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/voltairine-de-cleyre-they-who-marry-do-ill> (дата звернення: 02.04.2024).
3. De Cleyre V. Why I Am an Anarchist. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/voltairine-de-cleyre-why-i-am-an-anarchist> (дата звернення: 02.04.2024).
4. De Gouges O. Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne. Les Public' de l'APFUCC, n° 1. URL: <http://box5110.temp.domains/~apfucne/APFUCC2017/public/Extrait-Olympe.pdf> (дата звернення: 30.04.2024) С. 20-21.

5. De Gouges O. LA NÉCESSITÉ DU DIVORCE. URL: <https://www.olympedegouges.eu/docs/La-Necessite-du-divorce.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).
6. Goldman E. Anarchism and Other Essays. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc13> (дата звернення: 16.03.2024).
7. Goldman E. Jealousy: Causes and a Possible Cure. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-jealousy-causes-and-a-possible-cure> (дата звернення: 19.03.2024).
8. Goldman E. Marriage. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-marriage> (дата звернення: 19.03.2024).
9. Goldman E. The Child and Its Enemies. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-the-child-and-its-enemies> (дата звернення: 19.03.2024).
10. Goldman E. The Social Aspects of Birth Control. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-victims-of-morality> (дата звернення: 16.03.2024).
11. Goldman E. The Tragedy of Woman's Emancipation. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays#toc12> (дата звернення: 20.03.2024).
12. Goldman E. Victims of Morality. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-victims-of-morality> (дата звернення: 16.03.2024).
13. Goldman E. What I Believe. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-what-i-believe> (дата звернення: 16.03.2024).
14. Parsons L. Famous Women of History: Florence Nightingale. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/lucy-e-parsons-florence-nightingale> (дата звернення: 05.04.2024).

15. Parsons L. Speech to IWW in 1905. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/lucy-e-parsons-speech-to-the-iww-in-1905> (дата звернення: 05.04.2024).
16. Parsons L. The Woman Question Again?. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/lucy-e-parsons-the-woman-question-again> (дата звернення: 05.04.2024).
17. Parsons L. Woman: Her Evolutionary Development. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/lucy-e-parsons-woman-her-evolutionary-development> (дата звернення: 05.04.2024).
18. Stanton E. The Seneca Falls Declaration 1848. URL: <https://www.let.rug.nl/usa/documents/1826-1850/the-seneca-falls-declaration-1848.php> (дата звернення 14.05.2024).
19. Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/3420/pg3420-images.html> (дата звернення: 08.05.2024).
20. Wollstonecraft M. Maria; Or, the Wrongs of Woman. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/134/pg134-images.html> (дата звернення: 08.05.2024).
21. Wollstonecraft M. Thoughts on the Education of Daughters: with reflections on Female Conduct, in the more important Duties of Life. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/67466/pg67466-images.html> (дата звернення: 08.05.2024).

2. Література:

2.1. Монографії:

1. Діса К. Історія повсякденного життя в Ранньомодерній Європі. Київ, 2014. 129 с.
2. Avrich P. An American Anarchist: The life of Voltairine de Cleyre. AK Press, 2018. 292 p.

3. Bauer N. Simone de Beauvoir, Philosophy, & Feminism. New York: Columbia University Press, 2001. 288 p.
4. Blair M., Holden V., Kane M., American women's history: A New Narrative History. John Wiley & Sons, 2024. 231 p.
5. Branca P. Women in Europe since 1750. Routledge, 2014. (електронна книга).
6. Bullough V. Homosexuality: A History (From Ancient Greece to Gay Liberation. Routledge, 2019. 196 p.
7. Charen M. Sex Matters: How Modern Feminism Lost Touch with Science, Love, and Common Sense. New York: Crown Forum, 2018. 295 p.
8. Clark. A. Desire: A History of European Sexuality. Routledge, 2019. 300 p.
9. Dini R. An Analysis of Simone de Beauvoir's The Second Sex. Macat Library, 2017 (електронна книга).
10. Falk C. Love, Anarchy, and Emma Goldman. Rutgers University Press Classics, 2019. 551 p.
11. Faucheux M. Olympe de Gouges. Paris: Gallimard, 2018. 288 p.
12. Ferguson K. Emma Goldman: Political Thinking in the Streets. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 362 p.
13. Franklin C. Mary Wollstonecraft: A Literary Life. London: Palgrave Macmillan, 2004. 259 p.
14. Freedman E. Feminism, Sexuality, and Politics. University of North Carolina Press, 2006. 272 p.
15. Fuchs R., Thompson V. Women in Nineteenth-Century Europe. New York: Palgrave Macmillan, 2005. 208 p.
16. Gornick V. Emma Goldman: Revolution as a way of life. Yale University Press, 2011. 160 p.
17. Heckert J., Cleminson R. Anarchism & sexuality: Ethics, relationships and power. Routledge, 2011. 232 p.

18. Hill L. Sex, Suffrage and the Stage: First Wave Feminism in British Theatre. London: Palgrave Macmillan, 2018. 256 p.
19. Horowitz D. Betty Friedan and the making of The Feminine Mystique: the American left, the cold war, and modern feminism. University of Massachusetts Press, 1998. 388 p.
20. Hsu R. Emma Goldman, Mother Earth, and the anarchist awakening. Indiana, 2021. 464 p.
21. Hunt M. Women in Eighteenth Century Europe. Routledge, 2014. 508 p.
22. James J. Changing ideas about women in The United States, 1776-1825. London: Routledge, 2013. 337 p.
23. Jones J. Goddess of Anarchy: The Life and Times of Lucy Parsons, American Radical. New York: Basic Books, 2017. 480 p.
24. Kleinberg S. Women in the United States 1830-1945. Macmillan Press, 1999. 375 p.
25. Leonard D. and Adkins L. Sex in Question: French materialist feminism. Taylor & Francis, 2005. 233 p.
26. Ostergaard G. The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought. Blackwell Publishing, 2006. 839 p.
27. Parry D. Feminisms in Leisure Studies: Advancing a Fourth Wave. Routledge, 2019. 182 p.
28. Ray D. Sex and God: How Religion Distorts Sexuality. IPC Press, 2012.
29. Schmidt J. What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions. University of Carolina Press, 1996. 580 p.
30. Scobie R. An Analysis of Mary Wollstonecraft's A Vindication of the Rights of Woman. Macat Library, 2017 (електронна книга).
31. Sherman C. Reading Olympe de Gouges. Palgrave Macmillan, 2013. 117 p.
32. Shulman A. Red Emma Speaks: An Emma Goldman Reader. New York, 1983. (електронна книга).

33. Tidd U. Simone de Beauvoir. Routledge, 2004. 157 p.
34. Timm A., Sanborn J. Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe: A History from the French Revolution to the Present Day. Bloomsbury Academic, 2016. 352 p.
35. Todd J. Mary Wollstonecraft: A Revolutionary life. Bloomsbury Publishing, 2014. 443 p.
36. Tomalin C. The life and death of Mary Wollstonecraft. Penguin, 2012, 400 p.
37. Walters M. Feminism: A Very Short Introduction. New York: Oxford University Press, 2005. 159 p.
38. Westermarck E. The History of Human Marriage. London: Macmillan, 1901. 644 p.
39. Whitaker E. An Analysis of Betty Friedan's The Feminine Mystique. Macat Library, 2017 (електронна книга).

2.2. Статті:

1. Брехов Г. Женщины и анархизм: анархо-феминистическое движение в странах Европы и Соединенных Штатах Америки / Вестник РУДН, 2022. Вып. 24, № 1. С. 90-116.
2. Грязева А. Взгляды Эммы Гольдман на положение женщин в США в конце XIX – начале XX века / Наука молодых, 2020.
3. Рукописи:
 1. Конціцка Г. Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів: ЛНУ, 2016. 219 с.
 2. Мацкевич Є. Гендерне питання в працях провідних теоретиків анархізму кінця XVIII-XX ст. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/39f8e55e-7c4e-4268-879d-e73f4290cf41> (дата звернення: 21.05.2024).

4. Електронні ресурси:

1. Дамье В.В. Красная Эмма URL: <http://aitrus.info/node/1945>. (дата звернення: 11.05.2024).
2. Черненко Ж. «Анархо-феминизм»: содержание и происхождение термина. URL: <https://akrateia.info/anarkho-feminizm-soderzhanie-i-proiskhozhdenie-termina/> (дата звернення 21.05.2024).
3. Betty Friedan: American author and feminist. URL: <https://www.britannica.com/biography/Betty-Friedan> (дата звернення 15.05.2024)
4. Betty Friedan. URL: <https://web.archive.org/web/20170913145433/https://www.biography.com/people/betty-friedan-9302633> (дата звернення 15.05.2024)
5. Simone de Beauvoir. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/beauvoir/> (дата звернення 14.05.2024).
6. The fourth wave of feminism. URL: <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-fourth-wave-of-feminism> (дата звернення 20.05.2024).